

บทที่ ๓

การนำเสนอแนวคิดทางจริยปฏิบัติในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ

คำว่า แนวคิด ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้นิยามความหมายไว้กว้างๆ ว่า ทางแห่งความคิด นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการในวงวรรณกรรมได้ขยายความคำว่า แนวคิดจากพจนานุกรม เพื่อให้ได้ความชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น กุหลาบ มัลลิกะมาส เรียก แนวคิด (Theme) ว่าสารัตถะ และได้อธิบายว่า สารัตถะ ก็คือ เจตนารมณ์ของผู้เขียนที่จะนำความคิดอันเป็นแก่นเรื่องหรือความคิดสำคัญที่เป็นแกนกลางของเรื่อง ดังความว่า

กวีหรือผู้เขียนทั่วไปย่อมมีเจตนารมณ์ หรือความตั้งใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างในเรื่องที่แต่นั้นเสนอ ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือในวรรณคดีประเภทคติสอนใจ หรือในประเภทที่เกี่ยวข้อง ลัทธิการเมือง ผู้แต่งมองดูมนุษย์หรือมองดูสภาวะของโลกด้วย สายตาและความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง และจะนำความคิดนั้นถ่ายทอดสู่ผู้อ่าน สารัตถะ (Theme) ของวรรณคดีแต่ละเรื่องก็คือทัศนะที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง (หลายอย่าง) ของมนุษย์ (โลกทัศน์) นำมาแสดงให้ประจักษ์แก่ผู้อ่านโดยใช้เนื้อเรื่องในวรรณคดีเป็นจุดมุ่งหมายอันเป็นแก่นกลางของเรื่อง หรือเป็นความคิดสำคัญในเรื่อง

(กุหลาบ มัลลิกะมาส, ๒๕๓๑ : ๑๐๗-๑๐๘)

บุญยงค์ เกียรติยศ ได้เพิ่มเติมข้อมูลไว้ในการอธิบายความหมายของคำว่า แนวคิดว่า ความคิดสำคัญที่นักเขียนต้องการให้ผู้อ่านรับทราบนั้น มักจะปรากฏเด่นชัดในวรรณกรรมเชิงสั่งสอน ดังความว่า

แนวคิดของเรื่อง หมายถึง ความคิดสำคัญที่สุดของเรื่องที่น่าจะ ประพันธ์ต้องการแสดงในหนังสือเล่มนั้นๆ ความคิดนี้เป็นเสมือน แนวในการดำเนินเรื่องของนักประพันธ์ด้วย นักประพันธ์จะแสดง แนวคิดของเขาได้ โดยอาศัยตัวละคร นอกจากนี้ยังอาศัยบทสนทนาระหว่างตัวละครและนักประพันธ์ก็จัดเหตุการณ์ในเรื่อง

เพื่อย้ำแนวคิดนั้นๆ ด้วย แนวคิดมักมองเห็นง่าย ถ้าปรากฏในเรื่อง
ที่มีทำนองแต่งเป็นเชิงสั่งสอนหรือในเรื่องที่แฝงไว้ด้วยข้อธรรมะ
และการสั่งสอนผู้อ่านจะเห็นแนวคิดได้ไม่ยาก

(บุญยงค์ เกศเทศ, ๒๕๓๖ : ๓๐)

จากการพิจารณาทัศนะของนักวิชาการทางวรรณกรรม พอจะสรุปได้ว่า แนวคิดคือ ความคิดสำคัญของเรื่อง การเขียนวรรณกรรมในเชิงสั่งสอน ก็เพื่อให้ผู้อ่านทราบแนวคิดและนำไปปฏิบัติให้ถูกต้อง บุคคลควรมีความประพฤติทาง กาย วาจา ใจ เรียบร้อย เป็นไปตามหลักจริยธรรม ตามบรรทัดฐานของสังคมที่กำหนด ซึ่งคำสั่งสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทนี้ กวีได้เรียบเรียงขึ้นจากแนวปฏิบัติที่ได้รับการยอมรับจากสังคมว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม คำสั่งสอนในวรรณกรรมจึงมีประโยชน์ สามารถใช้ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข เราจึงสามารถเรียกแนวคิดในเชิงสั่งสอนนี้ได้ว่าเป็น แนวคิดทางจริยปฏิบัติ

เมื่อได้พิจารณาดูเนื้อหาเชิงสั่งสอนในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีเนื้อหาสั่งสอนในเรื่องต่างๆ หลากหลาย และสั่งสอนบุคคลหลายประเภทในสังคม ผู้วิจัยจึงแบ่งแยกเนื้อหาคำสั่งสอนโดยแบ่งตามบุคคลแต่ละกลุ่มในสังคม

๓.๑ แนวคิดทางจริยปฏิบัติตามประเภทบุคคลที่มุ่งสอน

วรรณกรรมที่อยู่ในวัดพระเชตุพนฯ หลายเรื่อง เป็นวรรณกรรมที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอดีต เช่น โคลงโลกนิติ ฉันทกฤษณาสอนน้อง ฉันท์พาลีสอนน้อง เนื้อหาของวรรณกรรมจึงมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลตามลักษณะโครงสร้างของสังคมในสมัยนั้น ผู้วิจัยจึงขอแบ่งแนวคิดทางจริยปฏิบัติตามประเภทของบุคคลที่มุ่งสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ตามประเภทของบุคคลที่มุ่งสอนออกเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

- ๓.๑.๑ พระมหากษัตริย์
- ๓.๑.๒ เจ้านาย, ราชวงศ์
- ๓.๑.๓ ข้าราชการ, ขุนนาง
- ๓.๑.๔ สมณสงฆ์
- ๓.๑.๕ ประชาชนทั่วไป

๓.๑.๑ พระมหากษัตริย์

สังคมไทยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองและเป็นประมุขสูงสุดของสังคม ในสมัยสุโขทัยใช้ระบบการปกครองแบบรวมอำนาจไว้ที่พระมหากษัตริย์ แต่ลักษณะการใช้พระราชอำนาจในการปกครองไม่เด่นชัดนัก สิ่งที่น่าสนใจก็คือความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายชิ้นกล่าวถึงความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้น พบทั้งในศิลาจารึกและในงานวรรณกรรม เช่น ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีข้อความกล่าวถึงความเป็นธรรมราชาอยู่หลายแห่งสรุปความได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงโปรดให้แขวนกระดิ่งไว้ที่ประตูพระราชวัง เพื่อให้ประชาชนที่มีเรื่องเดือดร้อนไปสั่นกระดิ่ง พระองค์ก็ไต่สวนและช่วยเหลือ (นคร พันธุ์ณรงค์, ผู้รวบรวม, ๒๕๒๐ : ๒)

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักที่ ๕ กล่าวขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ ๑ หรือพระยาภาไทยความว่า เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรม มีความเมตตากรุณาต่อไพร่ฟ้าใต้ปกครอง (นคร พันธุ์ณรงค์, ผู้รวบรวม, ๒๕๒๐ : ๒)

นอกจากศิลาจารึกหลักต่างๆ แล้ว ก็ยังมีงานวรรณกรรมในสมัยสุโขทัย คือไตรภูมิพระร่วง ได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าสังคมไทยในสมัยสุโขทัย มีความชื่นชมในตัวพระมหากษัตริย์ที่ประพุดิพระองค์อยู่ในทำนองคลองธรรม กล่าวถึงพระญาจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นผู้ทรงพระราชอำนาจ และเป็นผู้ทรงธรรมยิ่ง (พระยาสิทธิ, ๒๕๐๔ : ๙๔)

ความคิดเรื่องธรรมราชาในสมัยสุโขทัยมิได้สูญหายไป แต่ยังคงสืบทอดต่อมาในสมัยอยุธยา ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีพระราชอำนาจมากมายตามระบอบเทวราชา แต่เมื่อพิจารณาถี่กลงไปจะพบว่าเป็นสิ่งที่สามารถจำกัดขอบเขตการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี คือ หลักคุณธรรม หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดปกครองและปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองตามหลักราชธรรมอย่างเคร่งครัดและจริงจังแล้วจะพบว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นก็จะได้รับการยกย่องสรรเสริญเป็นพิเศษ ดังหลักฐานในลิลิตยวนพ่าย กล่าวขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ว่าพระองค์เป็นผู้รอบรู้และทรงปฏิบัติในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความว่า

ทศกุศลในสาครแท้	ทศธรรม์
ทศกุศลทศกษิณ	สิบสำง

๒. ราชสังคหวัดถุ มีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย สัตตก - อัฏฐก - นวกนิบาต ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ควรปฏิบัติตามราชสังคหวัดถุ ความว่า

พระราชผู้ประกอบด้วยธรรมเช่นฤาษี ชำนาญแผ่นดิน อันประกอบด้วยหมู่สัตว์เจริญรอยตามกัน บุษายัญเหล่าใด คือ สัสสมณ ความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืชพันธ์ ัญญาหาร บุริสมณ ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน สัมมาปาละ มีพระอัยยาศัย คุจบวงคล้องน้ำใจประชาชน วาชเปยยะ มีพระวาจาเป็นที่ดูดีมีน้ำใจคน ซึ่งมีผลคือทำให้คนไม่ต้องมีลิ้มกลอน

(พระไตรปิฎก ฉบับหลวง เล่มที่ ๒๘, ๒๕๒๐ : ๙๑)

๓. จักรพรรดิวัตร เป็นหลักธรรมของพระจักรพรรดิมีที่มาจาก พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค จักกวัตติสูตร ประกอบไปด้วยหลักธรรม ๑๐ ประการ ความว่า

พระราช . พระพุทธเจ้าข้า ก็จักกวัตติวัตรอันประเสริฐนั้นเป็นไฉน ? ราชฤาษี . ดูกรพ้อ ถ้าเช่นนั้นพ้อจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักกระธรรม ทำความเคารพธรรมนับถือธรรม บุษาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน ในหมู่พลในพระมหากษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์ ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในพวกชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ในเหล่าเนื้อและนกดูกรพ้อ การอธรรมอย่าให้มีได้ในแว่นแคว้นของพ้อเลย ดูกรพ้อ อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของพ้อไม่มีทรัพย์พ้อ พึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย ดูกรพ้อ อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นพ้อ งดเว้นจากความเมา และความประมาท ตั้งตนอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกตนแต่ผู้เดียวสงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่ แต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณะพราหมณ์เหล่า

(พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑, ๒๕๒๐ : ที่ ๓๕)

นอกจากหลักจริยปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกแล้ว ก็ยังมีคำสั่งสอนพระมหากษัตริย์กล่าวไว้ในคัมภีร์ราชานิติหรือราชานิติปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ของชาวอินเดียโบราณอีกด้วย ไทยรับคัมภีร์ราชานิติมาใช้ตั้งแต่โบราณ ไทยรับคัมภีร์นี้มาใช้สั่งสอนทั้งพระมหากษัตริย์และข้าราชการ ดังความว่า

ราชานิติ...เป็นหลักการปกครองของราชาธิปไตยสมัยโบราณ
คนแต่ก่อนตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
สมัยก่อนพ.ศ.๒๔๗๕ ในเมืองไทยนี้ใช้หลักการนี้แทบทั้งนั้น

(ราชานิติปกรณ์, ๒๕๓๓ : ๑)

จากการวิเคราะห์เนื้อหาในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่า มีเนื้อหาสั่งสอนจริยปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์ เพื่อใช้เป็นข้อตักเตือนชี้แนะการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเนื้อหาก็คลายหลักธรรมที่กล่าวมาในข้างต้น คำสั่งสอนครอบคลุมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและจารีตประเพณีของสังคมที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น คือหลักทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ จักรพรรดิวัตร และจากการวิเคราะห์พบว่ามีข้อธรรมและคุณสมบัติบางประการของพระมหากษัตริย์ซ้ำกันอยู่ เพื่อความชัดเจนของผู้วิจัยจึงจัดเนื้อหาออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

๓.๑.๑.๑ การมีศีลธรรมและคุณธรรม

ศีลธรรมและคุณธรรมมีความหมายที่ใกล้เคียงกันมาก ศีลธรรมหมายถึง ความประพฤติที่ดีที่ชอบ คุณธรรม คือสภาพของคุณงามความดี ซึ่งแนวทางที่จะทำให้บุคคลประพฤติตามหลักศีลธรรมและคุณธรรมนี้ มีปรากฏอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้บุคคลได้นำไปใช้กับชีวิตประจำวัน และการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยไม่เว้นแม้แต่พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นชนชั้นสูงของสังคม และตลอดระยะเวลาตั้งแต่มีการจารึกประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย ก็ได้แสดงให้เห็นมาตั้งแต่ต้นว่า พระมหากษัตริย์ไทยได้รับพระพุทธศาสนาไว้เป็นศาสนาประจำชาติ และยึดหลักศีลธรรม คุณธรรมมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองมาจนถึงปัจจุบัน โดยความมีศีลธรรมและคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ปรากฏให้เห็นในศิลาจารึกหลักต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น และเมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็พบว่ามีเนื้อหาสั่งสอนพระมหากษัตริย์ให้ปฏิบัติตามหลักคุณธรรมและศีลธรรมดังนี้

(๑) การรักษาศิล

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อความว่า พระมหากษัตริย์ควรเป็นผู้รักษาศิล ปรากฏเนื้อความในฉันทอักษฎาพานรว่าถึงตนหนึ่งกล่าวถึงศิลปินให้พระมหากษัตริย์ฟัง ดังความ

วานรหนึ่งแสดง	ศุภสารกล่าวกล
ในนิตยบุล	คำรบเบญจคาถา
ถวายเป็นสแด็จให้	ธิดินทรราชา
ราชโตะโมธา	สุจริตฟังพลัน

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๗)

เบญจคาถาก็คือหลักศิลทั้ง ๕ ข้อ คือ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนยึดถือปฏิบัติกันเป็นปกติ เป็นเบื้องต้นที่สุดคือศิล มักเรียนว่า นิจศิล หรือ เบญจศิล หลักธรรมนี้ตรงกับข้อ ๒ ในทศพิธราชธรรม มีองค์ประกอบ ๕ ประการคือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าประทุษร้ายกัน
๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ทำลายทรัพย์สิน
๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดัดในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน
๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง
๕. สุราเมรัยมัชฌมาทัญฐานา เวรมณี เว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ

การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติหลักศิลไว้เช่นนี้ ทรงแสดงอานิสงส์ที่สำคัญ ๖ ประการ คือ

๑. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีชีวิตที่เป็นสุข
๒. ทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติบรรลุคุณธรรมวิเศษ มีพระโสดาบันเป็นต้น
๓. เป็นผู้ไม่หลงลืมสติจนถึงวินาทีสุดท้ายแห่งชีวิต
๔. เป็นที่เคารพ ยกย่อง นับถือของสังคม จึงมักได้เป็นผู้นำของสังคม
๕. เป็นสมาชิกที่ดีมีคุณภาพของสังคม เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่นในสังคม
๖. เป็นผู้ควรแก่การบูชา นับถือ หลังสิ้นชีพไป

อานิสงส์ที่เกิดจากปฏิบัติตามศีลนั้นมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันเบื้องต้นของบุคคลในสังคม จึงไม่น่าแปลกใจที่ศีลมักเป็นองค์ประกอบของหลักธรรมอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา แม้แต่หลักธรรมที่พระมหากษัตริย์พึงปฏิบัติ การที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ปฏิบัติตามหลักศีล ก็เพื่อปลูกฝังและฝึกฝนตนเพื่อจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ที่ดี เป็นผู้ที่มีความประพฤติดีทั้งทางกาย วาจา และใจ เพื่อพระมหากษัตริย์จะได้นำศีลธรรมมาใช้ในการปกครองไพร่ฟ้า และผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ซึ่งจะทำให้บ้านเมืองสงบสุขเจริญรุ่งเรือง พระมหากษัตริย์จะเป็นที่นิยมชื่นชอบของเหล่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งหลาย

(๒) การรักษาเบญจธรรม

เบญจธรรมหรือเบญจกัลยาณธรรม คือ ธรรมอันดีงาม ๕ อย่าง เบญจธรรมเป็นหลักธรรมคู่กับหลักเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล (ศีลห้า) ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ กล่าวสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ เป็นผู้ปฏิบัติตามหลักเบญจธรรมในฉันทอักษฎาพานร ดังความว่า

เป็นต้นแก่พระธรรม	โอยอาทิมูลา
เท่าสัชชาสา	ธรรจิตรเปรมปรีดี
ประกอบทั้งมฤตา	กฤณาแลปราณี
สังวรอันทรีย์	สุทธศีลไทยทาน

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๗)

เบญจธรรมประกอบไปด้วยข้อธรรม ๕ ประการดังนี้

๑. เมตตากรรณา ความรักใคร่ให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ และคิดสงสาร อยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อหนึ่ง
๒. สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่สอง
๓. กามสังวร ความสำรวมรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่สาม
๔. สัจจะ ความสัตย์ ความซื่อตรงกับศีลข้อที่สี่
๕. สติสัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวอยู่เสมอว่าสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ระวางมิให้เป็นมัวเมา ประมาท คู่กับศีลข้อที่ห้า

อานิสงส์ของการปฏิบัติตามหลักเบญจธรรมก็เช่นเดียวกับการปฏิบัติตามหลักเบญจศีล เพราะเป็นหลักธรรมคู่กัน การสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ปฏิบัติตามหลักเบญจธรรมมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการปฏิบัติตามหลักเบญจศีล จึงมักเห็นเบญจศีลและเบญจธรรมกล่าวควบคู่กันเสมอ

(๓) การมีความสุภาพอ่อนโยน

ความสุภาพ คือความเรียบร้อย อ่อนโยนประพุดดีละมุนละม่อม การปฏิบัติตนด้วยความสุภาพอ่อนโยน เป็นคำสั่งสอนในคัมภีร์พุทธศาสนา หลักธรรมข้อนี้มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมข้อหนึ่งวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวสั่งสอนให้ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ใช้ความสุภาพอ่อนโยนต่อบุคคลอื่นโดยเฉพาะบุคคลดีเพื่อผูกไมตรีไว้ ดังความว่า

ผจญคนอันใจสา   ธุสุจริตเอียดอาย
กล่าวเกลี้ยงแลอภิปราย   คือความเสน่หไมตรี

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึก, ๒๕๑๐ : ๖๗๕)

ความสุภาพอ่อนโยนที่ปรากฏอยู่ในหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ แห่งนี้ คือ ทศพิธราชธรรมข้อที่ ๕ และราชสังคหวัตถุ ข้อที่ ๔ มีความสำคัญต่อสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ และการปกครอง เหตุที่กล่าวเช่นนี้เพราะพระมหากษัตริย์สามารถใช้ความสุภาพอ่อนโยนเป็นเครื่องมือในการผูกมัดใจให้ไพร่ฟ้าและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้ความนิยมชมชอบ รักในอหยาศัยน้ำใจที่พระองค์ปฏิบัติต่อผู้อื่น จึงทำให้เป็นที่มาของความจงรักภักดี

(๔) การให้ทาน

การให้ทาน หมายถึงการสละสิ่งของของตน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างเต็มใจ หลักธรรมในพระไตรปิฎก ได้สั่งสอนให้บุคคลในสังคมเป็นผู้รู้จักเสียสละ และแบ่งปัน ให้ทานแก่ผู้อื่น ธรรมข้อนี้เป็นจริยวัตรที่สำคัญที่พระมหากษัตริย์จะละเลยมิได้ และในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อหาตักเตือนสั่งสอนพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้ให้ทาน ดังความว่า

ประกอบทั้งมฤตา   กรุณาแลปราณี
สังวรอินทรีย์   สุทศศีลไทยทาน

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๗)

การปฏิบัติธรรมในข้อนี้ ตรงกับทศพิธราชธรรมข้อที่ ๑ และจักรพรรดิวัตรข้อที่ ๙ หลักธรรมดังกล่าว นับว่ามีความสำคัญ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอานิสงส์ของการให้ทานไว้หลายประการดังนี้

๑. ผู้ให้ย่อมได้รับความสุขกายสุขใจ
๒. ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักใคร่ของบุคคลในสังคม สามารถผูกไมตรีต่อผู้อื่นไว้ได้
๓. เป็นผู้ที่น่าคบหาของคนดี
๔. ทำให้มีชื่อเสียงเกียรติคุณ
๕. เป็นที่มาของทรัพย์สมบัติทั้งปวง
๖. แม้สิ้นชีพก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์

อานิสงส์ผลดีที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น จะเห็นว่าการปฏิบัติธรรมในข้อนี้มีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ เพราะการให้ทานถือเป็นการช่วยเหลือและดูแลซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมมนุษย์ และชนชั้นที่มีอิทธิพลและสามารถปฏิบัติธรรมข้อนี้ได้กว้างขวางที่สุดคือชนชั้นพระมหากษัตริย์ เพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีพระราชทรัพย์มากกว่าผู้ใดในแผ่นดินตามคติความเชื่อเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรมในข้อนี้คือผู้ปฏิบัติจะได้รับความสุขกายสุขใจ เชื่อว่าจะได้ขึ้นสวรรค์ แต่สำหรับพระมหากษัตริย์มีหน้าที่สำคัญที่ต้องดูแลประชาชนในปกครอง การที่พระมหากษัตริย์สละทรัพย์ หรือให้ความช่วยเหลืออนุเคราะห์ รวมถึงการให้ความรู้สติปัญญา ความเมตตา ก็ล้วนแต่เพื่อให้ไพร่ฟ้ามีความสุข และผลดีแห่งการให้ทานก็จะกลับมายังองค์พระมหากษัตริย์เอง พระมหากษัตริย์จะมีสถานภาพในการปกครองมั่นคง ผูกใจประชาชนไว้ได้ บ้านเมืองก็ปราศจากโจรผู้ร้ายที่จะมาก่อความวุ่นวายทำให้บ้านเมืองสงบสุข ชื่อเสียงเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ก็จะขจรขยายไปเป็นที่รู้จักและชื่นชมจรรยวัตรอันดีงามของพระองค์ ฉะนั้นพระมหากษัตริย์ย่อมควรที่จะสละพระราชทรัพย์เพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ เพื่อให้ผู้รับมีความสุข ฉะนั้นในหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองจึงต้องมีธรรมข้อนี้รวมอยู่ด้วย

(๕) การมีความซื่อสัตย์

ความซื่อสัตย์ หมายถึง ประพฤติตรงและจริงใจ ไม่คิดทรยศ ไม่คดโกงหลอกหลวง ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ กล่าวสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์มีวาจาสัตย์ พูดคำจริงต่อบุคคลผู้ไม่มีวาจาสัตย์ ดังความว่า

หนึ่งสัตยวาที	สุริยสถิตยบ่คลาดคลาย
แก่คนผู้เี้ยดอายุ	ภัยภิตบาปี

(ฉันทิฉัษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๖)

นอกจากนี้ยังสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์มีความซื่อสัตย์ ทั้งวาจา และการกระทำ เพื่อให้ไพร่ฟ้าและบ้านเมืองมีแต่ความสุขความเจริญ ดังความว่า

ราชาธิราชน้อย	ในสัตย์
อำมาตย์เป็นบรรทัด	ต้องแท้
ฝูงราษฎรอยู่ศรีสวัสดิ์	ทุกเมื่อ
เมืองดังนี้เลิศล้ำ	ไพร่ฟ้าเปรมปรีดิ์
	(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๘)

หลักปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์ในข้อนี้ ตรงกับทศพิธราชธรรมข้อที่ ๔ มีอานิสงส์ที่บุคคลจะได้รับเมื่อปฏิบัติตามธรรมในข้อนี้คือ

๑. ทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความไว้วางใจ และเชื่อถือศรัทธาจากผู้อื่น
๒. ทำให้เป็นที่ชื่นชม เป็นผู้นำคบหาสมาคมด้วย
๓. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกล
๔. ทำให้ผู้ปฏิบัติมักประกอบการงานสำเร็จ มักได้รับความร่วมมือจากผู้อื่น
๕. เมื่อสิ้นชีพก็จะได้ไปสู่สุคติ

อานิสงส์ที่บุคคลทั่วไปได้รับจากการปฏิบัติธรรมในข้อนี้ก็คือ ได้รับความไว้วางใจ มีแต่ผู้อยากคบหาด้วย แต่เมื่อพิจารณาผลจากการปฏิบัติตามความซื่อสัตย์ของบุคคลตามชนชั้นต่างๆ ในสังคม ชนชั้นที่ตองระมัดระวังในธรรมข้อนี้มากก็คือพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะความซื่อสัตย์ด้านวาจา จนมีคำกล่าวที่เป็นที่รู้จักกันว่า “กษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ” โดยตำแหน่งสูงสุดในการปกครอง ทำให้พระมหากษัตริย์ต้องพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนจะมีพระบรมราชโองการ หรือกล่าววาจาใดๆ เพราะหากพระมหากษัตริย์กล่าวคำเท็จ หรือกลับกลอกไปมา ก็จะทำให้เกิดผลเสียต่อบ้านเมืองและต่อพระมหากษัตริย์เอง การที่พระมหากษัตริย์ไม่มีวาจาสิทธิ์ทำให้งานใดๆ ที่มีพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติก็อาจไม่ได้รับการเอาใจใส่ ไพร่ฟ้าและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาไม่เชื่อถือยำเกรงในพระราชอำนาจ ด้วยเห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้อ่อนแอ ไม่มีความเด็ดขาด ขาดคุณสมบัติของการเป็นผู้นำ แต่หากพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีความซื่อสัตย์แล้ว ไพร่ฟ้าและผู้ใต้บังคับบัญชาก็จะให้ความเคารพ เชื่อถือ ศรัทธา และทำให้เกิดความมั่นคงในการปกครอง

(๖) การมีความยุติธรรม

ยุติธรรมหมายถึง ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรม ความชอบด้วยเหตุผล ความยุติธรรมมีความสำคัญต่อชุมชนที่มีคนอาศัยรวมกันเป็นจำนวนมาก ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ จึงมีเนื้อหาสั่งสอนพระมหากษัตริย์ที่มีหน้าที่ที่ต้องปกครองบ้านเมืองให้ยึดหลักความยุติธรรมมาใช้ในการปกครอง ดังความว่า

ผู้ใดแลครองยุติ   สุจริตอินทรี
อรรถถาธิการี   ก็บรรลุแก่ธรรมมา

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๔)

ธรรมข้อนี้เป็นธรรมอีกข้อหนึ่งในหลักทศพิธราชธรรมข้อที่ ๑๐ ความยุติธรรมเป็นหลักธรรมที่บุคคลทั่วไปพึงปฏิบัติในสังคม เพราะในสังคมที่มีคนหมู่มากอาศัยอยู่ร่วมกัน ย่อมมีปัญหาเกิดขึ้นมากมาย การมีธรรมในข้อนี้ทำให้สามารถยุติปัญหาต่างๆ ได้ และในฐานะที่พระมหากษัตริย์ต้องทำหน้าที่สำคัญ ต้องตัดสินใจคดีความต่างๆ และตัดสินใจในข้อราชการต่างๆ มากมาย ซึ่งมักเป็นเรื่องใหญ่เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่ายหลายระดับ ฉะนั้นพระมหากษัตริย์จะต้องมีหลักในการพิจารณา เพื่อที่จะให้ทุกเรื่องทุกฝ่ายได้รับความยุติธรรม พระมหากษัตริย์จึงต้องมีความระมัดระวังในการใช้พระราชอำนาจให้ถูกต้อง เที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง การที่พระมหากษัตริย์ปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อนี้ ทำให้เกิดผลดีทั้งต่อบ้านเมืองและฐานะของพระมหากษัตริย์เอง โดยบ้านเมืองก็จะมีสุขสงบสุข พระมหากษัตริย์สามารถเป็นที่พึ่งพิงของไพร่ฟ้าได้ ส่วนไพร่ฟ้าก็จะรักใคร่ยกย่องสรรเสริญพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองด้วยความยุติธรรม ทำให้สถานการณ์ของพระมหากษัตริย์มีแรงสนับสนุน มีความมั่นคง ดำรงอยู่ต่อไป

(๗) การดูแลให้ผู้อื่นในสังคมมีศีลธรรม

ในฐานะที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำของสังคม เป็นประมุขของประเทศ การที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีศีลธรรมผู้เดียวยังไม่เพียงพอ ในสังคมที่มีคนรวมกันอยู่เป็นจำนวนมากสังคมย่อมมีทั้งคนดีคนเลว สังคมที่สงบสุขควรเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยคนดีอยู่จำนวนมากกว่าคนเลว มิฉะนั้นจะเกิดความเดือดร้อนและวุ่นวายอยู่เสมอ ฉะนั้นพระมหากษัตริย์ซึ่งมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของประชาชนจึงต้องพยายามอบรมและพัฒนาคิดใจคนในชาติให้เป็นคนดีมีศีลธรรม วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ดูแลไพร่ฟ้าให้เป็นผู้มีศีลธรรม พระราชภารกิจในข้อนี้ ทรงชี้แนะให้ประชาชนเห็นถูกผิดเมื่อผู้ใดกระทำความผิดก็ไม่ควรเพิกเฉย แต่จะต้องหาทางป้องกันและแก้ไขไม่ว่าจะเป็นการอบรมธรรมหรือการลงโทษให้เข็ดหลาบ ไม่ให้ผู้ใดเอาเป็นเยี่ยงอย่างดังความว่า

ผจญคนอันโคลกเคลิ้ม	แลจันฑาลนารี
ฝูงสัตว์อันมี	จตุบาทโหดเหี้ยม
เมื่ออาทิล้ำโลม	ตระบรมจิตรไผ่ผืน
แม้ว่ายังขัดเขิน	บมิเอื้อมมิอ่อนตาม
ให้เอาด้วยโกรธา	คือดังเพลิงอันลุกลาม
อย่าเกลี้ยขยากล่าวความ	อันดีต่อไซคนดี

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๕-๖๗๖)

การดูแลให้ไพร่ฟ้าเป็นคนดีมีศีลธรรม ตรงกับหลักจักรพรรดิวัตรข้อที่ ๘ ให้พระมหากษัตริย์ปฏิบัติต่อประชาชนเพื่อให้ประชาชนในสังคมมีจิตใจดี ไม่ทำให้สิ่งที่เป็นภัยต่อตนเองและสังคม เช่น การมัวเมาในอบายมุขต่างๆ หรืออาชญากรรม ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สามารถสร้างความปั่นป่วนวุ่นวายให้เกิดขึ้นในสังคมได้ หากคนในบ้านเมืองมีศีลธรรมบ้านเมืองก็จะมีแต่ความสงบสุขและมั่นคง สถานภาพของพระมหากษัตริย์ก็จะมั่นคงตามไปด้วยเพราะประชาชนก็จะชื่นชม ให้ความเคารพ มีความจงรักภักดีและยอมรับในองค์พระมหากษัตริย์ของตน ด้วยเห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีความสามารถปกครองบ้านเมืองได้ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข

(๘) การดูแลให้เกิดความยุติธรรมในสังคม

พระมหากษัตริย์นอกจากจะปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความยุติธรรมแล้ว ก็จะต้องดูแลให้บุคคลอื่นเป็นผู้มีความยุติธรรมด้วย โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับพระบรมราชโองการไปปฏิบัติหน้าที่ในส่วนต่างๆ ของประเทศ ดังความกล่าวถึงสอนพระมหากษัตริย์ว่า

วานรหนึ่งไซ	วโรรสพจนอัน
บรรยายธบายธรรม์	ฉัญฐุสสารคาถา
ถวายเป็นแต่สมเด็จเด	ชมกฏโลกา
โลกศรราชา	ทฤพราชภูธร
ว่ากรุงพิภพใด	แลมนตริภระลัมภ
ปีชานรากร	นรราชภูรจุกเฉา

ตั้งฎาแลพระบาท
เว้นจากราเนา

ภูมิศราราชา
นรโลกยกกล่าวฉิน
(ฉันทอัฐฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๗-๖๗๘)

พระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์ในเรื่องนี้ตรงกับหลักจักรพรรดิวัตร ข้อที่ ๘ การดูแลให้สังคมเกิดความยุติธรรม จะโดยการสั่งสอนศีลธรรมแก่ผู้คนในสังคมหรือจะโดยวิธีอื่นๆ ก็เพื่อให้สังคมน่าอยู่ เป็นสังคมที่สงบสุข มีกฎเกณฑ์ในการพิจารณาความยุติธรรม และที่สำคัญที่พระมหากษัตริย์จะต้องดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษก็คือข้าราชการให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นผู้รับอำนาจและมีอำนาจรองจากพระมหากษัตริย์ มิฉะนั้นไพร่ฟ้าในบ้านเมืองก็ต้องเดือดร้อน บ้านเมืองก็จะมีแต่ความวุ่นวายไม่สงบสุข

๓.๑.๑.๒. การรู้หลักการปกครอง

พระมหากษัตริย์ควรเรียนรู้หลักการปกครอง เพื่อนำไปใช้ในการบริหารบ้านเมืองให้เป็นไปในทิศทางที่ควรเป็น และมีประสิทธิภาพ หลักปกครอง ประกอบด้วย

๑) หลักในการบริหารคน

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็มีคำสั่งสอนพระมหากษัตริย์ในเรื่องการดูแลผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเน้นให้เลือกคนดีมีความสามารถมาร่วมงาน รู้จักควบคุมดูแลจัดการกับผู้ใต้บังคับบัญชาเหล่านั้นให้เหมาะสมตามลักษณะอุปนิสัย และพฤติกรรมของแต่ละคน ดังความกล่าวไว้ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ว่า

วานรหนึ่งแกลง	คำรพสามประการกล
โดยอรรตแย้งยล	ภิปรายถวายแต่ภูบาล
มีจักผจญคน	อันใจโลภบันดาล
เอาทรัพย์ทรมาน	จึงจะเอื้อจะอ่อนโยน
จรั้งจเริ่มถ้ำ	สระให้อุทกไชรล
เท่าว่าภูกแลจึงโยน	ชลขึ้นมาอาศัย
โคใดอันแรงเกียด	บมิเอื้อมิอาลัย
เล่าแหล่งแลวางไป	ประเจียดจากคณาเนา

ลวงเล่ห์กลเกลี้ย	อันอ่อนงามแลตรูเตรา
ตฤบตฤณจับเอา	ก็จะได้ด้วยง่ายตาย
ผจญคนอันใจสา	รัฐจรีตเอี้ยดอาย
กล่าวเกลี้ยงแลอภิปราย	คือความเล่นหไม่ตรี

(ฉันทโอษฐ์ภาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๕)

ตรงกับราชสังคหวัตถุข้อ ๒ การที่พระมหากษัตริย์ต้องรู้จักที่จะดูพฤติกรรม อุปนิสัย ความรู้ความสามารถของบุคคลก็เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถเป็นหูเป็นตาแทนพระมหากษัตริย์ได้ แต่หากบุคคลนั้นเป็นผู้ที่ไม่มีความเหมาะสมกับตำแหน่งที่ได้รับมอบหมาย ถึงแม้จะเป็นผู้ที่ตั้งใจทำงาน แต่งานก็อาจไม่ประสบผลสำเร็จ และอาจส่งผลกระทบต่อโดยรวมถึงบุคคลอื่นทั้งสังคม

๒) การสงเคราะห์คนในปกครอง

(๑) การสงเคราะห์ข้าราชการ ชุนนาง

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ สั่งสอนผู้เป็นพระมหากษัตริย์ให้ใส่ใจ ดูแล และรู้จักเสียสละสิ่งของที่มีหรือที่ได้มาแจกจ่ายให้กับผู้ทำงานสนองพระบรมราชโองการให้ถ้วนทั่วทุกคน ดังความว่า

เปรียบประดุจปรีนายกมิข	เมื่อรบรุกธไชยฤทัยสม
ได้ลาภโลกจงสละอย่างนิยม	แจกทุกกรมชุนพลผจญณรงค์

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ ๒๕๑๐ : ๔๘๒)

การที่พระมหากษัตริย์รู้จักที่จะสงเคราะห์ ตรงกับจักรวรรดิวัตรข้อที่ ๑ หรือตอบแทนข้าใต้บังคับบัญชาซึ่งมีผลดีต่อสถานภาพของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จะสามารถผูกมัดใจข้าราชการเหล่านั้น ให้มีความจงรักภักดีได้

(๒) การสงเคราะห์ญาติ

ญาติที่กล่าวถึงของพระมหากษัตริย์ก็คือบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นผู้อยู่รับใช้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นพระมหากษัตริย์จึงต้องเอาใจใส่ดูแลและให้การสงเคราะห์ญาติเหล่านั้น วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้ชี้แนะพระมหากษัตริย์ให้ปฏิบัติต่อเหล่าญาติด้วย

หนึ่งญาติการ	ตระกูลวงศ์อันมี
สืบสายในโลเกีย	บมิสิ้นมิสุดพงศ
เพราะเหตุผู้้นั้น	คำนึ่งจิตใจจง
ว่าญาติคือองค	คืออาตมอาตมา

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๖)

พระพฤติเยียงวายุสาธุวดี	จะภักษภักตรจะเพาะแต่ตนบยลพิสัย
คณาญาติสถิตยณทศใด	เรียกมาให้ภักษพร้อมแลล้อมรดม

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๘๒)

พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงอานิสงส์ของผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อนี้ มักได้รับผลดีตอบแทน คือ เป็นผู้มีญาติพี่น้องมาก มีแต่ผู้ช่วยเหลือ เป็นบุคคลที่ควรยกย่องและสรรเสริญ

๓.๑.๑.๓. มีความสามารถในการรบ

นับตั้งแต่โบราณ พระมหากษัตริย์มีภาระอันยิ่งใหญ่ คือการปกป้องอาณาเขตให้พ้นจากศัตรูที่จะมารุกราน เพื่อรักษาสิทธิการปกครองและสร้างความสงบสุขให้แก่ประชาชนและบ้านเมือง ตลอดระยะเวลา นับตั้งแต่กรุงสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ไทยได้ทำหน้าที่เป็นจอมทัพนำเหล่าทหารต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองนับครั้งไม่ถ้วน ดังจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย ที่พระมหากษัตริย์หลายพระองค์มีความสามารถในการรบ ประกอบด้วยปัจจัยดังนี้

๑) ความชำนาญในตำราพิชัยสงคราม

พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้ตำราพิชัยสงคราม หรือตำราว่าด้วยกลยุทธ์ ตำราว่าด้วยวิธีเอาชนะในสงคราม วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้แสดงให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ ในข้อนี้ โดยมีเนื้อความกล่าวถึงพิชัยสงคราม ตัวอย่างเช่น

ประพฤติไตรสามประการวิถารอรรถ	จำแนกไตรวิธวัฑพิธิก็มีผล
คือจะล้างชื พิตผู้ริปูตน	ก็เผยพจนแยบยลอุบายวิรภัยกัน
หนึ่งเมื่อทำยุทธนาประจามิตร	ก็อุปเลศคคคคพิบตีบสัตย์สรรพ
หนึ่งแก้ตนเพื่อพ้นณไภยัน	จึงกล่าววลคคคคอันจะรอดฤอดววย

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๘๕-๔๘๖)

การเรียนรู้ตำราพิชัยสงครามก็เพื่อเป็นพื้นฐานให้พระมหากษัตริย์สามารถทำหน้าที่ตามหลักจักรพรรดิวัตรข้อที่ ๔ ข้อที่ ๕ ข้อที่ ๖ เพื่อดูแลประชาชน และอาณาเขต ให้รอดพ้นจากการรุกรานของศัตรู

๒) ความกล้าหาญ

ความกล้าหาญเป็นปัจจัยสำคัญในการต่อสู้ และการทำสงคราม เหตุที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำของประเทศ เป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจ เป็นขวัญกำลังใจสำคัญต่อผู้ใต้บังคับบัญชาโดยจะเห็นได้จากการสงคราม เมื่อผู้นำท้พเกิดเสียชีวิตลง กองทัพมักแตก พ่ายแพ้แม้ว่ากองทัพนั้นจะมีกำลังพลมากกว่าก็ตาม ฉะนั้นผู้นำจะแสดงความกล้าครั้งคร้ำมต่อศัตรู ให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเห็นมิได้ เพราะยอมทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาพลอยเสียขวัญและกำลังใจไปด้วย และนั่นทำให้เกิดผลเสียต่อส่วนรวม คือเสียเหล่าทหารไพร่พล หรือผลเสียร้ายแรงถึงขั้นเสียบ้านเสียเมือง วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เป็นวรรณกรรมที่ได้ถ่ายทอดให้เห็นว่าคุณสมบัติ ข้อควรปฏิบัติสำหรับผู้เป็นพระมหากษัตริย์และคตินิยมของผู้คนที่มีต่อพระมหากษัตริย์ที่ต้องการผู้นำที่กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว มีหัวใจของนักรู้ โดยเนื้อหาในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ กล่าวถึงสอนให้พระมหากษัตริย์มีความกล้าหาญเหมือนราชสีห์ ดังความว่า

คือประพฤติพิสัยสิทธิราช
ที่ชาวชนยลคละแดงบมิ

โลมชาติรหอนคนจะปนปะสี
ตำแหน่งที่แดงด้าวฤชาวรคน

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๘๑)

คุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ข้อนี้ตรงกับหลักปฏิบัติที่พระมหากษัตริย์ควรปฏิบัติ ๓ ข้อในจักรพรรดิวัตร คือ ข้อ ๔, ๕, ๖ การสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์มีจิตใจเข้มแข็งกล้าหาญในการทำสงคราม เพราะในภาวะสงครามนับเป็นโอกาสอันดีของพระมหากษัตริย์จะได้แสดงความกล้าหาญและความสามารถ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ที่เป็นผู้นำ ยิ่งเมื่อชนะสงครามจะได้รับการยกย่องจากอาณาเขตประเทศ ศัตรูไม่กล้ามารุกราน ไพร่ฟ้าและข้าใต้บังคับต่างแสดงความชื่นชมในพระปรีชาสามารถ พระมหากษัตริย์จะได้รับการยอมรับจากไพร่ฟ้าผู้ใต้บังคับบัญชาและการไม่มีศึกภายนอกประเทศทำให้พระมหากษัตริย์สามารถที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่างๆ ให้เจริญก้าวหน้าเพิ่มมากขึ้น ประชาชนไม่ต้องหวาดผวากับข้าศึกศัตรู

๓.๑.๑.๔. ความรอบรู้วิทยาการต่างๆ

เนื้อหาในวรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงสอนให้พระมหากษัตริย์เห็นความสำคัญของการศึกษา และให้มานะขยันหมั่นเพียรในการเล่าเรียนเพื่อให้มีความรู้ ดังความว่า

วานรหนึ่งแดง	พจนสารวาที
เคารพจตุรฤทิ	วรอรธแดงถวาย
ว่าในประจจุบัน	นรโลกยโดยหมาย
สิ่งใดบคลาดคลาย	แลสถิตยจริงงกาล
ส่วนศิลปวิทยา	คมศาสตรสภสถาน
จักอยู่จำเนียรนาน	แก่คนผู้สั่งวัยาย

(ฉันทอักษฎาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๖)

การสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์หมั่นศึกษาหาความรู้ ตรงกับข้อปฏิบัติของพระมหากษัตริย์คือ ทศ-
พิธราชธรรม ข้อที่ ๑๐ ซึ่งกล่าวรวมถึงคตินิยมตามจารีตประเพณีของสังคม ซึ่งยกย่องและยอมรับนับถือ
พระมหากษัตริย์ที่มีความรู้ความสามารถเท่านั้นมาเป็นผู้ปกครองประเทศ การยอมรับนับถือพระมหา-
กษัตริย์ในเรื่องความรู้นี้มีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลานานแล้ว

๒.๑.๑.๕. การวางพระองค์ในชีวิตประจำวัน

ในลัทธิเทวราช เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นเหมือนเทพเจ้า แต่เดิมลัทธิเทว-
ราชเป็นลัทธิของพราหมณ์ในศาสนาฮินดู พราหมณ์ยึดถือเทพเจ้าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น นับถือพระศิวะ โดย
เหตุผลการเผยแพร่ศาสนา ทำให้พราหมณ์ทำพิธียกให้พระมหากษัตริย์ของประเทศซึ่งพราหมณ์ไปเผยแพร่
ศาสนานั้นเป็นเทพเจ้า ทำให้การปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์แตกต่างไปจากเดิม โดยจะเห็นจากความแตก
ต่างเหล่านี้คือ มีการสร้างพระราชวังและตกแต่งให้เหมือนที่อยู่ของเทพเจ้า เช่น มีความเชื่อว่าเทพเจ้ามีความ
ร้อน พระมหากษัตริย์ในฐานะเทพเจ้าก็เป็นสิ่งร้อน แต่ต้องไม่ได้ และเชื่อว่าร่างกายของพระมหากษัตริย์จะ
ถูกต้องแผ่นดินมิได้พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงฉลองพระบาท และจะเห็นว่าบางครั้งเมื่อพระมหากษัตริย์
เสด็จที่ใด จะต้องมีการลาดพระบาทรองรับตามทางที่จะเสด็จ มีการนำราชาศัพท์มาใช้ เพื่อแสดงให้เห็นความ
แตกต่างของพระมหากษัตริย์และสามัญชน สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างบางส่วนเท่านั้น ยังมีข้อปฏิบัติต่อ
พระมหากษัตริย์และสิ่งที่พระมหากษัตริย์ต้องปฏิบัติในฐานะเป็นเทพเจ้าอีกมาก ซึ่งมีข้อปฏิบัติบางประการ
ที่แตกต่างไปจากสามัญชน ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึง ดังนี้

๑) การแต่งกาย

พระมหากษัตริย์ในฐานะเทพเจ้าจะต้องมีความพิถีพิถันในการแต่งกายให้งดงาม และดูแล
รักษาตนเองเพื่อให้ทรงสง่าราศีเหมือนเทพเจ้า ซึ่งก็สืบเนื่องมาจากความเชื่อตามลัทธิเทวราช ตามปกติเรา

จะเห็นการแต่งกายของเทพเจ้าในงานจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และการพรรณนาความในงานวรรณกรรม เรื่องต่างๆ ซึ่งล้วนแต่แสดงให้เห็นการแต่งกายที่งดงามของเทพเจ้าที่แตกต่างไปจากผู้คนธรรมดาสามัญทั่วไป วรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้แสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการแต่งกายของพระมหากษัตริย์ โดยกล่าวสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์รู้จักรักษาความสะอาดของร่างกาย การแต่งกายก็ควรให้เหมาะสมและถูกต้องตามฐานะของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างจากวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ นี้มีเนื้อความเหมือนเนื้อความในคัมภีร์ราชานิติ ดังความว่า

มวณฺเณมานุชยประชาชาติ	ประพฤติอาตมกระทำทุกรรมนิศผล
ไทเทพทุเวรฤตถล	พิทักษ์ตนจะบมิทรวงศิริสวัสดิ
อีกองค์พระพิศณุกรรมเมศ	มหิทธิเดชก็ผดุงวิบุลยราชี
เสียมสิ่งสถาพรฤมี	คุณาวุฒิอิศริยศรณแลศฤงคาร
-----	-----
หนึ่งภูษาเศร้าสาบแรง	บตกบแต่งแลบมิชักทุกคนธชฉาย
ทั้งสกแห่งห่อนหิวีสาง	ว่างเว้นลำอางเสาวคนธเหือดหาย

(ฉันทมาตราชพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๗๓-๔๗๔)

๒) การบริโภคอาหาร

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มาตราพฤติได้กล่าวสั่งสอนพระมหากษัตริย์เกี่ยวกับการบริโภคอาหารที่ถูกสุขลักษณะ และยังคงกล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับการบริโภคอาหาร ตามทิศต่างๆ ดังความกล่าวให้เห็นดังนี้

หนึ่งแม่ชนบริโภคโภชน	มิแลรสโชยยังบชาบสกนธ์กายา
พียงนึ่งอย่าพียงลยนา	จงบทลีลาแลร่อยแก้วดล
ลำดับนั้นจึงไสเยศ	โดยวามะประเทศจะวัฒนาพละตน
ที่ขมายศมจะเพ็ญผล	นฤโรคเจริญชนมสุขเพิ่มพูน

(ฉันทมาตราชพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๖๕-๔๖๖)

ความเชื่อที่กล่าวถึงการบริโภคอาหารตามทิศที่เป็นสิริมงคล และทิศไม่เป็นสิริมงคล มีเนื้อความสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ปฏิบัติตามความเชื่อเหล่านี้ปรากฏอยู่ในทั้งวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ และคัมภีร์

ราชินิตีมีเนื้อความที่เหมือนกัน คือเชื่อว่าหากบริโภคอาหารในทิศที่ไม่ดีจะทำให้เกิดผลร้ายประสพความพินาศ หากบริโภคอาหารในทิศที่ดี ก็จะทำให้ประสพโชคดี เช่น มียศศักดิ์ ได้ลาภ ดังความปรากฏอยู่ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ

เบื้องว่านรชนจะประสงค์	ชิพิตรยืนยงแลจะบมิพลันสิ้นศูนย์
สี่บวงศถาวรตระกูล	ผันพักตร์ทิศบูรพบริภุชนา
มิประโยชน์อันศิริล้ำสรรพ	ทักษิณภักตร์ผันจะเพาณทิศหนอนคลาศคลา
บริโภคโภชนโดยปรา	รพกอเนกภันท์บรรลุละมล
แม่หวังวิบูลยศศักดิ์	ปัจฉิมผินพักตร์จะเพาทิศตำบลยล
ภักษโภชนาจะจุลาภผล	ศิริศักดิ์จักดลประดุจจ้านง
อย่าผินพักตร์รุกดากิจ	ดาวตำบลทิศอุดรเป็นศุภมง
คล โหดประโยชน์ปลดปลง	โศคาบมิดจะพินาศถุนาน

(จันทน์มาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๖๖)

การสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้หมั่นเอาใจใส่ในเรื่องการบริโภคอาหาร เพื่อที่จะให้พระมหากษัตริย์ซึ่งต้องทรงงานหนัก และต้องรับผิดชอบราชการของบ้านเมืองมากมาย เป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรง สามารถปฏิบัติพระราชภารกิจต่างๆ ได้อย่างเข้มแข็ง

๓) การนอน

การดำรงชีวิตประจำวันของพระมหากษัตริย์อีกเรื่องหนึ่งก็คือการนอน ซึ่งดูเป็นเรื่องธรรมดาในชีวิตประจำวัน แต่ก็เป็นเรื่องซึ่งพระมหากษัตริย์มีข้อปฏิบัติที่แตกต่างไปจากบุคคลธรรมดา เหตุที่กล่าวเช่นนี้ เพราะพระมหากษัตริย์มีหน้าที่มากมาย การสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ปฏิบัติตามเวลาที่จัดสรรไว้ จะทำให้ง่ายต่อการปฏิบัติ และมีระบบระเบียบ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็มีคำสั่งสอนการปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์ในเรื่องการนอนไว้ด้วยเช่นกัน โดยกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ไม่ควรนอนกลางวันถึง ๒ ครั้ง เหตุที่กล่าวดักเตือนเช่นนี้เพราะพระมหากษัตริย์จะได้ปฏิบัติภารกิจในฐานะประมุขของประเทศได้อย่างเต็มที่ ไม่ถูกไพร่ฟ้าตาดินจิวาเกียจคร้าน ดังความว่า

ไสยาทิวาบรู้ว้าย	สองเวลาหมายละวันบั้นราชราตรี
หนึ่งนอนเปลือยเปล่าวัดถา	บริโภคเหลือประมาณก็กาลบัดลี

(จันทน์มาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๗๔)

นอกจากนี้วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ และคัมภีร์ราชনীติยังมีเนื้อความที่กล่าวสั่งสอนเหมือนกันอีกใน ความเชื่อเรื่องทิศ โดยกล่าวให้พระมหากษัตริย์นอนตามทิศที่เป็นสิริมงคลเพื่อความเจริญก้าวหน้าของพระ มหากษัตริย์ในเรื่องต่างๆ ดังความกล่าวไว้ว่า

เบื่องบายศิริโรดมโดยทิศ	ณทักษิณภาคยสถิตยนิทราดล
จिरายุศมจะสืบชนม์	จะแผ้วจะพันภยอุปัตทวะกษัย
เศียรสู่ประฉิมทิศาสถาน	จะร่อนกระมลเสมอสมานสิขีจีใจ
อาตุรกีพุนพยาริภย	บบานฤทัยนฤสุขเกษมสันต์

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๗๐)

๔) การร่วมประเวณี

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็เห็นความสำคัญในเรื่องนี้และกล่าวสั่งสอนพระมหากษัตริย์ มีเนื้อความว่าไม่ควรร่วมประเวณีมาก และยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับการร่วมประเวณีว่าควรงดเว้นในวันใดบ้าง โดยจะสังเกตว่าจะงดเว้นในวันสำคัญทางศาสนา และเป็นวันที่พระมหากษัตริย์ต้องรักษาศีล ดังความว่า

หนึ่งเสพย์รสรตีแรงวาค	ก็จะเจริญโรคมากบมีสุขสว่างหรรษา
-----	-----
หนึ่งจักเสพยกามประสงค์	จงเว้นฤกระศีลยณวันทั้งห้า
คือจตุทศแลอัษฎา	คราบรณรสีตีสถกรานต์

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๗๘)

คำสั่งสอนดังกล่าวนี้เกี่ยวกับการร่วมประเวณีของพระมหากษัตริย์นั้นเพื่อเตือนพระมหากษัตริย์ไม่ให้ มักมากในกามารมณ์ และมีเวลาที่จะปฏิบัติหน้าที่เพื่อประชาชนในประเทศซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญ และเหตุที่มี ข้อห้ามเกี่ยวกับการงดเว้นการร่วมประเวณีในวันสำคัญทางศาสนานั้น เพราะพระมหากษัตริย์มักจะต้อง รักษาศีล หรือไปประกอบพิธีทางศาสนาจึงต้องรักษากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์

จากการศึกษาหลักปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ไทยมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทำให้ทราบว่าตลอดระยะเวลา กว่า ๗๐๐ ปี พระมหากษัตริย์ไทยได้ยึดหลักธรรมและจารีตประเพณีทางสังคมมาปฏิบัติโดยตลอด และผลที่พระมหากษัตริย์ได้ปฏิบัติตามหลักคุณธรรมต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงมาในข้างต้น ได้แสดงให้เห็น ในงานวรรณกรรม สิ่งที่พบในงานวรรณกรรมก็คือ ความยกย่อง เทิดทูน และศรัทธาในพระมหากษัตริย์พระ

องค์นั้นของไฟฟ้าและผู้ได้ปกครอง การที่พระมหากษัตริย์ทำให้ผู้อยู่ได้ปกครองรู้สึกได้เช่นนี้ ทำให้พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้อยู่ได้ปกครอง ผู้อยู่ได้ปกครองก็จะจงรักภักดี เกิดความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในสังคม สังคมก็มีแต่ความสุข พระมหากษัตริย์ก็สามารถปกครองไฟฟ้าได้โดยง่าย สามารถทนุบำรุงบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นได้ไม่ยาก

๓.๑. ๒. เจ้านาย

คำว่าเจ้านายในสังคมหมายถึงผู้มีเชื้อสายเป็นพระญาติของพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็จะนับตั้งพระมหากษัตริย์ พระราชโอรส พระราชธิดา พระราชนัดดา ลดหลั่นจนกระทั่งถึงหม่อมเจ้า

นอกจากนี้คำว่าเจ้านายยังมีความหมายอธิบายไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายของคำว่าเจ้านายไว้ว่า เจ้านาย ผู้บังคับบัญชา เจ้าขุนมูลนาย หรือเจ้าขุนมูลนายก็ว่า

การศึกษาความหมายของคำว่าเจ้านายจากงานวรรณกรรม จากงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลเกล้าเจ้าอยู่หัวและจากการนิยามความหมายตามพจนานุกรม จะเห็นว่าในแต่ละสมัยมีการให้ขอบเขตความหมายของคำว่าเจ้านายแตกต่างกันออกไป แต่สำหรับในงานวิจัยจริยปฏิบัติในงานประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ จะพบว่ามีความหมายเช่นเดียวกับความหมายในพจนานุกรม โดยครอบคลุมบุคคลที่เป็นทั้งขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ด้วย เหตุที่กล่าวเช่นนี้เพราะในวรรณกรรมคำสอนมุ่งที่จะสอนให้บุคคลทั้ง ๒ กลุ่มปฏิบัติเช่นเดียวกัน แต่มิใช่ไม่มีวรรณกรรมคำสอนที่มุ่งสั่งสอนบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์หรือผู้เป็นพระราชวงศ์โดยตรง ในสมัยอยุธยา มีวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่กล่าวสั่งสอนพระราชวงศ์ คือ ทศรถสอนพระราม พระรามในฐานะเป็นพระราชโอรสถือเป็นพระราชวงศ์ เนื้อเรื่องกล่าวถึงท้าวทศรถพระราชบิดาของพระรามได้สั่งสอนให้ปฏิบัติตนในเรื่องต่างๆ มากมาย ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นในบางเรื่อง เช่นเรื่องการดูแลปกครองประชาชน กล่าวสั่งสอนไว้ว่ามีให้เบียดเบียนประชาชน ดังความว่า

จักเพียรเบียดราษฎรร้อน	อย่าทำ
จงสลัดตัดผจงคำ	ว่าไว้
ขันดีเป็นที่นำ	ประมุขสุข
เป็นสวัสดิ์พิพัฒน์ให้	เลิศล้ำไฉเสมอ

(ศิลปากร, กรม, ๒๕๓๐:๓๐๗)

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็พบว่ามึงงานวรรณกรรมที่มุ่งสั่งสอนกลุ่มผู้เป็นเจ้าของที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ คือในปีพ.ศ. ๒๓๗๓ ซึ่งเป็นปีก่อนจะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ สุนทรภู่ได้ประพันธ์งานวรรณกรรมเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท เนื้อหาเป็นการสั่งสอนเจ้านาย ๒ พระองค์ในเรื่องการปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์ การศึกษา การคบมิตรสหาย การปกครองข้าทาสบริวาร ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นเป็นบางเรื่อง เช่นเรื่องการปกครองข้าทาสบริวาร คือหากข้าผู้ใดมีความซื่อสัตย์สุจริตก็ให้รู้จักถนอมน้ำใจผูกไมตรีไว้ หากเขาทำความดีก็ควรชมเชยให้ได้รับความชื่นใจ ดังความว่า

หนึ่งบรรดาข้าไทที่ใจซื่อ	จงนับถือถ่อมศักดิ์สมครุสมาน
หนึ่งคนมนต์ขลังช่างชำนาญ	แม้พบพานผูกไว้เป็นไมตรี
เขาทำขอบปลอบให้น้ำใจชื่น	จึงเรiringรักแรงไม่ห่างหนี
ปรารถนาสารพัดในปฐพี	เอาไมตรีแลกได้ดังใจจง
คำบุราณท่านว่าเหล็กแข็งกระด้าง	เอาเงินจางอ่อนตามความประสงค์
จงทราบไว้ให้ละอองทั้งสององค์	อุตสาห์ทรงสืบสร้างทางไมตรี

(ศิลปากร, กรม, ๒๕๑๘ : ๕๔๔)

การสั่งสอนเจ้านายในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีข้อสังเกตว่าเรื่องที่ใช้สั่งสอนเจ้านายนั้น จะสั่งสอนแทรกอยู่ในส่วนต่างๆ ของบุคคลในชนชั้นปกครอง คือ ชนชั้นพระมหากษัตริย์ ข้าราชการขุนนาง ตัวอย่างเช่น การสั่งสอนการปฏิบัติตนต่อข้าใต้ปกครอง ในเรื่องความยุติธรรม ดังความว่า

จักทำโทษแก่ผู้	ผิดจกรรจ์ นั้นนา
ใจจงเมตตามั่น	มากได้
ให้คิดจิตรสำคัญ	เขาโหด
ความคิดน้อยจึงได้	อยู่เงื้อมมือตน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๗๔)

การสั่งสอนเจ้านายผู้อยู่ในตระกูลสูง ให้เห็นความสำคัญของการศึกษา ดังความว่า

เขารูปหน้าหน้าหนุ่มเนื้อ	ในวงศ์ ตระกูลแฮ
แม่นราศวิทยาทรง	เสียมเส้า
ทองกวาวดอกดาษดง	แดงป่า
เสียดลิ้นรินรสเฝ้า	ตั้งนี้ใครชม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๓๔)

สำหรับการสั่งสอนเจ้านายในเรื่องอื่นๆ นั้น มีเนื้อความไม่ได้แตกต่างจากการสั่งสอนข้าราชการ และพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะชนชั้นเจ้านายกับข้าราชการบุคคลทั้งสองกลุ่มมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องอยู่กันอยู่ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงพิจารณาเห็นว่าควรนำงานในเรื่องนี้ไปกล่าวรวมไว้ในหัวข้อข้าราชการ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไป

๓.๑.๓. ข้าราชการ

ระบบการเมืองการปกครองของไทย นับตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยพบว่ามีบุคลากรที่มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการบริหารประเทศคือ ข้าราชการ แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศ และมีอำนาจในการตัดสินใจว่าจะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใดในประเทศ แต่ถึงกระนั้นข้าราชการก็มีบทบาทไม่น้อยในการตัดสินใจ เพราะข้าราชการมีสิทธิ์ที่จะให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับข้อราชการที่ติดขัดเพื่อประกอบการตัดสินใจของพระมหากษัตริย์ และรับสนองพระบรมราชโองการ พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงเลือกบุคคลผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้มาช่วยปฏิบัติภารกิจในส่วนต่างๆ ในประกาศลิลิตโองการแช่งน้ำ เป็นลิลิตที่ใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา มีเนื้อความจะกล่าวถึงข้าราชการหากคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ขอให้เทพเจ้าลงโทษให้ถึงตาย หากผู้ใดจงรักภักดี ขอให้ได้รับความสุขความเจริญ นับว่าเป็นวรรณกรรมที่วางแนวในการปฏิบัติตนของข้าราชการ

นอกจากนี้ยังพบตำราสั่งสอนการปฏิบัติตนของข้าราชการคือตำราพระพิไชยเสนา การพบตำราสั่งสอนการปฏิบัติของข้าราชการมิใช่ที่จะเป็นการเริ่มต้นสั่งสอนข้าราชการ เพียงแต่การสั่งสอนจะเป็นลักษณะการที่นำตัวมาฝึกในวังกับผู้ที่เป็นข้าราชการ แต่ตำราก็เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ทำให้คนในสมัยหลังได้ทราบถึงบทบาทหน้าที่ของข้าราชการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ตำราพระพิไชยเสนาเป็นเอกสารของหอหลวงว่าเป็นคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ธรรม เป็นตำราภาษามอญ แปลเป็นภาษาไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อแนะนำการปฏิบัติตนของข้าราชการจำนวน ๒๕ ข้อ

นอกจากนี้ยังพบวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อสั่งสอนการปฏิบัติของข้าราชการ เช่น โคลงราชสวัสดิ์ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีเนื้อความกล่าวสั่งสอนข้าราชการ

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์วรรณกรรมที่กล่าวสั่งสอนข้าราชการก็สืบทอดมาในสมัยนี้ พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็พยายามที่จะฟื้นฟูวรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรมให้เหมือนสมัยอยุธยา

หลักปฏิบัติตนของข้าราชการที่กล่าวไว้ในวรรณกรรมนับเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนของข้าราชการต่อพระมหากษัตริย์ เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย เมื่อข้าราชการปฏิบัติตนได้ตามแนวทางที่ได้สั่งสอนไว้ก็จะทำให้เกิดผลดีต่อตัวข้าราชการเองไม่ว่าจะเป็นการก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และได้รับความเมตตาจากองค์พระมหากษัตริย์ และผลดีนี้ยังสืบเนื่องไปถึงไพร่ฟ้าที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของข้าราชการนั้นด้วย เพราะไพร่ฟ้าเหล่านั้นจะมีความสุข ไม่ถูกกดขี่ เบียดบังจากข้าราชการ

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ นับเป็นแหล่งความรู้ที่กว้างขวางและเปิดโอกาสให้คนทุกชนชั้นได้ศึกษาสิ่งที่ตนเองอยากรู้ การที่กวีและผู้คัดเลือกวรรณกรรมสำหรับใช้จารึกในวัดพระเชตุพนฯ ได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสั่งสอนสำหรับข้าราชการไว้ด้วยนั้นน่าจะเป็นเพราะกวีและผู้คัดเลือกเห็นความสำคัญของชนชั้นข้าราชการ ฉะนั้นการมีวรรณกรรมที่ใช้สั่งสอนข้าราชการทำให้ข้าราชการรับรู้และเข้าบาทบาทหน้าที่ของตนเองในฐานะข้าราชการ เพื่อจะได้ใช้อำนาจหน้าที่ไปในทางที่ถูกที่ควร

จากการวิเคราะห์เนื้อหาคำสั่งจริยปฏิบัติแก่ข้าราชการทั้งหลาย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ทั้งเรื่องฉันทพาสีสอนน้อง สุภาสิตพระร่วง ฉันทวรรณพฤติ ฉันทมาตราพฤติ โคลงโลกนิติ ฯลฯ ก็ได้ให้แนวทางสำหรับปฏิบัติตนในสังคมต่อผู้อื่นและการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตไว้ดังนี้

- ๓.๑.๓.๑. การปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์
- ๓.๑.๓.๒. การปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง
- ๓.๑.๓.๓. การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

- ๓.๑.๓.๑. การปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ไปแล้วในข้างต้น (อ่านเพิ่มเติมหัวข้อ ๓.๑.๑.) ว่าพระองค์มีฐานะเป็นสมมติเทพ ข้าราชการซึ่งเป็นข้าใต้ปกครองจึงต้องปฏิบัติตนต่อพระองค์เยี่ยงเทพเจ้า การทราบกฎเกณฑ์และข้อปฏิบัติต่อพระองค์ย่อมเป็นประโยชน์แก่ตัวข้าราชการเอง กล่าวคือเป็นที่พอพระ

ราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ จากการศึกษาวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบเนื้อความที่กล่าวถึงสอนข้าราชการให้ปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ในเรื่องต่างๆ มากมาย สามารถแบ่งออกเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

๓.๑.๓.๑.๑. การวางตนต่อพระมหากษัตริย์

ข้าราชการเป็นทั้งตัวแทนของพระมหากษัตริย์และตัวแทนของไพร่ฟ้า ข้าราชการเป็นผู้เข้าออกนอกในเขตพระราชฐานไม่ว่าจะเป็นการเข้าเฝ้า การถวายงานดูแลรับใช้ในอาณาบริเวณที่พระมหากษัตริย์ประทับอยู่หรือเสด็จพระราชดำเนิน หรือในบางครั้งข้าราชการก็ต้องปฏิบัติภารกิจร่วมกับพระองค์ ข้าราชการจึงควรรู้จักที่จะปฏิบัติต่อองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นนาย เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด และเป็นสมมติเทพที่ควรแก่การยกย่อง เพื่อความชัดเจน ผู้วิจัยขอแบ่งการปฏิบัติตนของข้าราชการต่อพระมหากษัตริย์ออกเป็นหัวข้อต่างๆ ดังนี้

๑) การยกย่องเทิดทูนพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นสมมติเทพ เป็นผู้ที่มีบุญวาสนาจากสวรรค์ ข้าราชการย่อมต้องยกย่องเทิดทูนพระมหากษัตริย์ดุจเทพเจ้า การแสดงความยกย่องเทิดทูนองค์พระมหากษัตริย์ทำได้หลายวิธี วรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อความถึงสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ดังนี้

๑. การแต่งกายวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เรื่องฉันทวรรณพฤติได้กล่าวตักเตือนไม่ให้ข้าราชการแต่งกายเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

อึ่งฟิงเว็นล้ำสรรพ	สมขติยะปวงปัญ
จพิธกาม	
ผิวภูษิตพัศตราทราม	บนฤมลเงื่อนงาม
มหิศราช	
ผิวลูปไล่เสาวคนธา	ธรุกสุมะมาลา
กิปมิสมาน	
-----	-----
บตกแต่งอาตมโอิเอี่ยม	นิรุทจจิตรเจียม
ฤทรนง	
พิจารณัญญาณภิญโญยง	อहितรุระปลดปลง
บปลิโพธ	

ประดิษฐ์สำรวมมาในศ
ทูลกระดิ่ง

คุณวิบูลมลายไทย

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๒๐ : ๔๔๐)

๒. การไม่ใช้สิ่งของเครื่องใช้ร่วมกัน สิ่งของเครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์กับข้าราชการ
ชนสามัญย่อมแตกต่างกันข้าราชการไม่ควรจะไปแตะต้อง ร่วมใช้สิ่งใดที่เป็นของพระมหากษัตริย์ โดยมี
ความในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ กล่าวสั่งสอนไว้ว่า

บมริจะสถิตยร่วมใน

บัลลังก์ไท

ภทรปิษฐราช

บมริจะสถิตยร่วมอาศน์

เก้าอี้ลีหาศน์

รถยนต์

บมริจะร่วมสารทรง

นาเวศอลง

กฎสี่วิกา

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๔๑-๔๔๒)

ลาดพระบาทที่พระมหากษัตริย์ใช้เสด็จพระราชดำเนิน ข้าราชการขุนนางไม่ร่วมใช้เป็นทางเดินด้วย

ผิวทองฉนวนแนวสถลสถาน

คนอนุชฎบาล

บทกระไล

ฤควรร่วมรรคาไคล

อดิอดุรพูนภัย

ผรุสทัณฑ์

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๔๐)

การยกย่องเทิดทูนพระมหากษัตริย์ยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมนิติแสดงให้เห็นความแตกต่างของพระ
มหากษัตริย์กับบุคคลธรรมดา โดยกล่าวสั่งสอนให้ข้าราชการปฏิบัติตนด้วยความสงบเสงี่ยม ไม่ตีตนเสมอ
ดังความว่า

เป็นราชเสวก อย่างบริโศคสมบัติทัดเทียมพระเจ้าอยู่หัว ควร
 เดินหลังปฏิบัติตนให้ต่ำกว่าทุกสิ่งทุกอย่างในกาลทุกเมื่อ

(ธรรมนิติ, ๒๕๓๓ : ๘๑)

การปฏิบัติตนอยู่ในขอบเขตของความพอดี เหมาะควรกับตำแหน่งและฐานะของตนเอง ยกย่องเทิด
 ทูนพระมหากษัตริย์ไว้เหนือหัวข้าราชการทุกคน เป็นกฎเกณฑ์ที่ข้าราชการทุกคนต้องปฏิบัติภายใต้การปก
 ครองแบบสัทธิเทวราช หากปฏิบัติตามก็ถือว่าข้าราชการผู้นั้นเป็นผู้มีความรู้ดี เป็นคนดีของสังคม การไม่
 ปฏิบัติตามถือเป็นการฝ่าฝืนจารีตประเพณีของสังคม

๒) การสำรวมกิริยา

การสำรวมกิริยาหมายถึงเจตนาที่จะระงับความประพฤติอันผิดปกติ ผิดไปจากวัฒนธรรม
 จารีตประเพณีที่ดีของสังคม สังคมไทยเป็นสังคมที่มีจารีตประเพณีเกี่ยวกับความประพฤติของบุคคลใน
 สังคม คนไทยนิยมผู้ที่ประพฤติตนด้วยความสุภาพเรียบร้อย อ่อนน้อมถ่อมตน สงบเสงี่ยม ไม่ก้าวร้าว รู้จัก
 กาลเทศะ ข้าราชการก็เป็นผู้หนึ่งที่ต้องปฏิบัติตนด้วยกิริยาที่ดีต่อผู้อื่น และที่สำคัญคือข้าราชการจะต้อง
 ปฏิบัติด้วยความสำรวมกิริยาอย่างยิ่งต่อพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็เป็นวรรณกรรมอีก
 เรื่องหนึ่งที่สั่งสอนปฏิบัติกิริยาของข้าราชการต่อพระมหากษัตริย์ โดยให้ข้าราชการระมัดระวังการแสดง
 กิริยาของทวารทั้งห้า ดังความว่า

สำรวมรักษาทวารประการห้า   นาสาเนตรโสตแลโธฐกายถ้วน
 อย่าถือโปรดนัยก็มักจะลามลวน   จวบจวนโทษแลมิดจะเกิดประลัยลาย

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๒๐ : ๔๙๐)

๓) การสำรวมวาจา

การสำรวมวาจาก็คือเจตนาที่จะละวาจาที่ไม่เป็นประโยชน์ และสามารถจะให้โทษเกิดได้
 คือ วาจาเท็จ วาจาใส่ร้าย วาจาเพ้อเจ้อ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีคำสั่งสอนข้าราชการในเรื่องการใช้
 วาจาไว้เหมือนกัน และมีเนื้อหาแนวทางเดียวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและคัมภีร์อื่นๆ เช่น สั่งสอน
 มิให้ข้าราชการใช้วาจาลามลวนต่อพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

อย่าแกลงแห่งวจนลามลวน   นฤปดิอติศวร
 พึงจะเสงี่ยมสงวน   วจิตน

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๙)

การใช้อาจาในการกราบบังคมทูลในเรื่องต่างๆ นั้น มีเป็นวาจาสัตย์ไม่โกหกหลอกลวงพระเจ้าแผ่นดิน
 ดังความว่า

ทูลแกลงแสดงกล   ยบุลราชแต่สัตย์สรรพ์
 สมองเนตรสนองกรรม   มกุฎเกล้าธมดล

(ฉันท์พาลีสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๓)

๔) การรักษาทรัพย์สิน

การรักษาทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่ข้าราชการทุกคนควรทำ แม้ว่าจะมีโชหน้า
 ที่โดยตรง นอกจากจะไม่ควยโอกาสลักทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ออกมาแล้วยังรวมไปถึงช่วยดูแลรักษา
 ทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ให้คงอยู่ขึ้นด้วย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้ให้ข้อแนะนำในการปฏิบัติ
 ตนต่อพระมหากษัตริย์ต่อข้าราชการในเรื่องนี้ ดังความว่า

ราชทรัพย์สำหรับคลัง   อันมุลมังอเนกเนื่อง
 หน่วยชวนจักปล้นเปลื้อง   ประโยชน์ถวิลเป็นสินตน

(ฉันท์พาลีสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๒๐ : ๖๖๒)

การปฏิบัติในข้างต้นมีกล่าวไว้ในหลักพระพุทธศาสนาเช่นในศีล ๕ ข้อที่ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ในหลักกุศล
 กรรมบท ๑๐ กายสุจริต นอกจากนี้ยังพบมีความสั่งสอนข้าราชการในวิสุทธิไตรปิฎก ดังความว่า

ราชเสวกไม่ควรเล่นหัว เจริจาปราศรัยในที่ลับกับพระสนม
 กำนัลใน ไม่ควรถือเอาทรัพย์จากพระคลังหลวง ราชเสวกพึงอยู่ใน
 ราชสำนักได้

(พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๘, ๒๕๒๕ : ๙๖๓)

การแต่งตั้งสิ่งของของพระมหากษัตริย์มีโทษถึงตาย ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสิ่งของเหล่านั้น จึงเป็นสิ่งที่ถูกต้องและปลอดภัยต่อชีวิตของข้าราชการ เพื่อจะได้เป็นที่ไว้วางใจของพระมหากษัตริย์ด้วย

๕) การมีความจงรักภักดี

ความจงรักภักดีหมายถึง ความผูกใจด้วยความเคารพนับถือหรือรู้คุณอย่างยิ่ง ความจงรักภักดีเป็นคุณสมบัติข้อสำคัญที่พระมหากษัตริย์ต้องการให้มีอยู่ในตัวข้าราชการมากที่สุด หากข้าราชการคิดคดทรยศก็เป็นเรื่องง่าย เพราะข้าราชการมีอำนาจที่พระมหากษัตริย์มอบให้ มีโอกาสเพราะอยู่รับใช้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ จึงอาจตั้งตนเป็นใหญ่ แอบช่องสุมกำลังคนเป็นขบถ ลอบปลงพระชนม์โค่นล้มพระราชบัลลังก์หรืออาจทำตนเป็นไส้ศึกให้แก่ศัตรูเข้ามารุกรานประเทศ นอกจากนี้ความจงรักภักดีก็ยังเป็นสิ่งที่บ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ต้องการอย่างยิ่งในขณะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม เพราะจะได้ร่วมแรงร่วมใจต่อสู้เพื่อปกป้องบ้านเมืองให้รอดพ้นจากข้าศึกศัตรู จากเหตุผลในข้างต้น คุณสมบัติของข้าราชการในข้อนี้จึงมีความสำคัญ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้สั่งสอนให้ข้าราชการมีจิตสำนึกในพระมหากษัตริย์ขององค์พระมหากษัตริย์และให้ปฏิบัติต่อพระองค์ด้วยความจงรักภักดี โดยมีเนื้อความสั่งสอนมิให้ผู้เป็นข้าราชการคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์แม้ว่าพระองค์จะสั่งลงโทษ หรือสั่งประหารชีวิตก็ตาม ดังความว่า

แม้ว่าพระจักพิโรธ	ปพระโทษทาน
ครุกทัณทราน	ผรุสภัย
อย่าทุมมนต์คิด	ประทุฐจริตกักษัย
บมิตริโกรธไท	ธิปจฺธา

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๖๑)

เมื่อสั่งสอนไม่คิดร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์แล้ว ข้าราชการยังต้องไม่คิดร้ายต่อบ้านเมือง ซึ่งก็คือเป็นของพระมหากษัตริย์ด้วย ดังความว่า

รักรำเรื่องราชสวัสดิวัต	แสดงอรรถโอวาทประศาสน์สนธิ์สอน
สำหรับผู้เสวกาจะถาวา	ถาหย่อนยศศักดิ์อรรถโกคา
อย่าก่อกิจประทุฐจิตในนเรศ	โดยเหตุครุโทษฤโหดณโทษา

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๒๐ : ๔๘๘-๔๘๙)

นอกจากข้าราชการจะต้องไม่คิดร้าย ไม่คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์แล้ว ข้าราชการยังจะต้องคอยระมัดระวังมิให้เกิดภัยอันตรายต่อพระมหากษัตริย์ ปกป้องพระมหากษัตริย์ด้วยชีวิต ดังความว่า

อาสาเจ้าจนตนตาย

อาสานายจงพอแรง

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๗)

๓.๑.๓.๑.๒. การไม่สร้าง ความขัดแย้งกับพระมหากษัตริย์

ข้าราชการควรเข้าใจบทบาทของตนเองในการปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะสิ่งที่จะสร้างความชื่นเคืองให้แก่พระมหากษัตริย์รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งในด้านความคิดและข้อราชการ ดังความว่า

อึ่งงอศฺขิตฺยเคศฺปิยพระวรพินธุ

พงศองศฺอรร

คเอาารส

อำนวยคามเขตรบูรแลชนบท

เพ็ผมดฺยศ

ธบ้านาน

พึ่งดุษณิภาพมิมิจะพจนสาร

โทษและคุณชาน

ฤควรแถลง

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๔๔)

นอกจากนี้ยังมีกล่าวสั่งสอนข้าราชการไว้ในธรรมนิตี และไตรปิฎก ซึ่งทั้งสองแหล่งที่มามีเนื้อความที่เหมือนกัน ผู้วิจัยจึงขอยกเนื้อความในธรรมนิตี ดังความว่า

พระเจ้าอยู่หัวจะทรงยกย่องพระราชโอรส หรือพระราชวงศ์

ด้วยคามนิคมชนบทหรือแคว้นแคว้น ราชเสวกก็ควรนิ่งดู ไม่ควร

เพ็ดทูลคุณหรือโทษ

(ธรรมนิตี, ๒๕๓๓ : ๘๓)

การไม่สร้าง ความขัดแย้งกับผู้อำนาจกว่าย่อมเป็นสิ่งที่สร้างความปลอดภัยต่อตัวข้าราชการเอง ฉะนั้นอาจจะนำไปสู่ความตาย หรือต้องโทษร้ายแรง

๓.๑.๓.๑.๒. การปฏิบัติตนตามฐานะข้าราชการ

ข้าราชการเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ไว้วางใจและมอบหมายงานให้ทำ พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้านายสูงสุดของข้าราชการมอบหมายอำนาจโดยพระราชทานผ่านตำแหน่ง ยศศักดิ์ รางวัลให้แก่ผู้ได้บังคับบัญชา ส่วนข้าราชการในฐานะเป็นข้าของพระราชาจึงต้องทำงานฉลองพระคุณของพระมหากษัตริย์เป็นการตอบแทน วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนให้ข้าราชการแสดงความกตัญญู โดยปฏิบัติตนในฐานะข้าราชการดังนี้

๑) ข้าราชการควรรู้จักหน้าที่

หน้าที่เป็นความรับผิดชอบสูงสุดที่ข้าราชการควรเอาใจใส่ทำให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพื่อเป็นการตอบแทนพระคุณของพระมหากษัตริย์ แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบและเข้าใจวิธีการที่จะปฏิบัติมีกล่าวไว้ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ให้แนวคิดและคำสั่งสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติของข้าราชการต่อหน้าที่ ความว่า

กอบกิจโดยราชอาณา	บพิทพจนไท
ตรัสคดีไซ	แลสั่งสาร
เหตุแจ้งแสดงเหตุรหัสการ	กลวิวิธฐาน
ราชบรรหาร	ก็เสร็จสม
ทุกสิ่งสรรพทุกิหารมณ	มกุฎภพุดม
เดชชื่นชม	จะบ้านาญ
ภิญโญยศศักดิ์ศฤงคาร	อิศริยบริวาร
วัฒนาการ	ประกอบผล
จงแจ้งจิตรจอมธรราดล	ธจะตริยบลกล
ไดนุกุลยล	ประพฤติตาม
หอนซ์ดชื่นแข็งแลแข่งความ	วิยกลหะบังาม
ควรจะคร่ำขาม	พระอาญา
ย่าเียงเกรงราชโทษา	อสทิสปรมา
นุษยเจรจา	ประดุจใจ

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๘-๔๕๙)

เสวกาอุสหกรรมกาย	ประกอบณวัตตะบรยาย
นุสาสน์สาร	
ทราบสมัยเหตุโดยประมาณ	อดีตอนาคตานุญาน
ขจ่างใจ	
ชอบแลผิตพิณิจตระหนักฤทัย	มละบาปะธรรมะโทชะภัย
ก็เว้นหวัง	
จงอุสาหาราชิกิจะวัง	จะตื่นก่อนจะนอนก็หลัง
กระษัตริ	
คอยสดับแลรับพระเสาวนีย์	จะใช้จะสั่งยุบลคดี
ประการใด	
ฟังประพฤติโดยพระราชฤทัย	บชัตบช้องบคลาศบโคล
จะหลีกตน	
ห่อนประมาทณะราชการก็ชวณ	ประตุจดังธสังกิดล

(จันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๕๕๕)

การสั่งสอนให้ข้าราชการขยันหมั่นเพียรนี้ก็ยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งมีแนวคิดไม่แตกต่างจากวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ตัวอย่างเช่น

ราชเสวกต้องเป็นคนฉลาดในราชกิจ อันพระราชาตรัสใช้
 กลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ไม่ฟังหวาดหวั่นในการกระทำราชกิจ
 นั้นๆ ราชกิจนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

(พระไตรปิฎก ฉบับหลวง เล่มที่ ๒๘, ๒๕๒๐ : ๑๙๘)

การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความขยันหมั่นเพียร ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ในความรับผิดชอบสำเร็จลงได้ และเป็นไปตามจุดมุ่งหมายที่ได้วางไว้ ทำให้บ้านเมืองเจริญพัฒนารุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ประชาชนก็จะอยู่ดีกินดี ต่างก็จะสรรเสริญสถาปนพระมหากษัตริย์และข้าราชการว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี

๓) การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม

ความยุติธรรมเป็นข้อธรรมที่กล่าวถึงสอนบุคคลทุกคนในสังคม แต่การนำมาเน้นย้ำสั่งสอนข้าราชการให้ยึดมั่นความยุติธรรม เพราะข้าราชการก็เป็นชนชั้นปกครองเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งผู้วิจัยก็ได้กล่าวถึงข้อธรรมนี้ในการปฏิบัติธรรมของพระมหากษัตริย์แล้ว วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ แม้ว่าเป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยหลังๆแล้วก็ตาม แต่ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนเกี่ยวกับความยุติธรรมมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา ประชาชนยังคงอยากให้ข้าราชการเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม ซึ่งในปัจจุบันความยุติธรรมก็ยังเป็นสิ่งที่สังคมต้องการอยู่ และอยากให้มืออยู่ในตัวข้าราชการไทยทุกคน ความสำคัญของหลักปฏิบัติข้อนี้จึงนำมากล่าวรวมไว้ในคุณสมบัติของข้าราชการ ดังความว่า

ปางท่าวัชรบรรหาร	ให้พิจารณาคดีได้
ผดุงกิจพิณิจฉัย	บัญชาชอบรอบอบธรรม์
ทูลแถลงแสดงกล	ยุบลราชแต่สัตย์สรรพ์
สนองเนตรสนองกรรณ	มกุฎเกล้าธมดล

(ฉันท์พาลีสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๓)

ในอดีตก็มีข้อความกล่าวตักเตือนข้าราชการให้เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่พระมหากษัตริย์มอบหมายด้วยความยุติธรรม ดังมีความกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกวิรุทธาคก ดังความว่า

ราชเสวกพึงตั้งใจกระทำราชกิจทุกอย่างให้เสมอดั้นเสมอ
 ปลาย เหมือนตราฐที่บุคคลประคองให้มีคั้นเสมอเที่ยงตรงดี ฉะนั้น
 ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

(พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๒๘, ๒๕๒๐ : ๙๕๙)

การปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม ย่อมทำให้บ้านเมืองอยู่กันอย่างสงบสุข ไพร่ฟ้าต่างสรรเสริญทั้งข้าราชการและพระมหากษัตริย์ที่ดูแลให้เกิดความยุติธรรมในสังคม สถาบันพระมหากษัตริย์ก็จะมั่นคง

๔) การมีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความสำคัญของข้าราชการในฐานะเป็นผู้รับอำนาจ และรับหน้าที่ดูแลบ้านเมืองไปแล้ว และองค์ประกอบที่จะทำให้ข้าราชการสามารถปฏิบัติหน้าที่ในความรับผิดชอบได้ข้าราชการก็ควรจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ตนเองจะต้องทำ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็เห็นว่า การศึกษาเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับข้าราชการและสั่งสอนข้าราชการหรือผู้ที่เข้ารับราชการต้องศึกษาในวิทยาการต่างๆ และคตินิยมที่เกี่ยวกับผู้รับราชการว่าต้องคัดเลือกจากผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่ต้องเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งนอกจากวิชาการต่างๆ ที่ข้าราชการต้องเรียนรู้ วิชาที่ต้องเรียนรู้เป็นพิเศษคือตำรับพิชัยสงคราม ดังความว่า

รอบรู้เชิงขยราญราญอรรณพิศาล	พิทยาก็สามารถ
ณรงค์	
รอบรู้ภูมิพยุหะยุทธทฤษฎมุง	คลควรบควรคง
ผจญ	

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๓-๔๕๔)

ตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้สั่งสอนพุทธศาสนิกชนให้เป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษา เช่น ในมงคลสูตร ๓๘ ประการ ข้อที่ ๘ มีศิลปะ นอกจากนี้ยังพบคำสั่งสอนข้าราชการอยู่ในตำราพระพิไชยเสนาให้ข้าราชการศึกษาหาความรู้ ดังความว่า

ผู้เป็นราชบุรุษสมมติเสนาบดีให้รอบรู้ศิลปศาสตร์ คุณอธิ-
 ปรีชาสามาตย์องอาจทราบในไตรศาสตร์พิไชยสงคราม แลความรู้
 ตามขนบธรรมเนียมราชกิจทุกประการ แลเครื่องศาสตรวุฒุนา
 การ การเตรียมรักษาพระนครจงจักไว้ให้พร้อม

(พระพิไชยเสนา, ๒๕๒๐ : ๖๐)

แม้แต่บุคคลสามัญ พระพุทธเจ้าก็ยังสั่งสอนให้ศึกษาหาความรู้ เพื่อก่อให้เกิดปัญญา และจะได้นำปัญญามาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างฉลาด ส่วนข้าราชการแม้ส่วนหนึ่งของการศึกษาจะนำไปใช้ในชีวิตส่วนตัว แต่ก็มีอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญคือข้าราชการต้องนำความรู้ ปัญญาไปใช้ในการบริหารประเทศ และปฏิบัติหน้าที่ที่พระมหากษัตริย์มอบหมาย ผู้มีความรู้เชื่อได้ว่าจะมีความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ได้ พระมหา

กษัตริย์จึงมักจะพิจารณาแต่งตั้งและมอบหมายโดยส่วนหนึ่งดูจากความรู้ความสามารถ ความถนัดของบุคคลนั้น จึงจะเห็นว่าการมีความรู้ความสามารถมีความสำคัญต่อการรับราชการ และการดำเนินชีวิต

๓.๑.๓.๑.๓. การปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง

ชนชั้นปกครองได้แก่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ (พระราชวงศ์) ชุนนางข้าราชการ ล้วนแต่เป็น ผู้มีข้าทาส บริวาร ผู้ใต้บังคับบัญชาที่จะต้องดูแล ควบคุม ผู้วิจัยได้เคยกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้บ้างแล้ว ในหัวข้อการวางตนสำหรับพระมหากษัตริย์ต่อข้าใต้ปกครอง และได้นำมากล่าวอีกในหัวข้อการปฏิบัติตนสำหรับข้าราชการ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่า การปฏิบัติตนของชนชั้นปกครองต่อผู้อยู่ใต้ปกครองมิได้แตกต่างกัน และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงจะนำมากล่าวรวมไว้ในหัวข้อข้าราชการ การสั่งสอนให้ผู้เป็นนายรู้จักควบคุมดูแล ให้ที่พิทักษ์แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองเพื่อที่จะสามารถควบคุม ดูแล ได้รับความยำเกรง เชื่อถือ มิให้เสียการปกครอง และในขณะเดียวกันก็สามารถผูกใจต่อผู้อยู่ใต้ปกครองให้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อผู้เป็นนายได้ด้วย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ จึงมีความกล่าวสั่งสอนการปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครองในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑) การมีความยุติธรรม

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนของผู้เป็นนาย และได้แสดงให้เห็นให้ผู้เป็นหัวหน้าได้ตระหนักและเห็นความสำคัญ ความจำเป็นของข้าใต้ปกครองควรที่จะปฏิบัติตามแนวทางแห่งความยุติธรรม โดยกล่าวสั่งสอนไว้เป็นความเปรียบว่า แม้จะฆ่าผู้หญิงเป็นพันคน ฆ่าผู้มีความรู้เกือบร้อยคน ฆ่าวัวสักแสนโคฎุ บาปก็ยังไม่เท่ากับการตัดสินที่ลำเอียง ขาดความยุติธรรมของผู้เป็นนาย ดังความว่า

ฆิวฆ่านางนาฎถ้วน	ถึงพัน
ฆ่าพฤตมิพราหมณ์พรตกรรม	เกือบร้อย
ฆ่าโคอุสุภธรรม์	แสนโคฎุ ก็ดี
บาปบ่เปรียบปรับถ้อย	ท่านให้ลำเอียง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๖๐)

เมื่อได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักธรรมในข้อนี้แล้ว ก็ยังมีความที่กล่าวสั่งสอนให้ระมัดระวัง ในการตัดสินใจพิจารณาโทษผู้กระทำความผิดให้เหมาะสม คำนึงถึงความเมตตา กรุณาเป็นหลัก ดังความว่า

จักทำโทษแก่ผู้	ผิดจรรจ์ นั้นนา
ใจจงเมตตามั่น	มากไว้
ให้คิดจิตระสำคัญ	เขาโหด
ความคิดน้อยจึงได้	อยู่เงื่อมมือตน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๓๕)

ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในหลายหลักธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อการวางตนต่อพระมหากษัตริย์ เช่น ในหลักมงคลสูตร ๓๘ ประการ ข้อที่ ๑๖ ประพฤติธรรม ๔ ข้อ ความไม่เที่ยงธรรม ความลำเอียงทั้ง ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองควรละเว้นเมื่อต้องเป็นผู้ดูแลปกครองข้าทาสบริวาร การตักเตือนให้ผู้เป็นพระราชวงศ์และผู้เป็นข้าราชการเป็นผู้มีความยุติธรรมต่อข้าใต้ปกครอง เพราะจะทำให้ข้ามีความจงรักภักดี รู้สึกวางใจมีความสุข มีความรู้สึกมั่นคงและปลอดภัยที่อยู่ใต้การดูแลปกครองของผู้เป็นนาย และจะมีใจรักภักดี ทำงานตอบแทนนายผู้มีคุณสมบัติตามข้อนี้

๒) การตอบแทนผู้อยู่ใต้ปกครอง

การตอบแทนข้าใต้ปกครองเป็นเรื่องที่ผู้เป็นนายไม่ควรละเลย โดยทั่วไปเมื่อผู้ใดกระทำสิ่งใดให้ เราก็ควรที่จะระลึกถึงความดีและรู้จักที่จะตอบแทนช่วยเหลือผู้นั้นบ้าง มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่น่าคบหาบุคคลทั่วไปจะตีใจว่าเป็นคนเห็นแก่ตัว ตระหนี่ เช่นเดียวกับเจ้านายผู้มีบ่าวไพร่ในปกครองมากต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างบ่าวกับนาย นายจึงต้องเลี้ยงดูบ่าวไพร่ให้ได้รับความสุขกายสบายใจ บ่าวไพร่จะได้ทำงานตอบแทนผู้เป็นนาย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เห็นความสำคัญของการปฏิบัติต่อบ่าวไพร่ และรู้ถึงระบบพึ่งพานี้ดี จึงมีความสั่งสอนตักเตือน โดยมีเนื้อความกล่าวไว้ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ให้นายรู้จักเอาใจใส่ดูแลข้า หากมิฉะนั้นบ่าวไพร่ก็จะไม่อยากอยู่กับนาย ไม่มีข้าที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีไว้ข้างกายเลย ดังความว่า

นายรักไพร่ไพร่พร้อม	รักนาย
มีศึกสู้จนตาย	ต่อแย้ง
นายเบียดไพร่กระจาย	จากหมู่

นายบรักไฟร์แกลิ่ง

ล่อล้างผลาญนาย

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๐๐)

การตอบแทนบ่าวไพร่ นอกจากดูแลให้มีความเป็นอยู่ดีแล้ว การให้รางวัลด้วยคำพูดก็เป็นสิ่งที่ควรทำการยกย่องบ่าวไพร่และข้าเมื่อเขาทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร ด้วยความตั้งใจดี จะทำให้เขามีกำลังใจ และเห็นว่าเจ้านายเห็นความดี โดยสั่งสอนให้เจ้านายรู้จักกาลเทศะที่จะชม คือชมเมื่อบ่าวไพร่ผู้นั้นทำงานเสร็จเรียบร้อยแล้ว ดังความว่า

ยอช้ายอเมื่อแล้ว	การกิจ
ยอยกครุยอสนิท	ซึ่งหน้า
ยอญาติประยูรมิตร	เมื่อลับ หลังแฮ
คนหยิ่งแบกยศบ้า	อย่ายังยอควร

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๕๒)

หลักการตอบแทนข้าได้ปกครองกล่าวสั่งสอนผู้เป็นนายตรงกับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ ทิศ ๖ เภฏฐิมทิศ ทิศเบื้องล่างได้แก่คนรับใช้และคนงานกล่าวไว้ดังนี้

๑. จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ
๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
๓. จัดสวัสดิการที่ดี มีช่วยรักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บไข้ เป็นต้น
๔. ได้ของแปลกๆ พิเศษมาก็แบ่งปันให้
๕. ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

๓) ระมัดระวังตนจากข้าทาส

ชนชั้นปกครองเช่นเจ้านายหรือข้าราชการก็ตามมีความเป็นอยู่ การปฏิบัติแตกต่างจากชั้นชนข้าทาสอย่างมาก ชนชั้นปกครองจะมีหน้าที่รับผิดชอบค่อนข้างมาก เรื่องที่รับผิดชอบจะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหญ่และเป็นเรื่องที่สำคัญ แม้แต่บางสิ่งบางอย่างที่เป็นความลับในครอบครัวก็มีในเรื่องที่ทาสสมควรจะรับรู้ ฉะนั้นจึงมีความสอนให้ผู้เป็นนายเป็นหัวหน้าระมัดระวังมิให้ข้าทาสล่วงรู้ความลับ เพราะอาจนำความลับไปเล่าสู่กันฟัง หรืออาจทำให้เกิดอันตรายต่อนายได้ วรรณกรรมวัด

พระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในโคลงโลกนิติให้ระมัดระวังข้าทาส การไม่บอกความลับแก่ทาส ดัง
 ความว่า

ทาสอย่าคิดไว้	วางใจ
ปกปิดกลภายใน	อย่าหยาย
เลศลับสิ่งใดใด	เห็นเหตุ
มันแนะนำทำร้าย	หมดสิ้นเสียตัว

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๕)

๔) การวางตัวให้เหมาะสม

ชนชั้นเจ้านายกับชนชั้นต่ำอย่างข้าทาสแตกต่างกันมาก เจ้านายเป็นชนชั้นปกครองเป็น
 ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบมาก มีท่วงท่ากิริยาวาจาที่แตกต่างจากทาส เป็นผู้ที่มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี บุญวาสนา ใน
 ขณะที่ทาสเป็นชนชั้นต่ำใช้แรงงาน ต้องแสดงความเคารพต่อนาย มีความเป็นอยู่แตกต่างจากนาย นายจึง
 จะต้องรู้จักวางตัวให้เหมาะสมจะได้เป็นที่เชื่อถือน่าเลื่อมใสศรัทธาในฐานะนาย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ
 ได้ตระหนักถึงความสำคัญในการวางตัวและเรื่องการวางตัวต่อข้าทาส จึงได้มีเนื้อความกล่าวสั่งสอนตัก
 เตือนนายในการวางตัวต่อทาสใน ๒ เรื่องคือ

(๑) ไม่ให้คบทาส โดยกล่าวว่า การคบทาสไม่ช่วยส่งเสริมผู้เป็นนายให้ดีขึ้น มีแต่จะทำให้ผู้อื่นมอง
 นายในทางไม่ดี หมดสง่าราศี ดังความว่า

พิมเสนมืรสเจ้า	เสาวคนธ์
ไปเกลือกกิ้วเกลือกกล	ไซเชื้อ
เป็นไทยไปทำงาน	งามชาติ ตนนา
คบทาสท่านจะเกื้อ	ก่งเหงงอนหาง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๕)

(๒) ไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับหญิงทาส การยุ่งเกี่ยวในเชิงชู้สาวไม่สมควรอย่างยิ่งในสังคมไทย เพราะใน
 สังคมไทยเป็นสังคมที่มีชนชั้นเจ้านายถือเป็นชนชั้นปกครองซึ่งห่างไกลและแตกต่างจากหญิงทาสมาก ใน

สมัยก่อนถือว่าผู้เป็นทาส เป็นคนชั้นต่ำ มีกิริยาวาจาหยาบ การเข้าไปเกี่ยวข้องกับดั่งจะทำให้เสียการปกครอง ความยุ่งยากจะเกิดขึ้นภายหลังได้ จึงมีความว่า

หญิงทาสทางทาสใช้	โดยควร
อย่าและเลมลามลวน	วากไว้
รู้รสก่อเชิงชวน	ใช้ยาก
ดั่งแมลงป่องจรเข้	ก่งแห่งงอนหาง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๕)

๓.๑.๓.๑.๕ การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน

ข้าราชการเมื่อมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ในสังคม ในเรื่องต่างๆ มากมายแล้ว ข้าราชการก็ยังมีชีวิตอีกส่วนหนึ่งที่ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกับบุคคลสามัญทั่วไปในสังคม งานวรรณกรรมที่กล่าวถึงสอนข้าราชการมีเนื้อความบางส่วนที่กล่าวถึงหลักในการดำเนินชีวิตของข้าราชการไว้ด้วย เหตุที่ต้องมีการสั่งสอนหลักในการดำเนินชีวิต ครอบครัวของข้าราชการก็เพราะเชื่อว่าผู้ที่จะเป็นข้าราชการที่ดีได้นั้นจะต้องมีพื้นฐานที่ดีจากการดำเนินชีวิตส่วนตัว คำสั่งสอนในการดำเนินชีวิตของข้าราชการก็มีที่มาจากหลักธรรมคำสั่งสอนจากพระพุทธศาสนา แบ่งคำสั่งสอนออกเป็นเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑) การมีศีลธรรมและคุณธรรม

ศีลธรรมและคุณธรรมเป็นแนวทางให้บุคคลและประพฤติปฏิบัติตนในสังคมและสั่งสอนให้บุคคลรู้จักที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ อย่างมีความสุข จึงขอกกล่าวถึงเนื้อหาการปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรมและคุณธรรมของข้าราชการในเรื่องต่างๆ ดังนี้

(๑) การเป็นผู้รักษาศีล

ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับผู้เป็นพุทธศาสนิกชนก็คือการปฏิบัติตามหลักศีล ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงรายละเอียดไว้ในหัวข้อการปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์ การปฏิบัติในหลักศีลที่กล่าวมาก็เป็นหลักธรรมที่ข้าราชการในฐานะพุทธศาสนิกชนควรปฏิบัติ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็มีแนวคิดในการสั่งสอนข้าราชการในการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา และได้ให้ความสำคัญเน้นย้ำให้ข้าราชการเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักศีล โดยมีการแจกแจกศีลแต่ละข้อไว้ชัดเจน เพื่อสั่งสอนให้ข้าราชการปฏิบัติตาม ตัวอย่างเช่น

- ชำราชาการควรเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต โดยมีความกล่าวไว้ในฉันทวรรณพฤติ ดังความว่า

บมกิจประโยชน์เหตุหา
พนะพฤกษอภัย

แห่งฆามฤคา

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๔๑)

นอกจากศีลห้าแล้ววรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ยังกล่าวสั่งสอนให้ชำราชาการปฏิบัติตามหลักศีล๘ ด้วย ดังมีความกล่าววว่า

เจริญอัษฎางคิกศีลสะกามะปฺลิโพธ
กระมล

อุโบสถกัปปราโมทย์

ฉีกเบญจางคิกศีลสังวรจล

เนืองนิจะกาลดล

บชาด

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๔๒)

การดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นหลักย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติมีความสุขกาย สุขใจ เป็นผู้ไม่ก่อความเดือดร้อนเบียดเบียนให้แก่ตนเองและผู้อื่น การสั่งสอนชำราชาการให้ปฏิบัติตามหลัก ศีลธรรม เชื่อว่าชำราชาการผู้นั้นจะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เป็นที่วางใจของพระมหากษัตริย์ บ้านเมืองไพร่ฟ้าในประเทศมีสุข ไพร่ฟ้าต่างสรรเสริญทั้งตัวชำราชาการเอง และสถาบันพระมหากษัตริย์

(๒) การเป็นผู้ให้ทาน

การให้ทานหมายถึงการสละสิ่งของของตน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ หลัก ธรรมในพระไตรปิฎกได้สั่งสอนให้บุคคลเป็นผู้รู้จักให้ผู้อื่น ซึ่งผู้วิจัยเองได้กล่าวไว้หลายหลักธรรมวรรณ- กรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็มีแนวคิดสนับสนุนให้ชำราชาการรู้จักบริจาคทาน โดยมีความกล่าวสั่งสอนให้ปฏิบัติ ธรรมข้อนี้ให้สม่าเสมอ โดยการให้ทานแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือการให้ทานแก่ผู้ยากไร้ ดังความว่า

บำเพ็ญทานบริจาคคนยากจะมีหมาง มโนชฤแห่งขนาง

กุศล

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๓)

การบริจาคทานชนิดที่ ๒ คือการให้ทานแก่สมณพราหมณ์ ผู้รักษาศีล เป็นการดำรงพระพุทธศาสนา
 ดังความว่า

ถวายทานบรรพชิตาแลทวิชคณปราชญ์ โภชาทิอิมอาตม์
 ฤาแคลน
 อาจวัฒนาศุภผลจะคลสุตมิแสน ตราบปางประเวศแดน
 นิพาน
 หนึ่งเบื่องบุรพตระกูลแลกอบนุกิจะทาน ออย่าฟังมลายลาญ
 พิบติ
 จะเนื่องนิจอนุกุลฤศุณย์บวรวัต โดยวงศะแจกจัด
 บจาง

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๒-๔๕๓)

การบริจาคทานแก่สมณะหรือบุคคลยากไร้เป็นการฝึกจิตใจข้าราชการให้เป็นผู้ละกิเลสเป็นผู้
 รู้จักเสียสละเพื่อผู้อื่นบ้างทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้มีจิตใจดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่มีจิตใจโลภอยากได้สิ่งของ
 มิใช่ของตน เมื่อไปปฏิบัติหน้าที่ก็จะเป็นผู้ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว รู้จักเสียสละเพื่อหน้าที่ เพื่อสังคม ซึ่งก็
 ทำให้ข้าราชการผู้นั้น ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ด้วยเห็นว่าข้าราชการผู้นั้นเป็นผู้มีความประพฤติดี เป็นที่
 รักใคร่ของบุคคลทั่วไป

(๓) การเป็นผู้เข้าหาสมณะ

การสั่งสอนให้ข้าราชการเข้าไปหาสมณพราหมณ์ เพราะสมณพราหมณ์เป็นผู้มีศีลธรรมและ
 คุณธรรม เป็นผู้มีความประพฤติดีงามทั้งกาย วาจา ใจ หลักธรรมซึ่งสั่งสอนให้บุคคลปฏิบัติตามวรรณกรรม
 วัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนให้ข้าราชการเข้าไปหาสมณเพื่อเรียนรู้ฟังธรรม ดังความว่า

เสวกฟังปฏิบัติวัตวิธใน กิจกอบกุลศไมย
 มหันต์
 คือสูหาสมณแลพราหมณ์พระพฤติธรรม์ ศีลาพิเศษสรร
 นคุณ

ผู้พุทธวิปัสสนาญาณอดิออดุสย์   รอบรู้ธรรมาปณู
 วิปาก   ไวยาพณูสนนมาก
 ควรรคพยสดับแลรับบวรวากย์   ไวยาพณูสนนมาก
 ประโยชน์

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๒-๔๕๓)

นอกจากคำสั่งสอนในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ แล้ว ก็ยังมีการสั่งสอนให้เข้าหาสมณะอยู่ในหลักธรรมอื่นด้วย เช่น ในหลักมงคลสูตร ๓๔ ประการ มีข้อธรรมที่เกี่ยวข้องสามประการคือมงคลข้อที่ ๒๖ พังธรรมตามกาล คือการชวนชวหาเวลาไปฟังธรรมคำสั่งสอนจากผู้รู้ธรรม เพื่อยกระดับจิตใจและสติปัญญาให้สูงขึ้น มงคลข้อที่ ๒๙ เห็นสมณะ (เข้าหาสมณะ) คือเห็นแบบอย่างสิ่งที่ดีงามจากผู้ฝึกฝนตนด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มีกายวาจาใจสงบแล้ว มงคลข้อที่ ๓๐ สนทนาธรรมตามกาล คือการได้พูดคุยซักถามธรรมซึ่งกันและกัน เพื่อจะทำให้เป็นผู้รู้และเข้าใจหลักธรรม มีจิตใจอันผ่องใส และดำเนินตามหลักธรรมที่ดีงาม

การสั่งสอนให้เป็นผู้เป็นข้าราชการให้หาโอกาสที่จะเข้าไปใกล้ชิดพบปะสมณะ เพราะเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับตัวข้าราชการผู้เข้าไปพบปะคนดี การคบหาคนดีทำให้ผู้คบหายอมได้รับความคิดความประพฤติที่ดีและแนวคิดที่ดีจากสมณะนั้นนำมาปฏิบัติ หากเกิดปัญหาติดขัดไม่ว่าจะเป็นเรื่องงาน หรือการดำเนินชีวิตส่วนตัวจะได้มีโอกาสปรึกษาหารือ ขอคำแนะนำ เพื่อจะได้หาทางออกที่ถูกต้อง เหมาะสม ซึ่งล้วนเป็นผลดีแก่ตัวข้าราชการเอง

(๔) การเป็นผู้มีความกตัญญู

ความกตัญญูหมายถึงความรู้คุณหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการสร้างชาติ การสั่งสอนให้บุคคลในสังคมเป็นผู้มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณทั้งหลายเป็นธรรมที่กล่าวไว้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และสังคมไทยก็ยกย่องสรรเสริญผู้ปฏิบัติธรรมข้อนี้ด้วยว่าเป็นผู้มีความกตัญญูเป็นคนดี ข้าราชการก็เป็นบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งของสังคมที่ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีนี้ของสังคม และในฐานะข้าราชการจะต้องปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ด้วยความกตัญญู เป็นการทดแทนคุณ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ จึงมีเนื้อหากล่าวสั่งสอนข้าราชการให้เป็นผู้ปฏิบัติตามจารีตประเพณีของสังคมและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังมีเนื้อความกล่าวสั่งสอนให้ข้าราชการมีความกตัญญู สนองคุณบิดามารดาพี่น้องครูอาจารย์โดยการเคารพดูแลบุคคลที่มีคุณ ดังความว่า

คณามาตย์ราชมนตรีแลอธิคุณะญาณ   สุธธสันดาน
 กตัญญู
 ประพฤติบำเรอมารดาและบิดรดนุ   เชษฐกุลครู
 คุณาจารย์
 กระทำเคารพยำเียงแลกิจจะบริบาล   ทุกทิวากาล
 รติสมัย

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๔๙)

ผู้วิจัยก็ได้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมข้อนี้กับบุคคลต่างๆ ที่มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ญาติ พี่น้องและครู ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ การแสดงความกตัญญูปรากฏในหลักธรรมต่างๆ ดังนี้ มงคลสูตร ๓๘ ประการ ข้อที่ ๒๕ ความกตัญญู นอกจากนี้คำสั่งสอนข้าราชการก็ได้กล่าวถึงและสั่งสอนให้ข้าราชการปฏิบัติธรรมในข้อนี้ เช่น ในคัมภีร์พระพิไชยเสนา คัมภีร์ธรรมนิติ พระไตรปิฎก ซึ่งมีเนื้อความเหมือนกัน ผู้วิจัยจึงขอกล่าวเพียงในตำราพระพิไชยเสนา ดังความว่า

ผู้เป็นเสวกามาตย์ราชปรินายกพึงให้คำรพกตัญญูต่อ
 บรมมิตรทั้ง ๑๐ ประการ คือพระพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกโพธิ์เจ้า ๑
 พระธรรมเจ้า ๑ พระอริยสงฆ์ ๑ พระมหากษัตริย์ ๑ บิดา ๑ มารดา
 ๑ เชษฐา ๑ ญาติผู้ใหญ่ ผู้มีศีล ๑ บัณฑิต ๑ เป็น ๑๐ ประการควร
 เคารพ

(พระพิไชยเสนา, ๒๕๒๐ : ๖๕)

ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี เป็นคำกล่าวที่ได้ยินกันมานานแล้วในสังคมไทย ซึ่งแสดงให้เห็นจารีตประเพณีของคนไทยที่มีต่อธรรมข้อนี้ ข้าราชการ พระมหากษัตริย์และไพร่ฟ้าก็เป็นบุคคลที่ล้วนเป็นผู้ต้องปฏิบัติตามธรรมข้อนี้ด้วยกันทั้งสิ้น การไม่ปฏิบัติตามธรรมข้อนี้จะทำให้เป็นที่ติฉิน แม้ว่าข้าราชการผู้นั้นจะปฏิบัติหน้าที่ดีก็ตาม จึงจะเห็นว่าการปฏิบัติข้อนี้มีความสำคัญมิใช่น้อย

๒) การรู้จักการครองเรือน

ข้าราชการนอกจากจะเป็นผู้มีหน้าที่ในการปฏิบัติตามหน้าที่เป็นเรื่องหลักแล้ว ข้าราชการก็ยังมีชีวิตส่วนตัว ชีวิตภายในครอบครัวที่ต้องดูแล การสั่งสอนข้าราชการให้ดูแลครอบครัวให้ดีนั้น ก็เพราะเชื่อว่าผู้ที่จะเป็นข้าราชการที่ดีควรมีพื้นฐานครอบครัวดี ฉะนั้นการดูแลครอบครัวจึงเป็นสิ่งจำเป็น การสั่งสอนให้ข้าราชการสามารถแบ่งคำสั่งสอนในเรื่องต่างๆ ดังนี้

(๑) การรู้จักดูแลคนในครอบครัว

ผู้ที่เป็นข้าราชการต้องดูแลพ่อแม่ บุตร ภรรยา ญาติ พี่น้อง และข้าทาสบริวารให้อยู่อย่างมีความสุข ต้องมีการจัดระเบียบแบ่งสรรหน้าที่กันอย่างชัดเจน และดูแลปกครองทุกๆ คน วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เห็นความสำคัญการครองเรือนของข้าราชการ จึงมีความสั่งสอนให้ข้าราชการรู้จักดูแลครอบครัว รู้จักจัดการกับบุคคลต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม เช่น ไม่ให้ตั้งผู้มีความประพฤติชั่วเป็นหัวหน้า เพราะอาจส่งผลเสียหายได้ ดังความว่า

หนึ่งอนุชแลบุตรพันธุ์ภา รุดนากรรณ	คิโนยแม่ประพฤติทา
ไปประกอบณศีลสัตยสรรพ อุดมศักดิ์	บควรสถิตยสถานอัน
ควรมลคือบให้จะพึงจะพัก จะอุปถัมภ์	บขอบจะชูปจะเลี้ยงจะรัก
เหตุอันธพาลแลพึงจะนำ ขจัดจาก	นิราศนิวาศบควรรกระทำ
ปานประหนึ่งกระสิ่งคะราแลทราว สุสานสง	อสุภแห่งแลทอดแลลาภ
หอนจะให้คราไลณคามณคลวง บทฤศนา	ก็ปรามก็ห้ามก็เหนกัหวง

(ฉันทวีรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๕๖-๔๕๗)

ผลดีที่เกิดจากการดูแลปกครองคนภายในครอบครัว ทำให้สามารถดูแลกิจการต่างๆ ในครอบครัวให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม มิฉะนั้นความวุ่นวายและผลเสียหายอาจเกิดขึ้นภายในครอบครัว

ของข้าราชการผู้นั้นได้ เมื่อไม่สามารถควบคุมดูแลผู้คนให้ดำเนินไปในทางที่ถูกได้ย่อมสร้างความหนักใจ และเกิดความวุ่นวายมาให้ข้าราชการผู้นั้นและอาจมีผลกระทบไปถึงหน้าที่การงานที่รับผิดชอบ ทำให้ทำงานได้ไม่เต็มที่

(๒) การดูแลกิจการงานในครอบครัว

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เห็นความสำคัญและเห็นว่าในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้ สืบทอดแนวคิดในเรื่องนี้ จึงมีความกล่าวตักเตือนข้าราชการ ให้ดูแลจัดการกิจกรรมในบ้าน ไม่ว่าจะเป็นไร่นา ผลประโยชน์ที่จะได้รับ การจัดระบบต่างๆ การแบ่งสรรปันส่วน ดังความว่า

หนึ่งผิวเคหตนสกนธกิจ	จะแจจจะจัดก็จิงพินิจ
บหน่วยงาน	
จรณะไร่คระไลณะนาแลลาน	ประเทศพฤษภสถิตยสถาน
บว่างวาย	
พึ่งประเมิลณธัญญาตติหมาย	ก็ถูกก็ถ้วนประมวญฤคาลัย
ฤคาลัยคง	
ตวงณะยุ่งแลหุงก็พอประสงค์	อนกนราคณณวงค์
นिरาศาถาน	
ควรประโยชน์โภชนภัคษประมาณ	บเสียบศุนย์บเหลือบลาญ
ณัตถิตุลา	

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ ๒๕๑๐ : ๔๕๖)

การกล่าวตักเตือนสั่งสอนให้ข้าราชการรู้จักเอาใจใส่ในกิจการหรือการประกอบอาชีพในครอบครัว เพราะข้าราชการในสมัยก่อนไม่มีเงินเดือน พระมหากษัตริย์จะพระราชทานที่ดินข้าทาสบริวารให้ข้าราชการผู้นั้นตามลำดับของยศ ตำแหน่ง เพื่อให้ข้าราชการนำไปใช้ในการประกอบอาชีพหารายได้เป็นการตอบแทน ฉะนั้นการเอาใจใส่ดูแลกิจการในครอบครัวจึงอยู่ในวิสัยที่ข้าราชการจะต้องทำ เพื่อจะได้มีรายได้มาใช้จ่ายในครอบครัวพอเพียงสำหรับทุกคน พบเนื้อความคัมภีร์ธรรมนิติพระไตรปิฎกมีความสั่งสอนในเรื่องนี้แก่ข้าราชการเหมือนกัน ผู้วิจัยถึงขอกล่าวให้เห็นเพียงเนื้อความเดียว ดังความว่า

ลานข้าวสาสี คอกสัตว์และไร่นา ราชเสวกต้องนำพาหมันไป
ตรวจตราดูแลอยู่เสมอๆ ข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในยุ้งฉาง ต้องให้ตรงรู้
กำหนดประมาณไว้ ที่หุงต้มในเรือนก็ต้องให้ตรงรู้ไว้เหมือนกัน

(ธรรมนิติ, ๒๕๓๓ : ๘๔)

ผลดีที่ข้าราชการเข้าไปดูแลกิจการในครอบครัว ทำให้สามารถเข้าใจจุดบกพร่องในงานในกิจการของ
ตนเอง เพื่อจะได้สามารถแก้ไขสิ่งบกพร่องได้ทัน่วงที ไม่ทำให้เสียหายจนแก้ไขมิได้ จนส่งผลกระทบต่อไพร่
ฟ้า เพราะหากข้าราชการไม่มีแหล่งรายได้ กิจการในครอบครัวไม่ดี ย่อมเป็นแรงกระตุ้นที่ข้าราชการจะใช้อำนาจหน้าที่ที่ได้รับไปเพื่อแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเอง สร้างความเดือดร้อนให้แก่ไพร่ฟ้าได้ปกครอง

จากการพิจารณาคำสั่งสอนของข้าราชการที่อยู่ในวัดพระเชตุพนฯ แสดงให้เห็นความนึกคิดและค่านิยมของผู้คนเกี่ยวกับข้าราชการว่า ข้าราชการซึ่งอยู่ในฐานะปกครองมีบทบาทหน้าที่หลักๆ ที่ต้องปฏิบัติ ๓ ประการ คือ บทบาทหน้าที่ต่อองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะข้าได้ปกครอง ในฐานะเป็นผู้ปกครอง และในฐานะเป็นบุคคลผู้หนึ่งในสังคม ซึ่งแนวทางต่างๆ ที่ได้กล่าวสั่งสอนมาในข้างต้น เมื่อข้าราชการนำมาปฏิบัติแล้วก็จะทำให้เกิดความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ และที่สำคัญก็คือ จะทำให้การบริหารบ้านเมืองเป็นไปด้วยดี มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว สำหรับการดำเนินชีวิตส่วนตนที่ดีนั้นก็ทำให้ความสุขในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม จึงมีแนวทางในการปฏิบัติตนไว้ให้ข้าราชการได้ยึดถือปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๓.๑.๔ สมณสงฆ์

พระสงฆ์หมายถึงนักบวชในพระพุทธศาสนา มีความสำคัญคือเป็นหนึ่งในรัตนตรัย ในสังคมจัดสมณสงฆ์เป็นชนชั้นพิเศษของสังคม เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชน แนะนำหลักการดำเนินชีวิตที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูลสังคม พระสงฆ์จึงควรมีวิถีปฏิบัติที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนในสังคม อบรมสั่งสอนคนในสังคมให้รู้จักนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต เป็นผู้นำของสังคมในการพัฒนาในด้านต่างๆ ให้ชุมชนนั้นๆ มีความเจริญ เพื่อให้เป็นที่เคารพและศรัทธาของชาวพุทธ แต่กระนั้นการจะทำตนให้เป็นสมณสงฆ์ที่ดีได้นั้นพระสงฆ์จะต้องมีข้อปฏิบัติมากมาย ซึ่งเนื้อความสั่งสอนปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสวนที่เรียกว่าวินัยปิฎก

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อความที่กล่าวถึงพระสงฆ์อยู่เหมือนกันแต่พบไม่มากนัก ซึ่งก็อาจมาจากสาเหตุที่พระสงฆ์มีพระวินัยที่เป็นข้อบังคับมากมายอยู่แล้ว จึงไม่มีวรรณกรรมที่ใช้สอนกฎระเบียบวินัยของพระสงฆ์ นอกจากนี้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกในวรรณกรรมเรื่องอื่นก็มีการกล่าวถึงหน้าที่ การปฏิบัติของพระสงฆ์แทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ศิลปินที่ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ ส่วนจารึกที่กล่าวถึงพระสงฆ์ซึ่งจารึกอยู่ในวัดพระเชตุพนก็พบในวรรณกรรมร้อยแก้วเรื่องนิรียกตา เปตกตา ร้อยกรองในวรรณกรรมเรื่อง โคลงโลกนิติ โดยมีเนื้อหาที่สั่งสอนพระสงฆ์ ๒ เรื่อง ดังนี้

๓.๑.๔.๑ ปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย

๓.๑.๔.๒ ปฏิบัติตนต่อประชาชน

๓.๑.๔.๑ การปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย

การปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ก็คือการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ศีลที่ต้องรักษาให้บริสุทธิ์นี้คือ (จากปาริสุทธิศีล) ได้แก่การสำรวมในพุทธบัญญัติ (ปาฏิโมกขสังวรศีล) ความสำรวมในอินทรีย์ไม่ให้ยินดีในร้ายเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางกายและรู้อารมณ์ด้วยใจ (อินทรีย์สังวรศีล) ความบริสุทธิ์ในอาชีพอือดำรงชีพอยู่ตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต (อาชีวนิรียกศีล) และการดำรงชีวิตอยู่ได้โดยปัจจัย ๔ (ปัจจัยสันนิสิตศีล) นอกจากนี้พระสงฆ์ก็มีการปฏิบัติในรายละเอียดอื่นอีกไม่ว่าจะเป็นเรื่องกิจวัตรต่าง ๆ เช่น การบิณฑบาต การทำวัตรเช้าเย็น การศึกษาไตรสิกขา การปฏิสังขรณ์เสนาสนะและปูชนียสถานภายในวัด การสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งเนื้อความในเรื่องวินัยของพระสงฆ์มีกฎข้อบังคับอยู่แล้วในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์ในส่วนที่เรียกว่าวินัยปิฎก

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ที่กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ซึ่งพระสงฆ์ควรปฏิบัติ ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่นในร้อยแก้วเรื่องนิรียกตา เปตกตา โคลงโลกนิติ จากเนื้อความที่ปรากฏสั่งสอนสมณสงฆ์นั้นจะมีเนื้อความคล้ายกันคือสอนให้รักษาศีล ปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย ผู้วิจัยจึงขอเลือกเนื้อหาจากวรรณกรรมบางส่วนมากล่าว เช่นในนิรียกตาได้กล่าวถึงสมณสงฆ์ที่ไม่ประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลปิดบังอุบาทถ อุบาทถทั้งหลายว่าเป็นผู้มีศีลกล่าวว่าสมณประพฤติเช่นนี้จะไปตกในเวตรนีนรก ถูกทรมานด้วยเครื่องทรมานขวกกรวดและถูกเบ็ดเกี่ยวปาก ถูกกรอกด้วยน้ำทองแดง น้ำเหล็กที่กำลังเดือดได้รับความทุกข์และลำบากยิ่งนัก ดังความว่า

อนึ่งสมณอันหาศีลมิได้   กระทำตนดุจมีศีลให้ชนทั้งปวง
เลื่อมใสนั้นก็ดีบุคคล... ก็ยอมไปตกในเวตรนีนีนรกที่ ๔ อันเต็มไป

ด้วยน้ำเค็มอันขังอยู่นานได้ก้อนหนึ่ง ของน้ำนั้นคาบไปด้วยเครือ
หวาย บนผิวนั้นเต็มไปด้วยขวากกรดข้างละโยชน์ นายนิริยบาลเอา
เบ็ดเกี่ยวปากสัตว์นรกแล้วลากขึ้นมาจากน้ำ เอาน้ำทองแดงและ
น้ำเหล็กอันเดือดพล่านกรอกปากสัตว์นรกให้ถึงแก่ลำบาก

(นริยกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๑๖๒)

วรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ต้องปฏิบัติคือการศึกษาเล่าเรียน เช่นการเรียน
หลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งก็เพื่อนำมาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนได้ กล่าวว่สมณใดไม่ได้ทำหน้าที่นี้
เป็นที่ติฉินของประชาชนทั่วไป ดังความว่า

เข้าคร่ำนหลักเจ้า	จากเจียร
ซึบเล่าเรียนเขียน	อ่านไ้
ชวานาละความเพียร	ไถถาก
สามสิ่งนี้โหดให้	โทษแท้คนฉิน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๘)

๓.๑.๔.๒ การปฏิบัติตนต่อประชาชน

พระสงฆ์นอกจากจะมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามวินัยสงฆ์แล้ว ก็ยังมีหน้าที่ต่อสังคมอีกด้วยเพราะ
พระสงฆ์หรือคณะสงฆ์ต้องอาศัยสังคมจึงจะอยู่ได้ ถ้าสังคมไม่ให้การอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาก็จะเสื่อม
โทรมและสูญหายไปโดยที่สุด ฉะนั้นพระสงฆ์จึงต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อประชาชนเช่น เทศนาอบรมสั่งสอนให้
ประชาชนในสังคมมีคุณธรรม สอนให้ละเว้นจากความชั่ว ประพฤติแต่คุณความดี รู้จักที่จะนำเอาหลักธรรม
ทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึง
ความสำคัญของหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อประชาชนไว้ในวรรณกรรมเรื่องโคลงโลกนิติ โดยกล่าวว่าผู้ทรง
ความรู้ไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ก็ควรจะรู้ในพระเวท ส่วนสมณสงฆ์จะเกิดผลดีก็ควรจะรู้จักเทศน์หลักธรรมสั่ง
สอนประชาชน ดังความว่า

สตรีดีรูปได้	เป็นทรัพย์
ชายฉลาดความรู้สรรพ	ทรัพย์ได้
พราหมณ์ทรงเวทยานับ	ว่าทรัพย์ พราหมณ์นา
ภิกษุเกิดลาภไ้	เพื่อรู้เทศน์ธรรม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๙)

หน้าที่ของสมณสงฆ์ต่อประชาชนเป็นเรื่องที่มีเนื้อความแสดงให้เห็นไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในส่วนของพระสูตรต้นตปิฎก คือหลักทศ ๖ บุริมทศ ทศเบื้องต้นได้แก่สมณสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทางด้านจิตใจ ฉะนั้นผู้เป็นพระสงฆ์จึงควรอนุเคราะห์คฤหัสถ์หรือประชาชน ด้วยสิ่ง ๕ ประการ ดังนี้

๑. ห้ามปรามจากความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
๔. ให้ได้ฟังสิ่งยังไม่เคยฟัง
๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

การปฏิบัติต่อประชาชนตามหลักทศ ๖ ทั้ง ๕ ประการของพระสงฆ์ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ทำให้สถาบันพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจและศูนย์กลางของสังคม พุทธศาสนิกชนก็มีความเลื่อมใสศรัทธาและแสดงออกด้วยการสร้างศาสนวัตถุ หรือการทำบุญในส่วนอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา

สมณสงฆ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในพระพุทธศาสนา และเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสังคมไทย มาเป็นเวลานาน ประชาชนมีความเชื่อถือศรัทธาและใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เหตุนี้สมณสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อคนในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญของสังคมในฐานะเป็นผู้นำทางด้านจิตใจและเป็นผู้นำในการประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ดีงามในสังคม นับตั้งแต่มีหลักฐานปรากฏในสมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่ายุคสมัยจะทำให้สังคมมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม แต่บทบาทของพระสงฆ์ต่อตนเอง ต่อประชาชนก็ยังมีอยู่และมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ด้วยบทบาทหน้าที่ดังกล่าวมาแล้วจะเห็นว่าภารกิจนี้เป็นสิ่งที่พระสงฆ์พึงกระทำ การจะบรรลุผลสำเร็จได้นั้นพระสงฆ์จึงควรเป็นผู้มีความประพฤติดี เพื่อให้เป็นที่เลื่อมใสเชื่อถือของพุทธศาสนิกชน ซึ่งบทบาทเหล่านี้สมณสงฆ์ควรกระทำไว้เพื่อนำไปปฏิบัติ ให้พระสงฆ์ดำรงอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา สืบต่อพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป

๓.๑.๕ ประชาชน

ประชาชนหรือไพร่เป็นชนชั้นที่มีอยู่มากที่สุดของบ้านเมือง การมีบุคคลจำนวนมากมาอาศัยอยู่ร่วมกันทำให้เกิดสังคมและปัญหาขึ้น จึงทำให้ต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบของสังคม โดยเฉพาะใน

เรื่องจริยปฏิบัติ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้ทำหน้าที่เป็นสื่อเผยแพร่ให้ประชาชนทั้งหลายทราบถึงบทบาทหน้าที่ ซึ่งประชาชนทุกคนพึงกระทำ โดยมีเนื้อความสั่งสอนประชาชนทั่วไป และประชาชนหญิงชายให้รู้จักปฏิบัติตน

๓.๑.๕.๑ ประชาชนทั่วไป

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อความสั่งสอนประชาชนทั่วไปในเรื่องต่างๆ มากมาย โดยพิจารณาตามบทบาทหน้าที่และสถานภาพของบุคคลดังนี้

๓.๑.๕.๑.๑ การปฏิบัติต่อสมณสงฆ์

๓.๑.๕.๑.๒ การปฏิบัติต่อชนชั้นปกครอง

๓.๑.๕.๑.๓ การปฏิบัติระหว่างพ่อแม่และลูก

๓.๑.๕.๑.๔ การปฏิบัติระหว่างครูและศิษย์

๓.๑.๕.๑.๕ การปฏิบัติตนในชีวิตโดยทั่วไป

๓.๑.๕.๑.๑ การปฏิบัติต่อสมณสงฆ์

สังคมไทยเป็นสังคมที่คนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่คำสั่งสอน ผู้วิจัยเคยกล่าวถึงหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเองและประชาชนในสังคมมาแล้ว ฉะนั้นผู้ที่นับถือพุทธศาสนิกชนก็ควรจะรู้วิธีที่จะต้องปฏิบัติต่อสมณสงฆ์ด้วย เพื่อจะปฏิบัติตนได้ถูกต้อง ตรงตามขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมที่ตนเองอยู่ เพื่อเป็นที่ยอมรับของบุคคลอื่นๆ ในสังคม วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่มีทิศทางคำสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติต่อสมณสงฆ์เช่นเดียวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะวรรณกรรมที่เป็นร้อยแก้วคือนิรยกถาและเปตกถาได้สั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติต่อพระสงฆ์ด้วยความเคารพ และให้ละเว้นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ เช่น การแสดงกิริยาวาจายาหยาบคาย ผู้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีต้องไม่ด่าว่าพระสงฆ์ด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย หรือทำร้ายพระสงฆ์ หากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้ได้รับผลกรรมไปเกิดเป็นเปรต ได้รับทุกขเวทนาเป็นอันมาก ดังความว่า

อนึ่งสัตว์อันมีจิตเป็นบาป ย่อมด่าว่าโบยตีสมณและ
พราหมณ์ผู้มีศีลเป็นอาทิ ฉะนี้ก็ไปตกในหม้อเหล็กอันชื่อว่าโลห
ภุมภินรทที่ ๑ อันเต็มไปด้วย น้ำเหล็กอันเดือดแล้วนายนิรยบาลก็
ทิ่มแทงด้วย อาวุธต่างๆ

(นิรยกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๑๖๓)

ผู้เป็นพุทธศาสนิกชนต้องทำบุญด้วยอาหารที่ดีต่อสมณสงฆ์หากทำไม่ดีก็จะไปเกิดเป็นเปรต
ดังความว่า

อัคริชาลมุขเปรตนั้นไฟไหม้ปากอยู่เป็นนิจอาศัยกรรมอัน
ใด.....วิสันนาว่าสัตว์เหล่านี้ปรารถนาจะหิวเพราะเล่นเอาอาหารอัน
ร้อนและเผ็ดให้สมณพราหมณ์ผู้มีศีลบริโภคนั้น บุคคลอันดำ
วว่าสมณพราหมณ์และบิดามารดานั้นก็ดีย่อมไปบังเกิดเป็นอัคริชาล
มุขเปรต

(เปตกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๑๖๘)

การสั่งสอนบุคคลให้ปฏิบัติติดต่อสมณสงฆ์มิใช่เพียงมีในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ แต่มีเนื้อความ
กล่าวสั่งสอนไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ ทิศ ๖ อุปริมทิส ทิศเบื้องบนได้แก่สมณพราหมณ์คือ พระสงฆ์
เพราะเป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทางด้านจิตใจ ผู้เป็นประชาชนหรือคฤหัสถ์ย่อมต้องปฏิบัติต่อ
พระสงฆ์ในสิ่ง ๕ ประการคือ

๑. จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยความเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยความเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยความเมตตา
๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ เช่นการทำบุญ ตักบาตร

๓.๑.๕.๑.๒ การปฏิบัติต่อชนชั้นปกครอง

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงเนื้อหาที่ใช้สั่งสอนผู้น้อยผู้อยู่ได้บังคับบัญชา เพื่อให้
ผู้น้อยได้มีโอกาสรับรู้อะไรและใช้คำสั่งสอนในยึดเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน หรือสั่งสอนมิให้เข้าได้
ปกครองเกียจคร้านในการทำงาน หลีกเลี่ยงงานที่นายมอบหมายให้ทำ ในโคลงโลกนิติเป็นวรรณกรรมเรื่อง
หนึ่งในวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงการขาดคุณสมบัติข้อนี้ของผู้อยู่ได้ปกครองว่า ไม่ส่งผลดีด้านใดแก่ตน
เองเลย ดังความว่า

ข้าท้าวคร้านหลักเจ้า	จากเจียร
ชีบเล่าเรียนเขียน	อ่านไ้
ชวานาละความเพียร	ไถถาก
สามสิ่งนี้โหดให้	โทษแก่คนฉิน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๑๘)

คำสั่งสอนผู้อยู่ใต้ปกครองที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือการปฏิบัติต่อนาย ควรมีความประพฤติทางกาย วาจา ใจดี อ่อนน้อมต่อนาย และรู้จักโอนอ่อนผ่อนตามนายด้วย ดังความว่า

ท่ามกลางกล่าวถ้อยแต่	พอควร
เห็นท่านสรรลอย่าสรรล	ตอบแต่
ใช้คำแต่น้ำนวล	นฤโทษ
เห็นท่านเศร้าทำเศร้า	โคกหน้าตาตาม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๔๒)

คำสั่งสอนในเรื่องนี้ยังมีเนื้อความกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ ทิศ ๖ เภฏฐิมทิศ ทิศ เบื้องล่างซึ่งได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของประชาชนในฐานะที่เป็นผู้น้อย ให้ปฏิบัติต่อนายในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำงาน หรือการปฏิบัติต่อนายในเรื่องๆ อื่น ๕ ประการ ดังนี้

๑. เริ่มทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ มีความซื่อสัตย์
๔. ทำงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
๕. นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่ ไม่นินทาว่าร้ายนาย

การปฏิบัติต่อผู้เป็นนายดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ย่อมทำให้เกิดผลดีต่อผู้เป็นข้าใต้ปกครอง นาย ย่อมให้ความเมตตารักใคร่เอ็นดูต่อข้าใต้ปกครองผู้นั้นและมักจะได้รับการตอบแทนเป็นสิ่งของรางวัลต่างๆ หรือนายจะให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ ทำให้ข้าได้รับความสุขมีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต

๓.๑.๕.๑.๓ การปฏิบัติระหว่างพ่อแม่-ลูก

ครอบครัวที่สมบูรณ์ นอกจากจะมีพ่อแม่แล้วยังประกอบไปด้วยลูก เมื่อมีลูกผู้เป็นพ่อและแม่ก็จะมีหน้าที่เพิ่มขึ้น ภรรยานอกจากจะต้องดูแลสามี บ้านเรือน ก็ยังต้องดูแลลูกด้วย ส่วนสามีก็จะดูแลลูกเช่นเดียวกับภรรยา ส่วนลูกก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อพ่อแม่ งานในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในวรรณกรรมหลายเรื่องไม่ว่าจะเป็นโคลงโลกนิติ ฉันทวรรณพฤติ นิรียกถา และเปตกถา ซึ่งจะกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่ที่ต้องปฏิบัติต่อลูก และบทบาทหน้าที่ของลูกที่ควรปฏิบัติต่อพ่อแม่ ผู้วิจัยจึงแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

ก. การปฏิบัติต่อลูก

ข. การปฏิบัติต่อพ่อแม่

ก. การปฏิบัติต่อลูก

หน้าที่ของพ่อแม่ที่พึงปฏิบัติต่อลูกนั้นคือ การดูแลเลี้ยงดูลูกให้เติบโตใหญ่ และอบรมลูกให้เป็นผู้มีความประพฤติดี จิตใจดี วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อหาส่วนหนึ่งสั่งสอนให้พ่อแม่เข้าใจบทบาท และวิธีปฏิบัติต่อลูกโดยมีเนื้อความกล่าวไว้ในโคลงโลกนิติว่า พ่อแม่มีความสำคัญต่อลูกมาก หากพ่อแม่ละเลยไม่สั่งสอนให้ลูกรู้จักผิดชอบชั่วดีถือว่าพ่อแม่เป็นผู้ทำลายลูก เปรียบพ่อแม่เหมือนเป็นศัตรูของลูก ดังความว่า

แม่เหมือนข้าศึกทั้ง	บิดร ด้วยแฮ
เหตุบ่สอนบุตรสอน	เมื่อน้อย
ครั้นใหญ่ไปงามอร	ออกที่ ประชุมนา
เยี้ยเยียงยางเจ้าจ้อย	จับม้าวหมูหงส์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๖๗)

หน้าที่สำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่พ่อแม่ควรปฏิบัติต่อลูก คือการสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้มีโอกาสเล่าเรียน มีความเปรียบว่าพ่อแม่ที่ไม่สนับสนุนให้ลูกได้รับการศึกษาว่าเป็นศัตรูของลูกเช่นเดียวกัน ดังความว่า

รักบุตรลิไปให้	พากเพียร
ปราศจากวิทยาเรียน	เริ่งร้าง

พ่อเหมือนศัตรูเบียดเบียน
แม่ตั้งไฟริ่ล้าง

บุตรอีก เล่านา
ลูกให้เสียสภณ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๖๘)

ตรงกับเนื้อความกล่าวสั่งสอนกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามาแล้วในหลักทศ ๖ ปุรัตถิม
ทศ ทศเบื้องหน้าคือทศตะวันออก กล่าวถึงหน้าที่ของพ่อแม่ที่ควรปฏิบัติต่อลูก ๕ ประการ ดังนี้

๑. ห้ามปรามจากความชั่ว ชั่วให้เห็นสิ่งที่ถูกและสิ่งที่ผิด
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ละเว้นจากความชั่ว
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยาเพื่อจะได้ใช้ในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต
๔. หาคู่ครองที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันควร

การเลี้ยงดูลูกเพื่อให้ลูกเป็นคนดีนั้นทำให้เกิดผลดีต่อตัวลูกเอง ต่อพ่อแม่ และต่อสังคมที่จะมีบุคคลที่มีคุณภาพเพิ่มขึ้น ซึ่งผลดีจะตามมามากมายหลายประการ ดังจะกล่าวให้เห็นดังนี้

๑. พ่อแม่จะได้รับความปิติ ภาคภูมิใจเป็นเครื่องตอบแทน
๒. ครอบครัวจะสงบร่มเย็นเป็นสุข
๓. ประเทศชาติจะมีคนดีไว้ใช้ด้วย
๔. เป็นต้นแบบที่ดีงามของสังคมสืบไปตลอดกาลนาน

ข. การปฏิบัติต่อพ่อแม่

ขนบธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมของสังคมไทยให้ความสำคัญกับแนวจริยปฏิบัติ
ข้อนี้มาก การปฏิบัติต่อพ่อแม่ด้วยความรักความกตัญญูถือเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับและชื่นชมของ
สังคมว่าเป็นคนดี ซึ่งแนวการปฏิบัติในเรื่องนี้เป็นธรรมเนียมที่คนในสังคมยึดถือปฏิบัติ และมีความเชื่อว่า
หากลูกคนใดไม่ทดแทนบุญคุณพ่อแม่จะไม่มีความสำเร็จก้าวหน้าไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามมักล้มเหลว แนว
จริยปฏิบัติตามธรรมข้อนี้สืบทอดกันมาจากคำสั่งสอนของนุญาตายายแล้วในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้
กล่าวสั่งสอนไว้หลายเรื่อง เช่น ในฉันทวรรณพฤติ โคลงโลกนิติ เปตกถามีเนื้อความบางส่วนกล่าวถึงความ
สำคัญของพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงดูอุ้มชูลูกมาด้วยความรัก ความห่วงใย ไม่ว่าจะลูกจะสุขหรือทุกข์ก็จะคอยดูแลช่วย
เหลือเสมอมา ดังความว่า

เมื่อร้อนน้ำท่านให้ เย็นใจ
เมื่อเยือกเย็นได้ไฟ อุ่นเนื้อ

เมื่อทุกข์ท่านแก้ไข	ช่วย
เมื่อยากจนท่านแก้ไข	ก่อให้เกิด

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๒๙)

หน้าที่ที่สำคัญที่ลูกพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่สิ่งแรกก็คือการประพฤติตนเป็นคนดี เชื่อฟังพ่อแม่ไม่สร้างเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจให้แก่ท่าน ดังความว่า

มีลูกลูกเล่าใช้	หลายประการ
ลูกหนึ่งฟังล้างผลาญ	ทรัพย์ม้วย
ลูกหนึ่งยอมคบพาล	พาศิต พานา
ลูกที่ตีนันด้วย	ว่ารู้ฟังคำ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๑๒)

ตรงกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวสั่งสอนถึงหน้าที่ของลูกพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ด้วยความกตัญญู รู้คุณ รู้จักที่จะทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ โดยแสดงออกได้หลายวิธี เช่น การแสดงความรักความเคารพ หรือ การทำตนเป็นคนดีเพื่อให้พ่อแม่สบายใจ ซึ่งในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่ของลูกไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงตอบแทนพระคุณท่าน
๒. ช่วยทำการงานของท่านเพื่อแบ่งเบาภาระ
๓. ดำรงวงศ์สกุล ไม่ทำให้ตระกูลเสียหาย
๔. ประพฤติตนให้เหมาะกับการเป็นทายาท ไม่ทำให้ท่านทุกขใจ
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

การแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณนับเป็นสิ่งที่ดีและน่ายกย่อง ทำให้เกิดผลดีต่อผู้ปฏิบัติมากมาย หลายประการต่อตนเอง เช่น ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี เป็นคนน่ารัก น่าเอ็นดู

๓.๑.๕.๑.๔ การปฏิบัติระหว่างครูและศิษย์

ครูกับศิษย์มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ครูมีความจำเป็นต่อศิษย์เพราะเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ ส่วนผู้ที่อยู่ในฐานะศิษย์ก็มีหน้าที่พึงปฏิบัติต่อครูเช่นกัน แต่การปฏิบัตินั้นย่อมแตกต่างกันออก

ไปตามสถานภาพของผู้นั้นด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นแนวทางการปฏิบัติตนจากวรรณกรรมสั่งสอนระหว่างครูกับศิษย์ที่พึงปฏิบัติต่อกันในเรื่องต่างๆ ตามบทบาทหน้าที่ เป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

ก. การปฏิบัติตนของผู้เป็นครู

ข. การปฏิบัติตนของผู้เป็นศิษย์

ก. การปฏิบัติตนของผู้เป็นครู

มีคำกล่าวไว้ว่าครูเป็นพ่อแม่คนที่สองของศิษย์ เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลอบรมสั่งสอนศิษย์ให้เป็นคนดีของสังคม และเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ศิษย์เพื่อให้ศิษย์มีปัญญาในการพิจารณานำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในการดำรงชีวิต และในการเลี้ยงชีพ สำหรับวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เล็งเห็นความสำคัญของผู้ที่ทำหน้าที่ของครู มีเนื้อความที่กล่าวถึงหน้าที่ของครูควรปฏิบัติต่อศิษย์ไว้ โดยเนื้อความกล่าวว่าการเกิดปัญญาได้นั้นเกิดจากการเรียนรู้ซึ่งครูเป็นผู้สอนไม่ว่าจะเป็นการสอนในเรื่องศีลธรรมจริยธรรมหรือวิชาความรู้ต่างๆ ดังนี้

เมื่อเรียนรู้ครูบอกได้	เสร็จสรรพ
สวดสวดศีลทุกวัน	ย่อมรู้
อชฌมาลัยแห่งสามัญ	บุญแต่ง มาแฮ
ครูทักนักสิทธิผู้	เลิศ ได้บอกเลย

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๗๑๙)

นอกจากนี้ยังกล่าวให้เห็นถึงหน้าที่ของครูที่พึงสั่งสอนศิษย์ในเรื่องความประพฤติ โดยว่าครูจะต้องคอยติดตามสั่งสอนศิษย์ที่ทำผิด ชักจูงชี้ทางที่ถูกให้ ดังความว่า

แมวล่าหนูแซ่ซี่	จรรจรัล
หมาล่าวฬาริฉัน	สูหล่าง
ครูล่าศิษย์ละธรรม์	คบเพื่อน พาลนา
เสือล่าป่าแรมร้าง	หมดไม้ไพรศณท์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๙๖)

หน้าที่เหล่านี้ของครูตรงกับเนื้อความสอนไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน สำหรับครูกล่าวไว้ในหลักทศ ๖ ทักซิณทศ ทศเบ็องขวาคือทศได้ ได้แก่ครู อาจารย์ ถือเป็นบุคคลควรบูชา เนื้อความกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของครูอาจารย์ที่ควรปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยลักษณะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เขาในแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาไม่ปิดบัง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
๕. สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัว รักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี

การสั่งสอนให้ศิษย์เป็นคนดีและสามารถนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้ ครูย่อมได้รับความภาคภูมิใจในตัวศิษย์เช่นเดียวกับที่พ่อแม่จะได้รับความภาคภูมิใจ เมื่อลูกประสบความสำเร็จในชีวิตการทำงานเป็นคนดีของสังคม ทำให้เป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม ของประเทศ

ข. การปฏิบัติตนของผู้เป็นศิษย์

ครูเป็นผู้มีบุญคุณต่อศิษย์ ศิษย์จึงควรปฏิบัติต่อครูตามแบบแผนขนบธรรมเนียมที่คนในสังคมปฏิบัติ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้แสดงให้เห็นแนวจริยปฏิบัติที่ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครู คือควรเป็นผู้มีความสำนึกในความคิดของครู กตัญญูรู้พระคุณของครูโดยมีวรรณกรรมที่ได้กล่าวสั่งสอนให้เห็นความสำคัญของผู้เป็นครู สำนึกในบุญคุณของครู โดยเปรียบครูว่ามีบุญคุณดุจดังแม่น้ำอันกว้างใหญ่ ดังความว่า

คุณแม่หนาหนักเพียง	พสุธา
คุณบิดาดุจอา	กาศกว้าง
คุณพี่ฟางศิขรา	เมรุมาศ
คุณพระอาจารย์อ้ำ	อาจสู้อาคร

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๗๒๙)

นอกจากนี้ยังมีคำสั่งสอนศิษย์ไม่ให้ินทาว่าร้ายครู เมื่อครูสั่งสอนตักเตือนสิ่งใดก็ไม่ควรเห็นว่าเป็นเรื่องตลกนำไปล้อเลียนกล่าวในทางเสียหาย คำสั่งสอนในเรื่องนี้พบในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เรื่องร้ายสุภาสิตพระร่วง ดังความว่า

อย่าเลียนครูเตือนค่า

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๖๘)

ครูบาสอนอย่าโกรธ

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๖๖)

คำสั่งสอนในเรื่องนี้ไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวสั่งสอนไว้ในหลักทศ ๖ ทักขินทศ ทิศ เบื้องขวาคือทิศใต้ ได้แก่ ครู อาจารย์ ให้ศิษย์ปฏิบัติตอบแทนครูในสิ่งควรปฏิบัติ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ให้ความเคารพยกย่องผู้เป็นครู
๒. เข้าไปหาเพื่อบำรุง คอยรับใช้ บริกษา ชักถาม และรับคำแนะนำ
๓. ใฝ่เรียน คือมีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา
๔. ปรนนิบัติ ช่วยเหลือครู
๕. เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ คือเอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

เมื่อศิษย์ปฏิบัติต่อผู้เป็นครูตามหลักทศ ๖ ย่อมผู้มีความกตัญญูเป็นคนดีเป็นที่ชื่นชมของคนในสังคม ครูย่อมให้ความเมตตาและเกิดความสุขใจ ภาคภูมิใจที่ศิษย์มีความประพฤติเป็นที่ชื่นชมของบุคคลอื่น

๓.๑.๕.๑.๕ การปฏิบัติตนในชีวิตทั่วไป

พระพุทธศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวใจของคนในสังคม จะสังเกตได้ว่าแนวจริยปฏิบัติที่บุคคลในสังคมนำมาปฏิบัติมีที่มาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้ให้คำแนะนำ ซึ่งแนะไว้ในข้อธรรมต่างๆ หลักธรรมที่ปฏิบัติได้รับความอิมใจ เย็นใจ ปราศจากภัยทั้งปวง มีชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข สามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ตนเองและสังคม จึงเป็นสิ่งสมควรที่พุทธศาสนิกชนจะนำหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติให้เกิดผลดีในการใช้ชีวิต ซึ่งก็รวมถึงงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่มีเนื้อความสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ในฉันทวรรณคดี โคลงโลกนิติ สุภาสิตพระร่วง ฯลฯ โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงหลักธรรมที่นำมาสั่งสอนประชาชนดังนี้

๑) การปฏิบัติตามศีลห้า

การกล่าวถึงศีลในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วยศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ แต่ศีลพื้นฐานที่บุคคลทั่วไปพึงปฏิบัติคือศีลห้า โดยเรียกว่าเบญจศีล และในฉันทวรรณคดีเรียกว่าเบญจวิธภัยเวร ๕ ประการ ซึ่งผู้วิจัยจะไม่กล่าวซ้ำอีกเพราะมีกล่าวถึงทั้งในหัวข้อการวางตนของพระมหากษัตริย์

ข้าราชการแล้ว รวมทั้งอันสงฆ์ของการปฏิบัติตามหลักศีลได้กล่าวมาก่อนหน้าแล้วเช่นกัน และใน
วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้แจกแจงรายละเอียดถึงศีลห้าหรือหลักเบญจวิธภัยเวร ๕ ประการไว้อย่าง
ละเอียดและชัดเจน ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงศีลในบางข้อ เช่นศีลข้อที่ ๔ มุสาวาทา ดังความว่า

พจนพิทลพราง	แลอ้างมุสา
วิตถะทวจนา	นุสนธิ์ภิปราย
มละคุณหิตะคดี	วจีธิบาย
จตุพิธพจนะหลาย	ประการประกกล

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๓๔๘)

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ที่กล่าวสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามหลักศีลไม่เพียงกล่าวถึงแต่ใน
วรรณกรรมเรื่องฉันทวรรณพฤติเท่านั้น ยังมีงานจารึกเรื่องอื่นๆ ที่กล่าวสั่งสอนประชาชนในเรื่องศีล เช่น ใน
โคลงโลกนิติ นิรยภคา และเปตกถา ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นในบางเรื่องเพราะมีเนื้อความที่เหมือนกัน เช่น
ในเปตกถาได้กล่าวถึงผู้ไม่รักษาศีลจะทำให้เมื่อตายไปแล้วจะไปเกิดเป็นเปรต ทนทุกข์ทรมานอย่างแสน
สาหัส ดังความว่า

อนึ่งเวมานิกเปรตนั้น มีรูปดุจเทวบุตรเทวธิดา เสวยทรัพย์
สมบัติในวิมานแก้ว วิมานเงิน วิมานทอง แต่ทว่าได้เสวยสุขอยู่กึ่ง
เดือนแล้วไปทนทุกข์มีเป็นต้นว่า สุนัขกัดและเพลิงไหม้อยู่กึ่งเดือน
บางจำพวกก็เสวยสุขในเพลากลางวัน ไปทนทุกข์ในเพลากลางคืน
เหตุกรรมอันใด วิสัชนาว่าสัตว์เหล่านี้หาศีลมิได้ แต่ทว่าได้ทำบุญ
ให้ทานอยู่ ฝ่ายบาปก็ทำจึงมาเกิดเป็นเวมานิกเปรต

(เปตกถาในประชุมจารึก, ๒๕๑๐:๑๗๐)

๒) การละเว้นปฏิบัติตามอคติ ๔ ประการ

อคติ ๔ ประการเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยเคยกล่าวถึงมาแล้ว ในหัวข้อการวางตนของพระมหากษัตริย์และการปฏิบัติตนของผู้เป็นเจ้านายและข้าราชการ ซึ่งเป็นเรื่องของความยุติธรรมโดยกล่าวถึงหลัก
อคติ ๔ ประการมาแล้วคือ ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะรัก โทสาคติ ลำเอียงเพราะชังเคืองหรือโกรธ
โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง ภัยคติ ความลำเอียงเพราะกลัว วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็มีเนื้อหากล่าวถึง

สอนโดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ อคติ ๔ ประการ อธิบายไว้สั่งสอนประชาชนให้ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ โดยกล่าวให้เห็นธรรมเป็นบางข้อ เช่น การสั่งสอนให้ประชาชนละเว้นจากอคติ ข้อที่ ๒ โทสาคติ ลำเอียงเพราะขัดเคืองหรือโกรธ จึงทำให้เป็นผู้ที่ขาดความยุติธรรม ตัดสินผู้ทำผิดเพียงเล็กน้อยให้ได้รับโทษหนักกว่าความจริง ดังความว่า

โทษะคือกระมลโกรธ	แลพิโรชาน
โกรธระจิตรวิจลญาณ	ก็บดองแกลง
ลวงลูโทษะคติทุษ	ฐพิรุณแสดง
เบา ก็เป็นนครูกี่แรง	บมิดคงตรง

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๓๘๕)

การปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อนี้มีผลดีทำให้เป็นผู้มีความยุติธรรมไม่ก่อกรรมทำเวรกับผู้ใด สร้างความสงบสุขให้กับตนเองและสังคมส่วนรวม ถือเป็นกุศลอย่างมาก

๓) ปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

หลักธรรมที่วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงอีกเรื่องคือหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงกุศลกรรมไว้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ประกอบด้วย ๑๐ ข้อธรรมดังนี้

กายกรรม ๓

๑. ปาณาติปาตัง ปหายะ ๗เปฯ สัพพะปาเนฏฐิตตานุกัมปี โหติ ละการฆ่า การเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๒. อทินนาทานัง ปหายะ ๗เปฯ อทินนัง เถยยะสังขาตัง อานาทาตา โหติ ละ อทินนาทาน เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
๓. กามมุจิจจาจารัง ปหายะ ๗เปฯ น จาริตตัง อาปชะชิตตา โหติ ละการประพฤติผิดในกาม ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ

วจีกรรม ๔

๔. มุสาวาทัง ปหายะ ๗เปฯ ละการพูดเท็จ ไม่ยอมพูดเท็จ เพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือ เพราะเห็นแก่ประโยชน์ใดๆ

๕. ปิสุณัง วาจัง ปหายะ ฯเปฯ ละการพูดส่อเสียดช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคน ที่สมัคสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี
๖. ผรุสฺยัง วาจัง ปหายะ ฯเปฯ ละการพูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน
๗. สัมผัสฺปฺปลาปิงฺ ปหายะ ฯลฯ ละการพูดเพื่อเจ้า พูดแต่คำจริงมีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ
- มโนกรรม๓**
๘. อนภิชฌาณฺ หิติ ฯเป ฯ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
๙. อพยาปนฺนจิตฺโต หิติ ฯเป ฯ ไม่มีจิตคิดร้าย
๑๐. สมมาทิฏฐิโก หิติ ฯเป ฯ มีความเห็น ชอบเห็นว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถซึ่งมีการแจกแจงรายละเอียดไว้ชัดเจน ตัวอย่างเช่น การอธิบายถึงธรรมในส่วนกายกรรม ๓ ข้อที่ ๑ กุศลกรรมบถกล่าวไว้ว่าให้ละเว้นจากการฆ่า เบียดเบียนให้มีเมตตากฎณา ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ฉันทวรรณพุทธิจะมีการอธิบายถึงธรรมข้อนี้ไว้อย่างละเอียดว่าการละเว้นจากการกระทำธรรมข้อนี้จะต้องละเว้นจากอาการทั้ง ๕ ประการ ซึ่งมีเนื้อความกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกและฉันทวรรณพุทธิตรงกัน แจกแจงอาการทั้ง ๕ ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์เป็นสัตว์กำลังมีชีวิต
๒. ผู้ฆ่าก็สำคัญใจอยู่ว่าสัตว์กำลังมีชีวิต
๓. เจตนาตั้งใจจะฆ่าให้ตาย
๔. พยายาม
๕. สัตว์นั้นตาย

สำหรับเนื้อความในฉันทวรรณพุทธิได้อธิบาย โดยมีเนื้อความมิได้แตกต่างจากเนื้อความที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังความ

วิธีจะเช่นฆ่า	คณนานะบาปประสงค์
ประกาศโดยอง	คะกัฬาประมวณฺญประมาณ
อนึ่งแลสัตว์มี	ชีวจิริฐิติกาล
บแผ้วบฟ้องพาน	ภยะอาจพินาศชนม์

อนึ่งประจักษ์แจ้ง	บมิแคลงคติจงน
ชิพิตรระคงตน	ถุมลายณะกายประชา
อนึ่งก็มีจิตร	ทุชะคิตพิฆาภูทิวา
ประโมทมนัสสา	ธระบาปบลาบบเกรง
อนึ่งพยายาม	แลถุขามถุยาถุยง
ประพฤติเพียรเอง	ก็บย่อบหย่อนบหยอน
อนึ่งชีวิสัต	วระตระบัดก็ม้วยก็มรณ
เพราะทัณทะกรรมกรรม	วิริเยศประกอบประกล

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๓๙๐)

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ส่วนที่ ๒ วชิกรรม การกระทำทางวาจา ซึ่งจะยกตัวอย่างให้เห็นบางเรื่อง เช่น กุศลกรรมบถ ข้อที่ ๖ ผรุส วาจํ โดยแสดงให้เห็นว่าองค์ประกอบที่ทำให้เกิดกุศลกรรมบถข้อที่ ๖ ดังความว่า

อนึ่งจิตรจงโทษ	จะโษษฐ์อ้างอโกสา
ประหมาทหมิ่นบราพา	ธจงเจิบประจารชาน
อนึ่งจิตรกำเริบ	แลเอิบเอื่อมจะโรมราญ
พยาบาทก็คาคการ	จะกล่าวร้ายบวายนิง
อนึ่งอื่นละพื้นพ้อ	แลถ้อถ้อยก็ถ้อยถึง
ตะคอกคึกกระอึกอึง	ก็อ้อเอิกตระเกริกความ

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๔๐๔)

กุศลกรรมบถที่กล่าวถึงคือมโนกรรม เรื่องของมโนกรรมเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยยังไม่เคยกล่าวอย่างจริงจังเลย แต่หากพิจารณาจะเห็นว่ากุศลกรรมบถส่วนนี้มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าส่วนอื่นที่ได้กล่าวแล้ว เพราะการทำดีหรือทำชั่ว จิตใจเป็นส่วนสำคัญที่เป็นผู้สั่งกระทำหรือจะยับยั้ง วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดเช่นเดียวกับส่วนอื่นๆ ผู้วิจัยจึงขอยกตัวอย่างธรรมบางข้อมากล่าวให้เห็น โดยกล่าวถึงธรรมข้อที่ ๙ พยาบาท พระพุทธเจ้าสั่งสอนไม่ให้พุทธศาสนิกชนมีจิตใจ พยาบาท อาฆาตผู้อื่น แต่สอนให้รู้จักการให้อภัยผู้อื่น ดังความว่า

ทุมนัสสภาพ	ปฏิสมเหตุประกาล
อุภยากระมล	พจธิบายกวีถาวร
มณะหนึ่งก็คิด	ประทุษะจิตรจะราน
ชนอื่นแลดาด	วิตถะเพื่อพลตน
มณะหนึ่งก็จิน	ตนเพราะยีนอนุสนธิ์
บรเหตุดล	กฐวิบัติวิการ
ก็ประดับทอง	คยุดิคงบริหาร
ฉิบถ้วนประมาณ	ผลสุผลก็บมี
กลหนึ่งกฐา	บรประชาบมิปริ
ดิทเทศก็มี	รหิตะการุณธรรม
กลหนึ่งก็ตรีภ	ภยพิภกกิจอัน
จะพิฆาฏชีวิตัน	มรณะนาคนมลาย

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๔๑๑)

การประพฤติตามหลักกุศลกรรมมถเช่นเดียวกันเมื่อปฏิบัติตามหลักศีล จะเป็นผู้มีความสุขกายสุขใจ แม้ว่าจะไปเกิดในชาติภพใดเป็นที่มาของโภคทรัพย์สมบัติ เป็นผู้ที่มีแต่ผู้อยากคบหาและเชื่อถือศรัทธา

๔) การละเว้นจากอบายมุขทั้ง ๖ ประการ

อบายมุข ๖ คือช่องทางของความเสื่อม ทางแห่งความพินาศ เหตุย่อหยับแห่งโภคทรัพย์ ซึ่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอบายมุข ๖ ชนิดได้แก่

๑. ติดสุราและของมีเมา เนื้อความว่ามีโทษเพราะทำให้ทรัพย์หมดไป ไม่สามารถควบคุมสติได้จึงมักมีเรื่องก่อการทะเลาะวิวาท ทำให้เสียชื่อเสียงเกียรติยศ และยังบั่นทอนสติปัญญา เป็นบ่อเกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บ

๒. เทียวกลางคืนมีโทษ ๖ สถาน เนื้อความว่ามีโทษเพราะได้ชื่อว่าไม่รู้จักรักษาลูกเมีย ทรัพย์สมบัติเป็นที่ระวางสงสัยทำให้เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ ทำให้เกิดเรื่องเดือดร้อนขึ้นไป

๓. ชอบเที่ยวดูการละเล่นมีโทษ โดยการงานเสื่อมเสียเพราะใจกังวลคอยคิดจ้องเสียเวลากับการรำการร้อง ดนตรี เสพาก็ไปที่นั่น

๔. ติดการพนันมีโทษ ๖ สถาน มีเนื้อความกล่าวว่าเมื่อแพ้ก็เสียตายทรัพย์ที่เสียไป ทรัพย์หมดไป เข้าที่ประชุมเขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง

๕. คบคนชั่ว มีโทษโดยทำให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือเพื่อนที่เป็นนักการพนัน นักเลงผู้หญิง นักเลงเหล้า นักลวง นักเลงหัวไม้

๖. เกียจคร้านการทำงาน เมื่อความได้กล่าวถึงโทษของการเกียจคร้าน โดยบุคคลเหล่านี้จะเป็นผู้ชอบยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้างในการทำงาน เช่น อ้างว่าหนาวไป ร้อนไป ยังเข้าอยู่เป็นต้น

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนให้ละเว้นจากอบายมุข ๖ ที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น โดยกล่าวแจจแจงอบายมุขทั้ง ๖ ไว้อย่างละเอียด ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงในบางส่วนบางเรื่องเพราะในบางข้อธรรมก็มีเนื้อหาที่ได้กล่าวไปในข้อธรรมอื่นบ้างแล้ว เช่น โทษการเสพสุราก็ได้กล่าวไว้ในหลักเบญจศีลข้อที่ ๕ สุราเมรัย เรื่องที่ผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นเป็นสิ่งที่สำคัญในการดำเนินชีวิตของคนอีกอย่างหนึ่งก็คือการทำงาน เรื่องการทำงานมีความเกี่ยวข้องกับอบายมุข ๖ เรื่องโทษของความเกียจคร้าน โดยสั่งสอนว่าการทำงานจะไม่สำเร็จเลย หากเกียจคร้านโดยอ้างในสิ่ง ๖ ประการ เช่น อ้างว่าหนาวไป ร้อนไป ดังความว่า

มาทแม้วะกะอปกิจ	กลบิตแลเพี้ยนตน
หนาวนักฤจักทน	จะกระทำประการไฉน
บางอ่อนก็ร้อนนัก	ดูจักประลัยไป
รังสฤชฎิกิจใด	บมิรางจะรอดคง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๓๖๒)

การละเว้นไม่ปฏิบัติตามอบายมุขทั้ง ๖ จะทำให้ผู้ปฏิบัติมีชีวิตที่สุขสงบชีวิตจะรุ่งเรือง บุคคลในสังคมย่อมชื่นชมในความประพฤติ การไม่ไปเกี่ยวข้องกับอบายมุขก็นับว่าบุคคลนั้นเป็นคนดี เป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม มักเป็นผู้ที่มีมิตรสหายมากมายเพราะมีคนอยากคบหาด้วย

๕) การรู้จักคบมิตร

มิตรหมายถึงผู้ที่รักใคร่ชอบพอกัน ประารถนาดีต่อกัน กล่าวคือมีความเมตตาทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ผู้กระทำต่อบุคคลอื่นเช่นนี้เรียกว่ามิตรแท้ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้มีเนื้อความกล่าวสั่งสอนให้บุคคลรู้จักแยกแยะที่จะคบคนดี และหลีกเลี่ยงที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับคนไม่ดี โดยแสดงให้เห็นลักษณะของบุคคลที่ควรคบหา และบุคคลที่ไม่ควรคบหาเป็นเพื่อน และเพื่อความชัดเจนจะแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. มิตรแท้

๒. มิตรเทียม

(๑) มิตรแท้ แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑ มิตรมีอุปการ (อุปการมิตรมีลักษณะคุณ ๔ ประการ) ได้แก่เพื่อนที่มีบุญคุณมีลักษณะเป็นผู้ใหญ่ คอยคุ้มครองป้องกันเพื่อนของตน ทั้งเป็นที่พึ่งของเพื่อนได้

๒ มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข (สมานสุขทกขมิตรมีลักษณะคุณ ๔ ประการ) คือเพื่อนสนิทเหมือนญาติใจไว้วางใจกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำอะไรทำด้วยกัน

๓ มิตรแนะนำประโยชน์ (อรรถขายีมิตรมีลักษณะคุณ ๔ ประการ) คือเพื่อนที่คอยแนะนำแต่ในทางที่ดี มีลักษณะเหมือนครู ซึ่งให้ความรู้แนะนำลูกศิษย์

๔ มิตรมีความรักใคร่ (อนุกัมปะมิตรมีลักษณะคุณ ๔ ประการ) คือเพื่อนประเภทสหายไปไหนไปด้วยกัน รักใคร่กลมเกลียวกัน หรือเพื่อนที่เป็นเพื่อนจริงๆ

มิตรทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวมาในข้างต้น มีเนื้อความปรากฏอยู่ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ อย่างละเอียดอธิบายถึงคุณลักษณะของมิตรแต่ละประเภทอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างให้เห็น เช่น อุปการมิตรมีลักษณะคุณ ๔ ประการประกอบไปด้วย ๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท ๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาท ๓. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๔. เมื่อมีธุระช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก แต่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงคุณสมบัติของเพื่อนที่ถือเป็นมิตรมีอุปการะข้อที่ ๑ ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท มิตรที่ดีหากว่าเพื่อนประมาทพลาดพลั้งก็จะเข้าช่วยเหลือ ในชั้นที่วรรณคดีกล่าวถึงมิตรประเภทนี้เป็นมิตรที่ทรงความรู้ มีคุณสมบัตินี้คือเป็นที่พึ่งพาอาศัยของเพื่อนได้ หากเพื่อนมีเหตุภัยก็จะรีบเข้าช่วยเหลือทันที รักเพื่อนเปรียบตนเป็นพ่อแม่ที่ต้องคอยดูแลคุ้มครองปกป้องลูก ดังความว่า

หนึ่งมิตรผู้เป็นปราชญ์	ประกาศนามอุปการ
กอบคุณไพบุลย์ประมาณ	ก็สีถ้วนประมวญกล
คือเป็นที่พึ่งพัก	พิทักษ์เมื่อประมาทตน
ห่อนทิ้งทำงานชวน	แลคุ้มภัยบให้พาน
ปางผู้รักษานูตร	ประดุจคือบิดาปาน
ดั่งนี้จักเสพย์สมาน	สมรเสมอชวีวีควร

(ชั้นที่วรรณคดีในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๓๗๕)

มิตรอีกชนิดหนึ่งที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงคือลักษณะของมิตรแนะนำประโยชน์ ซึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก และในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวไว้ตรงกันว่ามีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๔. บอกทางสวรรค์ ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงหนึ่ง ประการคือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ในฉันทวรรณพดติกกล่าวถึงมิตรประเภทนี้ไว้ว่าหากว่าเพื่อนจะทำความ ชั่ว มิตรประเภทนี้จะคอยทักท้วง ห้ามปราม ไม่ยอมให้ทำความชั่ว โดยจะคอยเหนี่ยวรั้งตักเตือนถึงผลเสียที่ จะเกิดเมื่อกระทำความชั่ว ดังความว่า

เผยพจนะบรรยาย	ธูริกจะบอกความ
ไปอนุญาตยอม	แลบมีประนอมตาม
เอื้อนอภิปรายปราม	อกุลสะก้อกรรม
ขานครุโทษทา	รณผละอย่าทำ
ทุกชะพิพากนำ	นิริยอบายดล

(ฉันทวรรณพดติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๓๘๐)

การคบมิตรดีทั้งสี่ประเภทที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ทำให้เกิดผลดีกับตนเองหลายประการ เช่น มีเพื่อนที่ดีคอยชี้แนะทางที่ดีทำให้มีความสุข ปลอดภัยจากอุปสรรคภัยพาลต่างๆ มีความเจริญก้าวหน้า สามารถตั้งตัวได้เร็วเพราะเพื่อนไม่ชักชวนไปในทางเสียหาย

(๒) มิตรเทียม แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

มิตรเทียมมาจากคำว่ามิตรปฏิรูป หมายถึง คนเทียมเป็นมิตรหรือคนปลอมเป็นมิตร คนประเภทนี้มิใช่มิตร เป็นเพียงมาแสดงตัวว่าเป็นมิตร มิตรเทียมเหล่านี้หากประสบกับไม่สมควรจะเข้าไปยุ่ง เกี่ยว คบหาด้วย ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงมิตรเทียมว่ามี ๔ ประเภท ดังนี้

๑. คนปกอลอก คนประเภทนี้แสดงตัวเป็นมิตร เพื่อหลอกลวงหรือแสวงหาประโยชน์จากคนที่ตนคบหาด้วย

๒. คนดีแต่พูด คนดีแต่พูดไม่ถึงขั้นหลอกลวง แต่เป็นคนกะล่อน คบกับผู้อื่นเพราะต้องการพูดระบาย ความอยากพูดอยากคุยของตน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องไร้สาระ

๓. คนหัวประจบ คนประจบเป็นคนตามใจเพื่อน ต้องการให้เพื่อนพอใจในฐานะของผู้นำ ตนเองเป็นผู้ตามเพราะหวังฟังฟังเพื่อนในทางใดทางหนึ่ง

๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย คือคบมิตรเพื่ออาศัยเพื่อนเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความสุข เพลิดเพลินของตน หรือเอาเพื่อนเป็นเหยื่อ

มิตรเทียมแต่ละประเภทนั้นมักกล่าวไว้อย่างละเอียดเช่นเดียวกับการกล่าวถึงมิตรแท้ ผู้วิจัยจึงจะกล่าวถึงเพียงบางประเภท เช่น มิตรชักชวนในทางฉิบหาย ๔ ประการ ซึ่งประกอบไปด้วย ๑. ชักชวนดื่มน้ำเมา ๒. ชักชวนให้เที่ยวกลางคืน ๓. ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น ๔. ชักชวนเล่นการพนัน ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะของมิตรชักชวนในทางฉิบหายข้อที่ ๑ ชักชวนดื่มน้ำเมา เป็นความประพฤติอันไม่สมควรกระทำ เพราะทำให้เกิดผลเสียต่อตนเองหลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเสียชื่อเสียง เสียทรัพย์สิน เสียสุขภาพ ฯลฯ ดังความว่า

คือจะกระทำ	ทุษกรรมาก็จะชวนจรัล
เสพยาวิธสรร	พสุรารสเมรัย
เสียมศิริโภค	จวิโยคกิตติคุณกษัย
เสียมพะไล	นุญญาณยศสรรเสริญ

(ฉันทรวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๓๗๓)

การสั่งสอนให้บุคคลรู้จักคบมิตรมิใช่มีเพียงในฉันทรวรรณพฤติและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แต่ยังพบว่ามีเนื้อความสั่งสอนในเรื่องนี้อยู่ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ อีก เช่นในโคลงโลกนิติได้แสดงแง่คิดเกี่ยวกับการคบเพื่อนไว้มากมาย แสดงให้เห็นลักษณะของเพื่อนที่ไม่ดี คือเพื่อนที่แสวงหาประโยชน์ หากเราไม่มีประโยชน์เพื่อนประเภทเทียมนี้ก็จะต้องต้อห่าง หากเรามีเรื่องเดือดร้อนเขาก็จะไม่สนใจมาช่วยเหลือ แต่จะรีบตีจากไม่คบหา ส่วนเพื่อนที่ดีนั้นคือเพื่อนที่มีความจริงใจ แม้ชีวิตก็สามารถสละให้เพื่อนได้ กล่าวว่าเป็นเพื่อนเช่นนี้หาได้ยาก เป็นเพื่อนที่เราควรคบหา ดังความว่า

เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แขนงหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายาแทนชี	วาอาตม์
หายาก ผากผีใช้	ยากแท้จักหา

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๗๖๗)

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ อีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงมิตรก็คือสุภาสิตพระร่วง มีเนื้อความสั่งสอนบุคคลที่จะคบหาเป็นเพื่อน ควรรู้จักปฏิบัติตนต่อเพื่อนให้เหมาะสม เช่น ไม่ควรพูดโอ้อวดทำเก่งกับเพื่อน หรือขอสั่งใดที่รู้ว่าเป็นของที่เพื่อนรัก และเนื้อความสุดท้ายได้กล่าวสั่งสอนมิให้ไปแสดงน้ำใจไมตรีกับคนพาล คนไม่ดี ดังความว่า

อย่าอวดหาญแก่เพื่อน

(จ่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๖๕)

อย่าขอลของรักมิตร

(จ่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๖๖)

๖) การปฏิบัติตามหลักมงคลสูตร ๓๘ ประการ

มงคลสูตร ๓๘ ประการคือธรรมอันนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ สิ่งที่โชคดี เรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือมงคลอันสูงสุด กล่าวถึงแนวปฏิบัติซึ่งเป็นมงคล ๓๘ ประการ มีความกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. อเสวนา จ พาลานํ ไม่คบคนพาล
๒. บณชิตานญฺ เสวนา คบบัณชิต
๓. ปุชา จ ปุชนียานํ บุชาคนที่ควรบูชา
๔. ปฏฺฐูปเทศวาโส จ อยู่ในปฏฺฐูปเทศ อยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี
๕. ปุพเพ จกตปฺปญฺญตา ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น
๖. อตตสมมาปณฺธิจ ตั้งตนไว้ชอบ
๗. พานุสจจญฺจ เล่าเรียนศึกษามาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจลำดับรับฟัง คั่นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ
๘. สิปปญฺจ มีศิลปวิทยา ชำนาญในวิชาชีพของตน
๙. วินโย จ สุลิกขิตโต มีระเบียบวินัย ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี
๑๐. สําสิตตา จ ยา วาจา วาจาสุภาสิต รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี
๑๑. มาตาปิตุอุฏฺฐานํ บำรุงบิดามารดา
๑๒. ปุตตทารสส สงคโห ปุตตสงคห สงเคราะห์บุตร
๑๓. ทารสงคห สงเคราะห์ภรรยา

๑๔. อนาคตไกล กมมมตา การงานไม่อาภูล
๑๕. ทานบุญ รู้จักให้ เมื่อแม่แบ่งปัน ดำรงอยู่ในศีลธรรม
๑๖. ธรรมจริยา ๑ ประพฤติธรรม ดำรงอยู่ในศีลธรรม
๑๗. ญาติกานัญจ สงคโห สงเคราะห์ญาติ
๑๘. อนุชชานิ กมมานัน การงานที่ไม่มีโทษ กิจกรรมที่ดั่งงาม เป็นประโยชน์ซึ่งไม่เป็นในทางเสียหาย
๑๙. อารตี วิรตี ปาปา เว้นจากความชั่ว
๒๐. มชชปานา ๑ สญญโม เว้นจากการดื่มน้ำเมา
๒๑. อปปมาโทจ ธรรมเมสุ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย
๒๒. คารโวจ ความเคารพ การแสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล สิ่งของ หรือกิจนั้นๆ และรู้จักให้ความสำคัญและความใส่ใจเอื้อเฟื้อโดยเหมาะสม
๒๓. นิวาโต ๑ ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน
๒๔. สนตญฐี ๑ ความสันโดษ ความเอิบอิ่มพึงพอใจในผลสำเร็จที่ได้สร้างขึ้นหรือในปัจจุบัน ลาภที่แสวงหามาได้ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม
๒๕. กตญญตา มีความกตัญญู
๒๖. กาลเณ ธรรมสสวณัน พังธรรมตามกาล หาโอกาสแสวงความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และเรื่องที่เป็นประโยชน์
๒๗. ขนดีจ มีความอดทน
๒๘. โสวจสสตา เป็นผู้ว่านอนสอนง่าย พูดกันง่าย พังเหตุผล
๒๙. สมณานัญจ ทสสนัน พบเห็นสมณะ เยี่ยมเยียนเข้าหาท่านผู้สงบบิณฑ
๓๐. กาลเณ ธรรมสากจจา สนทนาธรรมตามกาล หาโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงามและเรื่องที่เป็นประโยชน์
๓๑. ตโป ๑ มีความเพียรเผากิเลส รู้จักบังคับควบคุมตนเอง ไม่ปรนเปรอตามใจ
๓๒. พรหมจริยญจ ประพฤติพรหมจรรย์ ดำเนินตามอริยมรรค ควรรู้จักควบคุมตนในทางเพศหรือถือเมถุนวิริติตามควร
๓๓. อริยสจจาน ทสสนัน เห็นอริยสัจ เข้าใจความจริงของชีวิต
๓๔. นิพพานสจจิกิริยา ๑ ทำพระนิพพานให้แจ้ง บรรลุนิพพาน
๓๕. ญญฐุสส โลภมเมหิ จิตต ยสส น กมปติ ถูกโลกธรรม จิตไม่หวั่นไหว
๓๖. อโลกั จิตไร้เศร้า

๓๗. วิรัช จิตปราศจากรูลี

๓๘. เขมย์ จิตเกษม

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้แสดงให้เห็นถึงหลักมงคลสูตร ๓๘ ประการอย่างละเอียดไว้ในฉันทวรรณพฤติ และยังมีข้อธรรมเช่นเดียวกับมงคลสูตรกระจัดกระจายแทรกอยู่ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ อีก เช่น ในโคลงโลกนิติ สุภาสิตพระร่วง นิรยิกถาและเปตกถา ซึ่งผู้วิจัยจะนำมากล่าวถึงด้วย เช่น มงคลสูตร ๓๘ ประการ ข้อที่ ๗. พานุสจจญจ เล่าเรียนศึกษามาก การศึกษาสำหรับประชาชนก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าชนชั้นอื่น เพราะความรู้มีความสำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งการเรียนรู้ก็มีอยู่หลายทาง และพระพุทธเจ้าก็เล็งเห็นความสำคัญในการสั่งสอนให้ประชาชนใส่ใจที่จะศึกษาเรียนรู้อยู่เสมอโดยมีเนื้อความกล่าวไว้ในฉันทวรรณพฤติ ความว่า

นวะองคสาสนา	กวีถาระมากมาย
พหุสูตรธรรมาณ	ยลธรรมทั้งมวญ
กุศลากุศลเหตุ	นุประเภททุกขบวร
ปฏิบัติโดยควร	กิจชอบประกอบตน
ธกัจัดพิพัฒน์มง	คลดคงพิบูลผล
จะลโลกุตรรดล	จตุสัตยาญาณ

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๔๑๙-๔๒๐)

นอกจากนี้ยังมีเนื้อความในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ อีกที่สั่งสอนให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษา และบอกถึงผลดีของการศึกษาว่าความรู้แม้มีมากก็ได้หนักหนาเหนื่อยแรงแม่ แต่จะทำให้ผู้นั้นเป็นผู้รู้ เป็นที่ยอมรับนับถือมียศถาบรรดาศักดิ์ ดังความว่า

ความรู้รู้ยิ่งได้	สินคักดี
เป็นที่ชนพำนัก	นอบนัว
อย่าเกียจเกลียดหน้าयरัก	เรียนต่อ
รู้ชอบไซ้ชอบหิว	เหนื่อยแพ้แรงโรย

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๐๗)

มงคลสูตรที่มีความสำคัญต่อชีวิตคนเราอีกเรื่องหนึ่งก็คือเรื่องการทำงาน การที่มนุษย์ทำงานก็เพื่อจะได้มีปัจจัย ๔ มาใช้ในการดำรงชีวิต โดยกล่าวถึงเรื่องการทำงานไว้ในมงคล ๒ ข้อคือ มงคลข้อที่ ๑๔ คือการทำงานไม่อาภูล คือ การไม่ละทิ้งปล่อยปละละเลยงาน ไม่มีความรับผิดชอบต่องาน และมงคลข้อที่ ๑๘ การทำงานที่ไม่มีโทษ กิจกรรมที่ต้งามเป็นประโยชน์ซึ่งไม่เป็นไปในทางเสียหาย จึงมีเนื้อความกล่าวไว้ในฉันทวรรณพฤติว่าให้ประกอบอาชีพสิ่งใดก็ตามควรยึดหลักความซื่อสัตย์จะมีความเจริญก้าวหน้าและเกิดความสุขในการดำเนินชีวิต ดังความว่า

กอบอาชีพสุธนฤอา	กุลาทุกิจการ
บาปแสวงธรรมสุจริตสาร	กสิวนิชกรรม
เป็นมงคลคุณะก็ประเสริฐ	แลเกิด ณ ปัจจุบัน
บราภาพ่อนจะวิกลสรร	พสุชกัสมบูรณ์

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๔๒๓)

สำหรับมงคลที่สั่งสอนเกี่ยวกับการทำงานมิได้มีแต่ในมงคลสูตร แต่ยังพบในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ อีก ซึ่งก็ได้แสดงให้เห็นแนวคิดและสั่งสอนให้ทราบถึงองค์ประกอบของการทำงานให้ประสบความสำเร็จ เช่น การมีความขยัน ความซื่อสัตย์สุจริต การทำงานด้วยความรอบคอบ โดยผู้วิจัยจะกล่าวในบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน เช่น ใน โคลงโลกนิติ สั่งสอนเกี่ยวกับการทำงานไว้ในหลายโคลง ดังโคลงสั่งสอนให้อย่าเกียจคร้าน เพราะในบางอาชีพ เช่น การค้าขายจะมาซักซ้าไม่ได้ จะไม่ทันการณ์ สิ่งของก็จะเสียหายขาดทุน ดังความว่า

พายเถิดพ้ออย่าร้าง	รอพาย
จวนตะวันจักสาย	ส่องฟ้า
ของสดสิ่งควรขาย	จักขาด ค่าแฮ
ตระหลาดเล็กแล้วอ้า	ป่นอื่นเอาใคร

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๓๓)

การสั่งสอนให้ประชาชนยึดหลักมงคลสูตรทั้ง ๓๘ ประการมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน กล่าว
ว่าทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับอานิสงส์ที่สำคัญคือยอมเป็นผู้ไม่แพ้ ประสบชัยชนะในทุกที่ทุกสถาน ย่อมได้รับสิ่งที่ดี
ในทุกเมื่อ เป็นที่มาของโภคทรัพย์ทั้งหลาย

การสั่งสอนจริยปฏิบัติให้แก่ประชาชนในสังคมไทย มีหลักฐานกล่าวถึงมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย บอก
ให้ทราบถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมของกลุ่มคนในสังคมที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานาน รวมทั้ง
ได้แสดงให้เห็นถึงบุคคลซึ่งมีสถานภาพหลายอย่างในตนเอง ซึ่งแต่ละสถานภาพของบุคคลที่แตกต่างกันทำ
ให้การปฏิบัติตนแตกต่างกันออกไปตามกาลเทศะด้วย การปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนทำให้บุคคลนั้นเป็นที่
ยอมรับของบุคคลทั่วไปในสังคมและเป็นแนวทางที่บุคคลจะนำมาใช้เพื่อดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขด้วย

๓.๑.๕.๒ ผู้หญิง

การอบรมสั่งสอนผู้หญิงไทยได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน คำสั่งสอนแสดงให้เห็น
ทัศนคติค่านิยมของสังคมว่าต้องการให้ผู้หญิงแสดงบทบาทอย่างไรจึงจะเป็นที่ยอมรับของสังคม การอบรม
สั่งสอนผู้หญิงไทยสมัยก่อนใช้วิธีการสอนแบบตัวต่อตัวเช่น แม่สอนลูกสาว โดยจะสอนทั้งเรื่องกิริยา
มารยาท การเรือน การทำอาหาร งานฝีมือเย็บปักถักร้อย เพื่อให้เป็นกุลสตรีที่ดี เป็นแม่ศรีเรือนต่อไปใน
อนาคตเมื่อจะต้องออกเรือนไปมีครอบครัวของตนเอง

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีชนชั้น ผู้หญิงก็มีความแตกต่างกันตามชนชั้นและเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า
ผู้หญิงที่มีฐานะทางสังคมสูงมีบางสิ่งบางอย่างที่ปฏิบัติแตกต่างจากผู้หญิงสามัญทั่วไป ซึ่งในที่นี่ก็รวมถึง
การปฏิบัติตนในฐานะภรรยาของพระบรมวงศานุวงศ์ และเป็นหญิงสามัญทั่วไปด้วย

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการวางบทบาทระหว่างสามีกับภรรยาไว้ค่อนข้างชัดเจน คือผู้ชายมีหน้าที่
ทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ผู้หญิงก็มีหน้าที่ดูแลกิจการภายในบ้านทุกอย่าง รวมทั้งคอยดูแลเอา
ใจใส่ปรนนิบัติสามีด้วย ซึ่งไม่ว่าจะเป็นชนชั้นเจ้านายหรือชนชั้นสามัญก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ในวรรณกรรม
หลายเรื่องมีเนื้อความมุ่งสั่งสอนผู้หญิง นับตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแนวคิดนี้ก็สืบทอดมาจนถึงสมัยรัตน-
โกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้จารึกงานวรรณกรรมสอนหญิงไว้ในวัดพระเชตุพนฯ
เช่น วรรณกรรมเรื่อง ฉันทกฤษณาสอนน้อง โคลงโลกนิติ สุภาสิตพระร่วง ฉันทวรรณพฤติ ซึ่งก็มีเนื้อความ
สอนผู้หญิงในเรื่องต่างๆ มากมายและเป็นที่น่าสนใจที่คำสั่งสอนจะกล่าวถึงผู้หญิงที่มีฐานะเป็นภรรยา
แล้วเป็นส่วนใหญ่ สามารถแบ่งเรื่องราวที่กล่าวสั่งสอนออกเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

๓.๑.๕.๒.๑ การปฏิบัติต่อสามี

๑) มีความจงรักภักดี

ความจงรักภักดีหมายถึง ความมุ่งมั่นในความจงรัก ความเลื่อมใสยิ่ง ความผูกใจด้วย ความเคารพนับถือหรือรู้คุณอย่างยิ่ง โดยทั่วไปคนมักพูดถึงความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีเป็นเรื่องเดียวกัน และมักใช้ควบคู่กันเสมอไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงสูงศักดิ์หรือสามีภรรยาที่ต้องปฏิบัติต่อสามีด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี แต่สิ่งที่ต้องกล่าวถึงในเรื่องความจงรักภักดีโดยเฉพาะผู้หญิงที่เป็นเจ้านาย ผู้หญิงชนชั้นสูงแต่งงานก็มักจะแต่งงานกับผู้ที่อยู่ในชนชั้นเดียวกันหรือสูงกว่าเช่น ในวรรณกรรมเรื่องฉันทกฤษณาตอนหนึ่งได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนของนางกฤษณาต่อสามีซึ่งเป็นกษัตริย์ถึงห้าองค์ ฉะนั้นในฐานะภรรยาของผู้สูงศักดิ์เช่นพระมหากษัตริย์ย่อมมีความพิเศษเหนือหญิงสามัญทั่วไป เพราะสามีเป็นถึงพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของบ้านเมือง เป็นตำแหน่งที่มีผู้ต้องการจะชวงชิงมาก ภรรยาผู้มีโอกาสอยู่รับใช้ใกล้ชิดมีโอกาสจะคิดคดทรยศหักหลังหรือลอบปลงพระชนม์ต่อพระมหากษัตริย์ จึงควรปฏิบัติต่อสามีด้วยความจงรักภักดีและจะต้องคอยระมัดระวังอันตรายที่จะเกิดขึ้นต่อพระมหากษัตริย์ด้วย การไม่จงรักภักดีของภรรยาเป็นการกระทำที่ผิดในฐานะภรรยาและในฐานะข้าได้ปกครองด้วย เมื่อความทราบถึงพระเนตรพระกรรณก็จะต้องโทษหนัก

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯได้สั่งสอนให้ภรรยาเห็นความสำคัญของผู้เป็นสามี และสำนึกถึงคุณความดีของสามีที่ต้องเลี้ยงดูภรรยาและปกป้องภรรยาให้อยู่ดีมีสุข ฉะนั้นผู้เป็นภรรยาจึงต้องปฏิบัติต่อสามีด้วยความจงรักภักดีโดยปฏิบัติต่อสามีดังนี้

(๑.) ให้จงรักภักดีต่อสามี ปกป้อง โดยเปรียบเหมือนมารดาที่มีใจรักในลูกของตน ดังความว่า

อนึ่งอนุชามีจิต	สนิทภรรยาเปรมปรี
ดิศวามีมนะภักดี	ภีบาลบมือนาท
ประเล่ห์ชนนีเสน่หบุตร	ปิยเสมอสมร
ชเนตีสมะนามกร	ประกาศอภิกคณา

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๕๐)

(๒.) ไม่คิดร้ายต่อสามี เช่นคิดทำเสน่ห์ ทรมานหักหลัง ดังความว่า

ไปก่อในก่อประสิทธิเวท	อคฺคุณเหตุหอนสรรเสริญ
สามีภักดีธรรมะพรเอิญ	ภริยมราชฤทัยไท
อย่าแม่อย่าแปรประทุฐจิตร	ทฺฐจิตจัญไรภัย
ชื่อช่อมถนอมสตัยใน	บทเรณูภรรดา
แม้รักด้วยฤทธิ์ประสิทธิมน	ตรวิกลกฤติยา
พลันหน่ายบังวายสวาทอา	ดุรร้างบรงานาน

(ฉันทกฤชณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๔๖)

๒) มีความซื่อสัตย์ต่อสามี

ความซื่อสัตย์เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติซึ่งกันและกัน
ในสังคม และธรรมข้อนี้ก็เป็นธรรมที่นำมาสั่งสอนการครองชีวิตคู่ระหว่างสามีภรรยา ในวรรณกรรมที่ใช้สั่ง
สอนผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงสูงศักดิ์หรือหญิงสามัญก็สั่งสอนให้ยึดธรรมข้อนี้ต่อสามี หลักธรรมทางพระ
พุทธศาสนาได้กล่าวถึงความซื่อสัตย์ไว้ในหลายหลักธรรม เช่น เบญจธรรม เบญจศีล กุศลกรรมบถ โดยผู้
วิจัยได้กล่าวไว้อย่างละเอียดแล้วในหัวข้อการวางตนสำหรับพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้
สั่งสอนผู้หญิงให้มีความซื่อสัตย์ต่อสามี บอกวิธีแสดงความซื่อสัตย์ปฏิบัติต่อสามีในเรื่องต่างๆ ดังนี้

ก. ไม่โกหกสามี จะพูดอะไรก็ให้พิจารณาให้เหมาะให้ควร ไม่เอาเรื่องโกหกมาบอกสามี ดังความว่า

ทูลแถลงแสดงอรรถโดยควร	ยุบลสัตยประมวณ
เท็จบทบทวน	มาทูลไท

(ฉันทกฤชณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๑)

ข. ไม่ยกยอกทรัพย์สิน สมัยก่อนภรรยาจะต้องเป็นผู้ดูแลกิจการภายในบ้าน ส่วนสามีจะเป็นฝ่าย
หารายได้มาให้จ่าย โดยผู้เป็นภรรยาจะเป็นผู้ดูแลทรัพย์สิน วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนมิให้
ภรรยายกยอกทรัพย์สิน หรือนำไปใช้โดยปกปิดสามี ดังความว่า

นางใดแลลโลภจิตร	คิดปองอทินาทาน
ลักทรัพย์ะศฤงคาร	ภรรตารอิริวัน

ทำโทษอะอมิตรหมาย   ปองร้ายกิจสังสรรพ์
นามโจริสมาบัญญัติ   ญัตติอรรถธิบายแถลง

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๔๘)

ค. ไม่คบขู้สุชาย ในนิรียกถาได้แสดงให้เห็นถึงหญิงที่คบขู้อมตกรรค ได้ได้รับความทุกข์ทรมาน
อย่างแสนสาหัส

หญิงนอกใจสามีก็ดี หนึ่งคนอันใจบาปจับสัตว์เป็นๆ โยนเข้า
ไปในกองเพลิงนั่นก็ดี.....คนทั้งหลายเหล่านี้ย่อมไปตกในโรจวนรก
ทนเวหนามีกายจมอยู่ในต้นบัว เหล็กลูกเป็นเปลวเพลิงนายนิรีย
บาลก็ประหารด้วยศาสตราวุธต่างๆ ตายแล้วกลับเป็นขึ้นมาเล่าและ
สัตว์ในโรจวนรรมีอายุนานได้ ๔๐๐๐ ปี แต่ละวันๆ ในโรจวนรรม
คนณา ได้ ๑๗ โกฎิ กับ ๖ ล้านปีในมนุษย์โลกเป็นกำหนด

(นิรียกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖)

การปฏิบัติตนด้วยความซื่อสัตย์ต่อสามี เป็นผลดีต่อดัวภรรยาเอง เพราะภรรยาผู้นั้นจะเป็นที่ไว้วางใจ
ของสามีได้รับความชื่นชมจากสามีและบุคคลอื่นในสังคม สามีไว้วางใจมอบหมายงานและกล้าที่จะปรึกษา
หาหรือเรื่องต่างๆ ซึ่งถือว่าคุณสมบัติข้อนี้ก็เป็อีกเรื่องหนึ่งที่จะทำให้สามารถครองชีวิตคู่ไปได้ตลอดรอดฝั่ง

๓) ดูแลปรนนิบัติสามี

สังคมไทยแต่โบราณ เป็นสังคมที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งก็
รวมถึงการครองเรือนด้วย สังคมไทยเป็นสังคมที่ยกย่องผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ในครอบครัวผู้นำครอบครัวคือ
สามี ภรรยาเป็นผู้ตามและเป็นผู้อยู่ในโอวาทของสามีด้วย ผู้ชายมีหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัวดูแลภรรยาและ
คนในครอบครัว ส่วนภรรยาจะเป็นแม่บ้านดูแลบ้านเรือน และเมื่อสามีอยู่บ้านก็ต้องปรนนิบัติให้สามีได้รับ
ความสะดอกสบายมากที่สุด หญิงสูงศักดิ์ก็ต้องปรนนิบัติต่อสามีเหมือนกัน แต่ก็ยังมีรายละเอียดบางอย่าง
ที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งก็เป็นไปตามความเหมาะสม และความเป็นอยู่ของบุคคลแต่ละชนชั้นเช่น ใน
วรรณกรรมฉันทกฤษณาสอนน้องซึ่งเคยได้กล่าวไปบ้างแล้วว่า จากการใช้ถ้อยคำ เหมือนมุ่งหมายจะสอน
เจ้านายผู้หญิงที่เป็นชนชั้นสูง นอกจากนี้ยังสังเกตได้จากการสั่งสอนให้ปรนนิบัติสามีซึ่งเป็นชนชั้นสูง เช่น
รายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งของที่ทำเพื่อปรนนิบัติสามีมีความประณีตบรรจงมากกว่าชนสามัญทั่วไปจะทำ เช่น

การจัดเตรียมน้ำ การจัดเตรียมเครื่องแต่งกาย หรือการกล่าวถึงเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ โดยผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นต่อไป ดังนี้

ก. การดูแลเรื่องอาหารการกิน ให้จัดเตรียมอาหารที่ดีให้สามี

ตรวจตราสุธาโภช	อันเฒโฆชบำเรอบำ
รุกราชผู้ทำ	นักนิเฌองคณาประชา
	(ฉันทกฤษณาสนนเฌองในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๕๐)

ข. การดูแลเรื่องน้ำอาบ น้ำดื่ม จะต้องจัดเตรียมน้ำที่สะอาด มีกลิ่นหอม

จัดเครื่องศุคนธ์ปรุง	จรุงรสมาลา
ลูปไล้พระกายา	ขัติเยศสำอางองค์
.....	.....
น้ำสรงแลน้ำเสวย	รำเหยรสเกสร
เสาวภยเฌมอร	อดิเรกชวยฉม
	(ฉันทกฤษณาสนนเฌองในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๓-๖๕๔)

ค. การดูแลเครื่องแต่งกาย

อิกทั้งพระภูษิต	พิจิตรพัสตรอันบรรจง
อรลอบกระหลบทรง	เสาวคนธ์เลวชจร
	(ฉันทกฤษณาสนนเฌองในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๔)

ง. การดูแลที่นอน ให้สะอาดเรียบร้อย

ปิดปูยี่ภูลาด	บรรธูรณ์อาศน์ภูธรฉรม
ยามราชนิทรารมย์	บริรักษ์ภักดีผดุง
	(ฉันทกฤษณาสนนเฌองในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๔)

จ. จะต้องเป็นผู้คอยดูแลสนองสิ่งที่สามเณรที่ต้องการ

ตื่นก่อนเมื่อนอนหลัง	ฟังเฝ้าฟังบรรหารแสดง
ตรัสใช้ระไวระแวง	ระวังศัพท์รับสั่งสาร

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๑)

ฉ. ดูแลพยาบาลเมื่อสามเณรป่วย

ยามให้ริเบศร์ทรง	ประขวรองค์บสำราญ
อย่าคลาพยาบาล	บำเรอรักษภัทดีตะโอม

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๑)

ช. ปฏิบัติต่อสามเณรด้วยความสุภาพอ่อนโยน โดยเฉพาะการใช้วาจา ควรใช้วาจาสุภาพกิริยาอ่อนโยนเพื่อจะได้เป็นที่รักใคร่เอ็นดูของสามเณร

อีกการภิบาลพิบูลวัตร	ประปฏิบัติแลววาจา
หย่อนหยายสุภาพพจนมา	รยาทพร้อมลมม่อมมกาย

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖)

ซ. สิ่งใดที่เป็นเรื่องไม่ดี ควรเลือกเวลาที่จะพูด โดยเฉพาะหากเป็นเจ้านายฝ่ายหญิง จะกราบบังคมทูลเรื่องต่อพระมหากษัตริย์ก็ต้องพิจารณาว่าเรื่องที่ตนเองจะพูดนั้นเหมาะสมแล้วหรือไม่

แสนเสวกามาตย์	อันลีลาศอเนกนอง
ทราบให้ฤทัยหมอง	มนัสแห่งระแวงถวิล
หนึ่งน้องอย่ายืนขาน	นุสนธิ์สารแต่ราชินทร์
ฤาขอระบอบระบอบระบิล	บัญญัติหยาบฟังเียงย่า

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖)

ฅ. ผู้เป็นภรรยาควรมีความซันหมั่นเพียร รอบรู้ที่จะปรนนิบัติสามีให้ได้รับความสุขความ

สบาย

เพียรกิจบคิดเกียด	ฤกสัวเกลียดในงานการ
รอบรู้วิชาญ	ปฏิบัติกระษัตรา
	(ฉันทกฤษณาสนนึ่งในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๗)

ณ. ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย

เมียดัดจทาสรู้	การเรือน รอบแฮ
อายแกสามีเหมือน	ดั่งนึ่ง
เป็นที่ปฤกษาเตือน	ดัดจ มตายนา
ยามเมื่อผัวเคียดข้อง	อดกลั้นกลัวเกรง
	(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๖๘)

ญ. ดูแลข้าทาสบริวาร โดยดูว่าข้าทาสเหล่านั้นทำงานอย่างไร ทำงานในหน้าที่ครบถ้วน

หรือไม่

ไตรตรวจทุกหมวดหมู่	อนงศ์ผู้พนักงาน
ในราชบำเรอการ	ปฏิบัติกระษัตรา
	(ฉันทกฤษณาสนนึ่งในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๕๒)

บทบาทของภรรยาในเรื่องนี้ได้กล่าวไว้ในหลักทศ ๖ ข้อ ๓ บัจจิมทศ หลักธรรมข้อนี้ได้แจกแจงถึงหน้าที่ของสามีและภรรยาที่ปฏิบัติต่อกันเพื่อเป็นแนวทางในการครองชีวิตคู่ให้ราบรื่น โดยคำสั่งสอนแบ่งออกเป็นคำสั่งสอนสำหรับภรรยาที่ปฏิบัติต่อสามี และข้อปฏิบัติที่สามีพึงปฏิบัติต่อภรรยา ดังมีความกล่าวสั่งสอนไว้ว่า

๑. ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่นอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้
๕. หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

สำหรับผู้เป็นภรรยาก็ต้องเชื่อเพื่อช่วยเหลือสามีในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
๒. สงเคราะห์ญาติมิตร
๓. ไม่นอกใจ
๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
๕. ชยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

การปฏิบัติระหว่างสามีและภรรยาดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะทำให้เกิดผลดีต่อการครองชีวิตคู่ กล่าวคือจะทำให้ความรักยืนยง และทำให้ครอบครัวมีความสุข

๔. ควรเคารพยกย่องเชื่อฟังสามี

ความเคารพหมายถึงการตระหนักรู้ถึงคุณความดีที่มีอยู่จริงของบุคคลอื่น นับถือความคิดของเขาด้วยความอ่อนน้อมอ่อนโยนอย่างเหมาะสมทั้งต่อหน้าและลับหลัง สังคมไทยยกย่องผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ถือว่าผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยก่อนไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงธรรมดาหรือผู้หญิงสูงศักดิ์สักเพียงใดก็ตามเมื่อเทียบกับสามีแล้ว สามีจะมีอำนาจมากกว่า เพราะสามีเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจมากที่สุดในครอบครัว ฉะนั้นภรรยาจะต้องให้เกียรติและยกย่องเชื่อฟังสามี วรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวสั่งสอนให้ภรรยาแสดงความเคารพยกย่องสามี โดยการปฏิบัติตน ดังนี้

อนึ่งอนุชอายุกรรม	กระทำมฤตยูรยา
บหยาบบมือหงกา	รเคารพสวามี
ประหนึ่งกนิฐะอำรุง	ผะดุงณคตะเวตี
ประกาศิตะภคินี	สมะสมรรตมัครสมาน

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ ,๒๕๑๐:๓๖๖)

หรือการแสดงกิริยาข่มสามี ไม่ให้ความเคารพยำเียงสามีก็ถือเป็นกิริยาที่ผู้เป็นภรรยาไม่ควรกระทำต่อสามี ดังความว่า

อย่าเยี่ยงหญิงชั่ว	ไปรู้คุณผัว	ไม่กลัวความอาย
ลั่นลมข่มคำ	หอนยำเียงชาย	จงจิตรคิดหมาย
มุ่งร้ายภรรดา		

(ฉันทกฤตยาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๔๘)

นอกจากนี้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงภริยาที่ดีในภริยาสูตร ว่าด้วยภรรยา ๗ ชนิด ข้อที่ ๕ ภคินีภริยา ภรรยาเปรียบเหมือนน้องสาว เป็นภรรยาที่ให้ความเคารพยกย่องเชื่อฟังสามี ดังความว่า

ภรรยาที่เป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน เป็นคนละเอียดรอบคอบ เป็นไปตามอำนาจสามี ภริยาของนุรุชเห็นปานนี้เรียกว่าภคินีภริยา ภริยาเสมอด้วยพี่สาวน้องสาว ภริยาใดในโลกนี้เห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี...ภริยาใดเขียนดีชู้ตะคอกก็ไม่โกรธ ไม่คิดพิโรธต่อสามี อดทนได้ เป็นไปตามอำนาจสามี ภริยาของนุรุช เห็นปานนี้เรียกว่า ทาสีภริยา ภริยาเสมอด้วยทาสี

(พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่มที่ ๒๘, ๒๕๒๐: ๑๐๐๑)

การให้ความเคารพยกย่องสามีเป็นขนบธรรมเนียม ค่านิยมที่ผู้ปฏิบัติจะได้รับการยอมรับจากสังคม ผู้ปฏิบัติจะได้รับความชื่นชมว่าเป็นภรรยาที่ดี และการแสดงความเคารพเชื่อฟังย่อมมีผลดีต่อภรรยา การแสดงความเคารพเชื่อฟังสามีย่อมเป็นที่พึงพอใจ และเป็นที่ยรักใคร่เมตตาของสามี และถือเป็นคุณสมบัติของภรรยาข้อหนึ่งที่จะทำให้การใช้ชีวิตคู่มีความสุข

๕) ไม่หึงหวงสามี

ภรรยาที่ดีจะต้องไม่แสดงกิริยาหึงหวงสามี หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไม่ได้สนับสนุนให้สามีมีผู้หญิงอื่นนอกจากภรรยา โดยได้มีการกล่าวสั่งสอนไว้ในทิส ๖ หน้าที่ที่สามีพึงปฏิบัติต่อภรรยา ข้อ ๓ สามีต้องไม่นอกใจภรรยา หรือในเบญจศีลที่สั่งสอนห้ามปรามไม่ให้ไม่ให้ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น แต่

การดำเนินชีวิตของคนในสังคมนอกจากจะต้องยึดหลักทางศีลธรรมในการดำเนินชีวิตแล้ว ก็ยังมีค่านิยมของสังคมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตด้วย สังคมไทยสมัยก่อนผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคน ยิ่งผู้มียศถาบรรดาศักดิ์มากก็ยิ่งมีภรรยาหลายคนเช่น พระมหากษัตริย์มีพระมเหสีและนางสนมอีกเป็นจำนวนมาก บรรดาพระราชวงศ์ ข้าราชการก็มักจะมีภรรยาหลายคน การมีภรรยาหลายคนถือเป็นเกียรติศักดิ์ศรีของชายสมัยก่อน จึงมีเนื้อความกล่าวถึงสนมภรรยาให้รู้จักยอมรับในเรื่องนี้และมีให้หาเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกับสามีในเรื่องภรณาน้อย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ จึงสั่งสอนให้ภรรยาปฏิบัติต่อสามีต่อผู้หญิงอื่นของสามี ดังความว่า

อย่าเยี่ยงหญิงโหด	มันหึงส์ซึ่งโกรธ	วิวาทวาทา
ฤาอ่อนย่อท้อ	งอนง้อภรรดา	โอหังตั้งหน้า
ปากกล้าไม่กลัว		

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๔๘)

เมื่อสามีอยู่กับหญิงอื่น ภรรยาก็ไม่ควรแสดงอาการหึงหวง

ปวงไทรสมสู่	สนมไต่บันโดยตาม
ฤาแหนฤอ่อนงาม	หึงโหดเหตุหวงหึงส์

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๕๒)

การไม่แสดงอาการหึงหวง ย่อมทำให้ภรรยาได้รับความเกรงอกเกรงใจจากสามี การไม่สร้างเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันจะทำให้บ้านมีความสงบสุข

๓.๑.๕.๒.๒ การปฏิบัติต่อบุคคลอื่น

ผู้หญิงที่มีฐานะเป็นภรรยา มีหน้าที่ต้องดูแลกิจการในบ้านเรือนเป็นหน้าที่หลักอยู่แล้ว ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวในข้างต้นแล้วว่า แม้ผู้ชายจะเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจมากที่สุดภายในบ้าน แต่ในสังคมไทยได้มอบอำนาจหน้าที่ภายในบ้านให้ภรรยาเป็นผู้ดูแลกิจการภายในบ้านเรือน หากเป็นบ้านของเจ้านายชนชั้นคฤหาสน์ก็จะมีข้าทาสบริวารภายในบ้านมาก ผู้เป็นภรณาก็จะต้องดูแลคนในบ้านไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ของสามี ญาติ และข้าทาสบริวารเหล่านั้น และในขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักวางตัวต่อบุคคลอื่นทั้งในครอบครัว

ครัวและในสังคมด้วย เนื้อความในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนให้ผู้หญิงเห็นความสำคัญและรู้วิธีวางตัวต่อบุคคลต่างๆ จึงมีเนื้อความกล่าวถึงการปฏิบัติตัวของหญิงผู้เป็นภรรยาไว้ในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๓.๑.๕.๒.๒.๑ การปฏิบัติตนต่อพ่อแม่และญาติสามี

หญิงเมื่อแต่งงานแล้วมักจะต้องย้ายไปอยู่กับครอบครัวสามี ครอบครัวในสมัยก่อนมักจะเป็นครอบครัวใหญ่ ภายในครอบครัวของสามีจะประกอบไปด้วยพ่อแม่ ญาติ พี่น้อง หรือบางครอบครัวที่มีฐานะหรือผู้ที่อยู่ในชนชั้นสูงก็จะมีข้าทาสบริวารรวมอยู่ด้วย ฉะนั้นหญิงในฐานะที่ต้องไปเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัวก็ควรรู้วิธีที่จะวางตนให้เป็นที่รักใคร่ยอมรับของญาติฝ่ายสามี เนื้อความในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนให้ภรรยาประพฤติตนให้เป็นที่รักของพ่อแม่ ญาติพี่น้องฝ่ายสามี ไม่ทำกิริยา วาจาหยาบคาย ดังความ

ไปกลัวความอาย	ชนจีนยีนร้าย	หยาบคายแต่ระยूर
ชนกชนนี	สวามีตระกูล	เกิดเช็ญเป็นมูล
โทษาโมหันธ์		

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๔๙)

๓.๑.๕.๒.๒.๒ การปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง

ผู้หญิงที่มีฐานะภรรยาทำหน้าที่ต้องดูแลกิจการในบ้านเรือนอยู่เป็นหน้าที่หลักอยู่แล้ว แต่สำหรับหญิงที่อยู่ในฐานะภรรยาและอยู่ในชนชั้นสูงย่อมจะทำหน้าที่แตกต่างไปจากหญิงสามัญทั่วไป นอกจากต้องดูแลกิจการในบ้านเรือนแล้ว ก็ยังต้องมีข้าทาสบริวารในเรือนที่ต้องควบคุมดูแล ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้เป็นนายผู้หญิงของบ้าน จึงมีความกล่าวสั่งสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครองในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑) ควรมีความยุติธรรม

เมื่อคนมาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก ย่อมมีเรื่องขัดแย้งหรือมีเรื่องกระทบกระทั่งกัน เป็นหน้าที่ของนายที่จะเข้าไปจัดการยุติปัญหา และจะต้องวางตัวให้เป็นกลาง ให้ความยุติธรรมกับทุกฝ่าย ไม่เข้าข้างคนผิด หากทำผิดก็ต้องพิจารณาโทษให้พอสมควร เรื่องความยุติธรรมได้เคยกล่าวมาแล้วในเรื่องการวางตนของพระมหากษัตริย์ และผู้เป็นนายผู้หญิงก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็เห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่ผู้หญิงที่เป็นเจ้านายจะต้องปฏิบัติ โดยกล่าวว่าหลักที่สำคัญก็คือจะต้องละเสียจากอคติ ไม่ลำเอียง ให้ดูแลป่าวไพร่ด้วยความยุติธรรม ดังความว่า

ดูถ้วนทุกนวลนาง
ปองโปรดปราณี

สุรสุรางคนารี
มิตรธรรมอันเที่ยงธรรม

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึก, ๒๕๑๐ : ๖๕๓)

เมื่อป่าวไพร่ภายในเรือนทำผิด ผู้หญิงที่เป็นนายต้องรู้จักควบคุมกริยาวาจาให้สงบ ค่อยพูดค่อยจา ไม่ควรโวยวาย โมโหโกรธา ดังความว่า

เดมาแก่ชะแม่หมุ่ม
ควรโทษพิโรธคำ

กำนัลผู้ใดใดทำ
อย่าเคียดซึ่งให้โครงโครง

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๔)

การให้ความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย ย่อมเป็นที่ชื่นชมสรรเสริญแก่ผู้เป็นข้าใต้ปกครอง ได้รับการยอมรับนับถือในการตัดสินของนายผู้นั้น นอกจากนี้ยังป้องกันมิให้คนทำผิด เพราะเห็นตัวอย่างจากการทำโทษผู้กระทำความผิด ทำให้ข้าใต้ปกครองทราบว่สิ่งใดผิด สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ

๒) เจ้านายควรรู้จักตอบแทนผู้อยู่ใต้ปกครอง

การตอบแทนข้าใต้ปกครอง เป็นเรื่องที่คุณเป็นนายไม่ควรละเลย เพราะถือว่าเป็นผู้ตระหนี่ เห็นแก่ได้ ผู้หญิงที่เป็นนายจึงต้องรู้จักจัดสรร ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มหรือรางวัลอื่นๆ เป็นการตอบแทนข้าใต้ปกครอง ซึ่งก็ใช้หลักการเดียวกับเจ้านายทั่วไปที่ผู้วิจัยกล่าวมาแล้วในหัวข้อข้าราชการ ซึ่งการสั่งสอนให้เจ้านายตอบแทนข้าก็เพราะเป็นวิธีผูกใจข้าทาสบริวารให้มีความจงรักภักดี วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวสั่งสอนให้ผู้เป็นนายรู้จักตอบแทนโดยให้ดูแลเลี้ยงดู ให้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และให้อาหารการกินให้บริบูรณ์ ข้าจะได้มีใจที่จะทำงานตอบแทนผู้เป็นนาย ดังความว่า

รักชนพึงเลี้ยงดู
นุ่งห่มอุดมสม

ให้อยู่สุขสำราญรมย์
บูรณพร้อมภักษาหาร

ใช้สอยบหลบลี
จงรักภักดีนาน

พานายหนีในงานการ
หอนเห็นห่างคั่งวางวาย

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๕๘)

ควรเป็นผู้มีไมตรีที่ดีต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในกฤษณาสอนน้องให้เจ้านายรู้จักใช้ไมตรีที่ดีผูกใจให้ข้ามีความจงรักภักดีต่อตนเอง ดังความว่า

ผูกด้วยไมตรี
รักคั่งซิวา

จิตรปรีดีหาทรัพย์
มรนาศพานายแห่ง

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๕๘)

๓.๑.๕.๒.๒.๓ การปฏิบัติต่อบุคคลทั่วไป

หญิงผู้เป็นภรรยาที่ดีมิใช่แต่เป็นผู้ปรนนิบัติสามีและดูแลบ้านเรือนดีแต่เพียงอย่างเดียว เพราะในสังคมยังมีบุคคลอื่นอาศัยรวมกันเป็นจำนวนมาก ฉะนั้นผู้หญิงก็ต้องรู้จักปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ในสังคมอีก ดังนี้

๑) การปฏิบัติต่อเพื่อนบ้าน

เพื่อนบ้านก็เช่นเดียวกับมิตรสหาย แต่เป็นมิตรสหายที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงกัน การสั่งสอนให้ผู้หญิงที่เป็นเจ้าบ้าน ปฏิบัติต่อเพื่อนบ้านก็เพื่อจะได้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าในสมัยก่อนผู้เป็นสามีจะเป็นผู้ออกไปทำงานหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ผู้อยู่บ้านก็คือภรรยาซึ่งเป็นผู้หญิง ฉะนั้นการผูกมิตรกับเพื่อนบ้านจะได้ช่วยเหลือพึ่งพาในคราวจำเป็น วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนต่อเพื่อนบ้าน โดยกล่าวสั่งสอนไว้ในวรรณกรรมเรื่องฉันทกฤษณาสอนน้องให้รักษาน้ำใจ เพื่อนบ้านไว้ อย่าหาเรื่องทะเลาะเบาะแว้ง รังเกียจกันและกัน ดังความว่า

เผ่าพงศ์วงศ์วาร

เพื่อนเรือนเพื่อนบ้าน

ผิตพ้องหมองกัน

เคืองชุ่นครุ่นเคียด

รังเกียจเดียดฉัน

ฤาว่างเว้นวัน

จงจิตรฤชยา

หอนผูกไมตรี

ร่วมสุขเชชมศรี

พาทีปรีดา

ทำเล่ห์เท่ห์กล

แยบยลนานา

ชื่อส่อต่อหน้า

ลับหลังปรวนแปร

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ , ๖๕๙)

การปฏิบัติต่อมิตรสหายผู้เป็นเพื่อนบ้านตามที่กล่าวมาในข้างต้น ย่อมจะทำให้ผู้นั้นได้รับผลตอบแทนเช่นเดียวกันคือจะได้รับความเอื้อเฟื้อ คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันและได้รับมิตรไมตรีที่ติดตอบแทนกลับมา

๒) การปฏิบัติต่อแขก

สังคมไทยมอบความเป็นใหญ่ภายในบ้านให้เป็นภรรยาจัดการ ซึ่งก็รวมจึงหน้าที่ในการต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมเยือนด้วย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนผู้เป็นภรรยาในเรื่องการต้อนรับแขกไว้เช่นเดียวกัน มีเนื้อความว่าผู้เป็นภรรยาไม่ควรแสดงอาการขับไล่ ไม่เต็มใจต้อนรับแขก เพราะเกรงจะเปลืองของที่จะนำไปต้อนรับ ทำกิริยาไม่พอในสามี และเมื่อแขกไปแล้วก็หาเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกับสามี ดังความว่า

แขกมาหาสู	เกรงเปลืองหมากพลู	ทานทัดขัดคำ
ดูตาผิวกลาง	ให้ข้างถายำ	แยบยลกกลทำ
ขับแขกจากสถาน		

(ฉันทกฤชณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๔๘)

เนื้อความในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ตรงกับคำสั่งสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงหน้าที่ของภรรยาที่ดีไว้ในพระสุตตันตปิฎก อุดครุทสุตตร สั่งสอนให้ผู้หญิงรู้จักต้อนรับขับสู้แขก ดังมีความว่า

เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ชนเหล่าใดเป็นที่เคารพของ
สามีคือมารดา บิดา หรือสมณพราหมณ์ เราทั้งหลายจักสักการะ
เคารพ นับถือบูชา เมื่อท่านมาถึงที่ก็จักต้อนรับด้วยที่นั่งหรือน้ำ

(พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่มที่ ๒๒, ๒๕๒๐: ๖๓๓)

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงการต้อนรับแขกด้วยการเชิญให้นั่ง นำน้ำมาให้ดื่ม แต่ในสังคมไทยมีค่านิยมในการต้อนรับแขกอีกอย่างหนึ่งคือการเตรียมหมากพลูไว้ต้อนรับแขก แต่ถึงกระนั้นสิ่งที่สำคัญคือการต้อนรับแขกของแม่บ้าน จะต้องแสดงกิริยาต้อนรับแขกด้วยความยินดี โดยเฉพาะที่กล่าวสั่งสอนเป็นพิเศษคือการต้อนรับแขกของสามี เพราะแขกอาจเป็นผู้มีธุรกิจสำคัญ หรือมาเพื่อจะปรึกษาหารือถึงธุระที่สำคัญ หากภรรยาแสดงกิริยาไม่ต้อนรับ เกรงเปลืองของต้อนรับ ย่อมอาจทำให้ธุรกิจอาจไม่ดำเนินไปใน

ทางที่ดี แยกจะเห็นว่าภรรยาเป็นคนจิตใจคับแคบ แยกก็ไม่อยากมาบ้าน สามีก็พลอยได้รับความอับอาย ขายหน้าแขกด้วย การกระทำเช่นนี้จะทำให้สามีไม่พึงพอใจอย่างแน่นอน และอาจนำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้ง วุ่นวายในครอบครัว

๓.๑.๕.๒.๓ การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน

การสั่งสอนให้ผู้หญิงปฏิบัติปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นในสังคมยังไม่เพียงพอ การจะเป็นหญิงที่ดีเป็นกุลสตรีที่ดีนั้นต้องมีการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมที่ดีของสังคม วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของผู้หญิงจารึกไว้เป็นข้อตักเตือนใจผู้หญิงให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑) การมีศีลธรรมและคุณธรรม

ผู้หญิงก็เป็นอีกกลุ่มคนหนึ่งในสังคมที่นับถือพุทธศาสนา อยู่ภายใต้ความเชื่อถือศรัทธาของพระพุทธศาสนา ในฐานะพุทธศาสนิกชนจึงควรจะปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของคุณธรรมและศีลธรรม คุณธรรมและศีลธรรมที่งานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้จารึกไว้เตือนให้ผู้หญิงปฏิบัติตนดังนี้

(ก) การรักษาศีล

การปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดี จะต้องปฏิบัติตามหลักศีล ซึ่งศีลห้าเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานที่พุทธศาสนิกชนควรปฏิบัติ การรักษาศีลเป็นธรรมที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อการรักษา ศีลของพระมหากษัตริย์ การที่วรรณกรรมสอนผู้หญิงให้ปฏิบัติตามหลักศีลก็เพราะว่าผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน เมื่อมีความประพฤติทางกาย วาจา ใจ เป็นไปตามหลักศีลแล้ว เชื่อได้ว่าจะได้นำหลักปฏิบัตินั้นไปใช้ในการครองเรือน เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ลูก เพื่อให้เกิดความสุขในชีวิตและครอบครัว ธรรมข้อนี้ถึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสถานภาพของภรรยา วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวสั่งสอนผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยา หรือจะเตรียมเป็นภรรยาในอนาคตให้ปฏิบัติตามหลักศีล โดยกล่าวไว้ในฉันทกฤชณาสนนึ่งว่าภรรยาควรยึดหลักศีลในการดำเนินชีวิตอย่างสม่ำเสมอ ดังความว่า

รักตนเสงี่ยมตน

บำเพ็ญผลสัตยา

ทานศีลศรัทธาปรา

รกเกือกุศลธรรม

(ฉันทกฤชณาสนนึ่งในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๕๗)

นอกจากนี้ยังพบว่าการกล่าวสั่งสอนผู้หญิงให้ปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการด้วย ดัง
 ความว่า

สามีภักดีภักดีโดยปอง
 กรรมบถคสอง

กตัญญูวิบุลยครอง
 กุศลแสวง

(ฉันทกถุชณาสอนน้องในประชุมจาริก, ๒๕๑๐ ๖๕๑)

(ข) ควรเป็นผู้ให้ทาน

การให้ทานเป็นธรรมอีกข้อหนึ่งที่สั่งสอนให้บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลายปฏิบัติซึ่ง
 รวมถึงผู้หญิงด้วย วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ จึงเห็นว่าธรรมข้อนี้มีความสำคัญ จึงนำมาสั่งสอนผู้เป็น
 ภรรยาให้ปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดีแก่ตนเองและเกิดความเจริญขึ้นในครอบครัว จึงมีความกล่าวสั่งสอนไว้ให้ผู้
 หญิงเอาใจใส่ปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อนี้ ดังความว่า

รักตนเสงี่ยมตน
 ทานศีลศรัทธาปรา

บำเพ็ญผลสัจยา
 รกเกื้อกุศลธรรม

(ฉันทกถุชณาสอนน้องในประชุมจาริก, ๒๕๑๐ ๖๕๗)

ธรรมข้อนี้แทรกอยู่ในหลักธรรมต่างๆ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายเรื่องเช่นในหลักมงคลสูตร ๓๘
 ประการ ข้อที่ ๑๕ การให้ทานคือการรู้จักให้ รู้จักเอื้อเพื่อเผื่อแผ่แบ่งปัน บริจาคสงเคราะห์และบำเพ็ญ
 ประโยชน์ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ฯลฯ การปฏิบัติตามธรรมข้อนี้แล้วจะมีอันส่งผลตอบสนองผู้ปฏิบัติ
 ตามธรรมข้อนี้อยู่หลายประการ เช่น จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นที่รักใคร่ของบุคคลอื่น ผู้ปฏิบัติจะได้รับความสุข
 กายสุขใจมีแต่ผู้ที่อยากคบหาด้วย ชื่อเสียงคุณความดีที่ได้กระทำไว้จะกระจายเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป

สำหรับความสำคัญที่ต้องสั่งสอนให้ผู้หญิงเป็นผู้ปฏิบัติตามธรรมข้อนี้ ส่วนหนึ่งก็ได้แตกต่างจากผล
 ดีที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น การสั่งสอนให้ผู้หญิงเป็นผู้มีจิตใจดี มีจิตเมตตาต่อผู้อื่น ชอบเอื้อเพื่อต่อผู้อื่น เป็น
 ผู้มีจิตใจอ่อนโยน ก็ย่อมเป็นที่พอใจของสามี เป็นแบบอย่างที่ดีของลูกและคนในบ้านรวมทั้งบุคคลอื่นด้วย

(ค) การมีความซื่อสัตย์

ความซื่อสัตย์เป็นเรื่องที่กล่าวถึงไว้แล้วในการวางตนสำหรับพระมหากษัตริย์และ
 ข้าราชการ ตามปกติคนทุกคนไม่ว่าจะชนชั้นใดก็ต้องมีความซื่อสัตย์ไว้เป็นหลักปฏิบัติของตนต่อปฏิบัติต่อ
 คนอื่นๆ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้ตักเตือนสั่งสอนให้ผู้หญิงเป็นผู้ปฏิบัติตนด้วยความซื่อสัตย์และยิ่ง

เป็นหญิงสูงศักดิ์ก็ควรกระทำตนให้เหมาะสมกับยศศักดิ์ของตน เพราะการไม่มีความสัตย์จะทำให้เสื่อมศักดิ์ ลิ่นอำนาจ ไม่ได้ได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น ดังความว่า

สมศักดิ์อัครราชประยูร	วรอุทิศตระกูล
อย่าพึงเสื่อมศูนย์	ในสิ่งสัตย์
ไว้ความสรรเสริญเจริญสวัสดิ์	คุณวิบูลย์พิพัฒน์
โดยวิริยวัตร	กระษัตริย์

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ ๖๕๑)

การสั่งสอนให้ผู้หญิงซื่อสัตย์ได้กล่าวมาแล้ว แต่เป็นความซื่อสัตย์ที่ปฏิบัติโดยตรงต่อผู้เป็นสามี แต่การยึดหลักความซื่อสัตย์สำหรับตนเองและปฏิบัติต่อบุคคลอื่นก็จำเป็นเพราะจะทำให้ได้รับความเชื่อถือเป็นตัวอย่างที่ดีในครอบครัว หากเป็นหญิงสูงศักดิ์ที่มีข้าทาสบริวาร ความซื่อสัตย์ทั้งคำพูดและการกระทำ จะทำให้ได้รับความเชื่อถือยำเกรงและข้าทาสบริวารชอบที่จะอยู่ด้วย สามารถควบคุมดูแลเข้าได้ปกครอง

(ง) การมีกิริยาวาจาดี

การสำรวมกิริยามาหมายถึงเจตนาที่จะระงับความประพฤติอันผิดปกติ ไปจากวัฒนธรรมจารีตประเพณีของสังคม สังคมไทยเป็นสังคมที่มีกฎระเบียบให้บุคคลในสังคมปฏิบัติตามหลายเรื่อง ค่านิยมในสังคมที่ชื่นชมและยอมรับผู้หญิงที่ปฏิบัติตามถือว่าเป็นกุลสตรีที่ดี ผู้ชายก็มักเลือกเป็นคู่ครอง การแสดงกิริยาวาจาที่ดีเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติที่มีกฎเกณฑ์แตกต่างจากชนชาติอื่น การมีภรรยาที่มีกิริยาวาจาดีย่อมเป็นที่เชิดหน้าชูตาของสามีและตระกูล เชื่อว่าผู้หญิงผู้นั้นจะสามารถอบรมสั่งสอนและเป็นแบบอย่างที่ดีของคนในครอบครัวได้ สำหรับผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นสูงนอกจากจะได้รับผลดีดังที่กล่าวมาแล้ว การมีกิริยาวาจาดีย่อมทำให้เข้าได้ปกครองนับถือ ศรัทธา เป็นที่รักใคร่ สามารถผูกใจเขาได้อีกวิธีหนึ่ง วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เห็นความสำคัญและมีแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของผู้หญิงว่าผู้หญิงที่ดีเป็นกุลสตรีไทย คุณสมบัติข้อหนึ่งที่ต้องปฏิบัติจะขาดเสียมิได้คือจะต้องเป็นผู้มีกิริยาวาจาดี เรียบร้อย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการพูดจา กิริยาไม่ว่าจะเป็นการเดิน การนั่ง การยืน การนอน เนื้อความในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนให้ผู้หญิงรู้จักการแสดงกิริยาที่ถูกต้อง ส่วนเนื้อหาของคำสั่งสอนเรื่องวาจา คือให้ละเว้นจากการใช้วาจาเท็จ วาจาส่อเสียด วาจาหยาบ วาจาเพ้อเจ้อ การไม่สำรวมวาจาจะทำให้ผู้หญิงถูกมองเป็นผู้หญิงไม่ดี ทำให้ความสวายน้อยลง หญิงที่มีวาจาหยาบแม้หน้าตาสวยแต่ก็ไม่ถือว่าเป็นหญิงงาม ดังความว่า

พืงน้องสำรวมโษษฐ์
เสียดรีอินทรีย์โถม

ผรุสโทษทำลายโถม
ศุภลักษณ์พักตราหมอง
(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๔)

ส่วนการแสดงกิริยาต่างๆ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนผู้หญิงไว้ดังนี้

๑. การนั่ง

หนึ่งนั่งเอาป่าทรง	ศิรบบงาม
โยกย้ายวิการกา	ยประเทพหลากหลาย
เท้าคางแลเท้าแขน	จนองค์แอ่นถุเขินขัด
หนึ่งสนธยายาม	และแหวะพุดเพื่อนเคหา
หนึ่งสถิตยที่บ้านใด	อีกร่มไม้แลตากกาย
นอนนั่งยังชานชาย	สถลท้องวิถีทาง

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖-๖๕๗)

๒. การเดิน อย่าเดินเร็วจนเกินไป หรือเดินกรีดกรายเพื่อให้ผู้อื่นเห็นแหวนที่สวมใส่หรือแสดงกิริยามองดูแหวนบ่อยจนไม่ได้มองทาง จะทำให้พลาดพลั้ง สะดุดเท้าล้มอับอายได้ ดังความว่า

อย่าด่วนครรไลแล่น	กรกรีดแหวนบรวงควร
ทอดตาสีลาจวน	สะดุดบาทจักพลาดพลำ
เดินนั่งจงยั้งองค์	ดำรงกายระไวระวัง
ชวดชวนกี่ชวนชั่ง	ชนผองจะชรั้องสรवल

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖)

๓. ควรยิ้มแต่พองาม ไม่ควรหัวเราะเสียงดัง

หนึ่งบโสดจักสำรวล	บมิควรทรวงีงอล
ยิ้มยิ้มพะพริ้มยล	พัคตรเพริศพะเพราพราย

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๗)

๔. การจาม ต้องระมัดระวังให้สำรวมกิริยาเพื่อมิให้เป็นที่รังเกียจแก่คนอื่น หากจะไอหรือจามก็ควรปิดปาก ไม่ไอ จามรดผู้อื่น ถือว่าเสียมารยาท ดังความว่า

จักจามบงามแรง
นอนนานมักคร้านกาย

แสดงอรรถย่ำตรัสหลาย
ป่วยการกิจคิดการงาน

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๗)

๒) การเอาใจใส่ดูแลตนเอง

โดยทั่วไปธรรมชาติของผู้หญิงมักจะรักสวยรักงาม และเอาใจใส่ดูแลตนเองให้ดูดีอยู่เสมอ หากพิจารณาจะเห็นว่าคำตักเตือนนี้ใช้ได้ทั้งหญิงที่เป็นโสดและหญิงที่มีสามีแล้ว ไม่ว่าจะอยู่ในชั้นใดก็ตามต้องเอาใจใส่ดูแลตนเองให้อยู่ในสภาพที่เรียบร้อยน่าดูสะอาดอยู่เสมอ การเอาใจใส่ดูแลตนเองให้สวยงามอยู่เสมอย่อมเป็นที่พอใจของสามี หากเป็นหญิงที่อยู่ชั้นสูงก็ย่อมต้องออกงานเป็นจุดเด่นแก่คนทั่วไป การละเลยไม่เอาใจใส่ตนเองจะทำให้บุคลิกไม่ดี ทำให้หมดสง่าราศี ไม่เหมาะที่จะเป็นเจ้านาย วรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เห็นความสำคัญของการดูแลเอาใจใส่ตนเอง การทำหน้าที่ต่างๆ ด้วยดีมาตลอดแต่ไม่รู้จักดูแลตนเองให้ดูดีย่อมไม่เป็นผลดีแก่ตนเอง ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เรื่องฉันทกถุขณาสอนน้องมีเนื้อความสั่งสอนให้ผู้หญิงรู้จักเอาใจใส่ดูแลตนเองให้ดูดี โดยเฉพาะรูปร่างควรควบคุมให้มีรูปร่างที่พอเหมาะ ไม่อ้วน หรือผอมจนเกินไป โดยไม่ให้เห็นแก่กิน ไม่ให้กินอาหารในเวลากลางคืน เพื่อรักษารูปร่างให้สวยงาม ดังความว่า

น้อยภักซ์ก็ผอมซูบ
มากภักซ์ก็พีพาน
พึงภักซ์พอประมาณ
โสภาคยรยง

สิริรูปก็บันดาล
จะหนักเนื้อแลที่องค์
บริการวิกลทรง
ทุกสิ่งสิ้นทั้งอินทรีย์

(ฉันทกถุขณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๗)

วรรณกรรมเรื่องโคลงโลกนิติก็แสดงให้เห็นว่าความสวยงามเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับผู้หญิง โดยกล่าวว่าผู้หญิงมีรูปร่างหน้าตาเป็นทรัพย์ ดังความว่า

สัตว์ตีรูปได้	เป็นทรัพย์
ชายฉลาดความรู้สรรพ	ทรัพย์ได้
พราหมณ์ทรงเวทยานับ	ว่าทรัพย์ พราหมณ์นา
ภิกษุเกิดลาภใช้	เพื่อรู้เทศน์ธรรม
	(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๙)

นอกจากนี้ยังสั่งสอนให้รู้จักดูแลร่างกาย ดูแลตนเองเองให้ดูดีอยู่เสมอ ดังความว่า

เรือนเหี้ยตนอยู่นั้น	อย่าหมอง
เรือนชตาแผ่นทอง	วาดไว้
เรือนผมออย่างหยอง	หิวหย่ง ไร้นา
สามประการนี้ให้	หมั่นสูสงวนงาม
	(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๔๗)

๓) ควรเป็นผู้มีศักดิ์ศรี

ผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นชนสามัญทั่วไปหรือชนชั้นสูงก็ตามย่อมมีความภาคภูมิใจ ในศักดิ์ศรีของตนเอง แม้ว่าผู้หญิงจะมีความแตกต่างกันตามชนชั้นก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาพบว่าผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นสูง มีข้อปฏิบัติและถูกสั่งสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มาก เช่น ในวรรณกรรมเรื่องฉันทกฤษณาสอนน้องซึ่งเน้นเป็นพิเศษที่จะสั่งสอนผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นสูงให้รู้จักรักในศักดิ์ศรี ชื่อเสียงวงศ์ตระกูลของตนเอง โดยให้ปฏิบัติอยู่ในกรอบที่ดั่งามของสังคมเพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับของสังคม สิ่งใดที่ปฏิบัติแล้วจะทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงวงศ์ตระกูลก็มิควรกระทำ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้สั่งสอนผู้หญิงโดยเฉพาะหญิงสูงศักดิ์ให้เป็นผู้รักศักดิ์ศรีของตนเอง โดยสั่งสอนเปรียบเทียบให้ผู้หญิงรักศักดิ์ศรีของตนเองเยี่ยงจามรีที่รักขนของมันยิ่งชีวิต ดังมีความว่า

เป็นพงศ์ชติยาราฤทธิ	วิบุลยณะสมิทธิ
อัครราชิศ	รบดี
รักศักดิ์สุริวงค์กระษัตริย์	กลมิจจมี
เสน่หอินทรีย์	สงวนพาล

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๐)

คำสั่งสอนผู้หญิงที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ เป็นแนวทางให้ผู้หญิงนำไปปฏิบัติ เพื่อให้ผู้หญิงเป็นกุลสตรี ซึ่งเนื้อความที่กล่าวสั่งสอนมีทั้งสั่งสอนผู้หญิงที่สูงศักดิ์และหญิงสามัญทั่วไป แต่ก็มีกรปฏิบัติบางสิ่งที่มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปตามฐานะและชนชั้น

๓.๑.๕.๓ ผู้ชาย

สังคมไทยนับตั้งแต่อดีตให้ความสำคัญระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายแตกต่างกัน ผู้ชายจะได้รับยกย่องมากกว่าผู้หญิง นอกเหนือจากพลังกำลังที่ผู้ชายมีมากกว่าผู้หญิงแล้ว ทางสังคมในฐานะเป็นผู้บริหารประเทศอยู่ในชนชั้นปกครอง คือ พระมหากษัตริย์ ข้าราชการขุนนาง หรือผู้ทำภารกิจเกี่ยวกับสังคมประเทศชาติ เช่น การป้องกันประเทศก็เป็นหน้าที่ของผู้ชาย เมื่อผู้ชายมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญที่ต้องปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ จึงจำเป็นที่ผู้ชายควรรับรู้แนวทางในการปฏิบัติ มีวรรณกรรมปรากฏสั่งสอนผู้ชายเพื่อให้ผู้ชายสามารถจะนำไปใช้ปฏิบัติตนได้ถูกต้องหลายเรื่องเช่น วรรณกรรมเรื่องโคลงพาสีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ เนื้อหาคำสอนในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และคัมภีร์ต่างชาติ เช่น ราชนิติปกรณ์ ธรรมนิติ เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้ ผู้วิจัยได้เคยกล่าวถึงมาแล้วข้างต้นในแนวจริยปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ข้าราชการขุนนาง โดยเนื้อหาที่กล่าวสั่งสอนชนชั้นปกครอง และคำสั่งสอนประชาชนก็เป็นแนวจริยปฏิบัติส่วนหนึ่งของผู้ชายด้วย แต่ก็มีเนื้อหาบางส่วนซึ่งมีอยู่ไม่มากนักที่กล่าวสั่งสอนการปฏิบัติตนของผู้ชายโดยเฉพาะ เช่น ในวรรณกรรมเรื่องร่ายสุภาสิตพระร่วง โคลงโลกนิติมีเนื้อหาสั่งสอนผู้ชายในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

๓.๑.๕.๓.๑ การครองเรือน

เนื้อหาที่สั่งสอนผู้ชายในเรื่องการครองเรือนก็เริ่มตั้งแต่การสั่งสอนให้ผู้ชายรู้จักพิจารณาเลือกคู่ครองที่เหมาะสมมาเป็นคู่ หากเป็นหญิงที่ร้ายก็ไม่ควรจะไปแต่งงานด้วย ดังความว่า

สบพบคนเคลิ้มอย่า	เจรจา
ลากอยู่ไกลอย่าหา	ใครได้
มีลูกใจดปัญญา	ยากจิตร ตนนา
เมียมิตรร้ายอย่าใกล้	อยู่เพียงขันธ์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึก ๙,๒๕๑๐:๗๒๓)

หรือสั่งสอนผู้หญิงที่มีฐานะทางสังคมสูงกว่าก็อย่าไปอาจเอื้อมหมายปอง ดังความว่า

อย่าเอื้อมเด็ดดอกฟ้า	มาถนอม
สูงสูดมือมักตรอม	อกไข่
เด็ดแต่ดอกพยอม	ยามยาก ชมนา
สูงก็สอยด้วยไม้	อาจเอื้อมเอาถึง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ , ๒๕๑๐:๗๔๐)

นอกจากนี้การเลือกคู่ครองนั้น นอกจากจะพิจารณาจากนิสัยใจคอคุณสมบัติของผู้หญิงแล้วก็ยังคงพิจารณาถึงบุคคลรอบข้าง ญาติพี่น้อง ครอบครัวประกอบการตัดสินใจด้วย เพราะหากญาติพี่น้องเป็นคนไม่ดี ก็อาจส่งผลกระทบต่อชีวิตแต่งงานด้วย หรืออาจเกิดปัญหาตามมามากมายก็เป็นได้ ดังความว่า

จักเรียนความรู้พิ	นิจครู
จักกล่าวภรรยาดู	พวกพ้อง
จักขึ้นสูบนภ	เขาค่อย เดินนา
จักเสพกามาพร้อม	โกรธใช้รำพึง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ , ๒๕๑๐:๗๐๖)

การสั่งสอนผู้ชายในการครองเรือน นอกจากจะสอนเรื่องการเลือกคู่ครองแล้วก็ยังสั่งสอนผู้ชายเกี่ยวกับการวางตนเมื่อแต่งงานมีครอบครัวแล้ว โดยกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของผู้ชายที่จะต้องเป็นผู้นำของครอบครัว

ชายเจกเท้าหน้าคช	เคียงความ เทียบแฮ
หญิงเล่ห์เชิงหลังตาม	คลาดคล้อย
การกิจคิดงามตาม	สุดแต่ ฝันนา
เมียมิ่งเหมือนด้ายร้อย	สอดเคล้าตามเข็ม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ , ๒๕๑๐:๗๖๓)

เมื่อแต่งงานไปแล้วมาทราบภายหลังว่าภรรยาเป็นคนที่ไม่ดี เป็นหญิงที่ดูร้าย อิจฉาริษยา ดีแต่แต่งตัวและชอบเที่ยว แม้ว่าจะมีบุตรด้วยกันถึงร้อยคน ก็กล่าวสั่งสอนว่าไม่ควรเลี้ยงดูผู้หญิงนั้นเป็นภรรยาอีกต่อไป ดังความว่า

เมียดใจดุร้าย	ฤษยา
กินเติบโตแข็งตา	เจ็ดร้อย
มักเที่ยวสู่ศฤหา	แห่งท่าน นะพ้อ
แม้ว่ามีบุตรร้อย	หนึ่งไข่มละเสียด

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๖๔)

๓.๑.๕.๓.๒ คุณสมบัติของผู้ชาย

การกล่าวถึงคุณสมบัตินอกจากจะทำให้เห็นทิศทางการเชื่อและค่านิยมของสังคมแล้ว สิ่งสำคัญก็คือให้ผู้ชายได้ทราบถึงบทบาท หน้าที่ของตนที่พึงกระทำเพื่อเป็นที่ยอมรับในสังคม โดยในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้ให้แนวจริยปฏิบัติที่เกี่ยวกับผู้ชาย ทั้งในการสั่งสอนจริยปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการมาแล้วในหลายเรื่อง แต่ก็ยังมีคุณสมบัตินี้ที่กล่าวสั่งสอนผู้ชาย โดยเฉพาะ ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

๑. ผู้ชายควรเป็นผู้มีความรู้ โดยมีความเชื่อว่า ผู้ที่มีความรู้จะทำให้เป็นที่นับหน้าถือตาของบุคคลทั่วไปถือว่าคุณสมบัตินี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับผู้ชาย ดังความว่า

เป็นชายความรู้ยิ่ง	เป็นทรัพย์
ทุกประเทศมีผู้นับ	อ่านอ้าง
สตรีรูปงามสรรพ	เป็นทรัพย์ ตนนา
แม้นักยากไร้ร้าง	ห่อนไร้สามี

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๐๗)

๒. ผู้ชายควรเป็นมีความกล้า ในสมัยก่อนการแสดงความกล้าของผู้ชายก็คือการเป็นทหารร่วมป้องกันประเทศ ในโคลงโลกนิติได้กล่าวว่าการที่ผู้ชายรบศึกและได้ชัยชนะกลับมา ก็ยังจะได้รับการยกย่องชื่นชมของคนทั่วไปอย่างยิ่ง ดังความว่า

รบศึกชนะได้	ในณรงค์
รบแม่เรือนด้วย	ขยายแด่

รบใจชักให้คง
ถือว่าผู้นั้นแล้

ความสัตย์
เลิศล้ำชายชาญ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๐๕)

๓.๑.๕.๓.๓ ความประพฤติ

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้ให้แนวทางแก่ผู้ชายไว้ ให้ปฏิบัติอยู่กรอบของหลักศีลธรรม และคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยมีความสั่งสอนให้ผู้ชายควรละเว้นจากการคบค้ากับผู้หญิงไม่ดี เว้น การเสพสุรา ไม่ควรไปยุ่งเกี่ยวกับการพนันทุกชนิด กล่าวหาหากไม่ไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ก็จะทำให้มีชีวิต ที่ดีไม่เกิดผลเสียหายกับตนเอง ดังความว่า

ชายโตเร็วคบค้า
เสพสุรายินดี
นงโก่สะกาตี
คนดั่งนี้ฤาเว้น

นารี
บ่อนเหล่าน
มือต่อ พนันนา
จากเบื่องฉิบหาย

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๒๖)

ความประพฤติที่กล่าวสั่งสอนผู้ชายอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ความซื่อสัตย์ มีความกล่าวไว้ในโคลงโลกนิติว่า การที่ผู้ชายเอาชนะใจตนเองได้ไม่ทำสิ่งผิด ทุจริต คงความซื่อสัตย์ไว้ได้จะถือเป็นผู้ชายที่ดี ดังความว่า

รบศึกชนะได้
รบแม่เรือนด้วย
รบใจชักให้คง
ถือว่าผู้นั้นแล้

ในณรงค์
ชยาดแพ้
ความสัตย์
เลิศล้ำชายชาญ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๐๕)

จริยปฏิบัติที่กล่าวมาในข้างต้นก็เพื่อให้ผู้ชายทราบแนวทางในการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามบทบาท หน้าที่ เพื่อจะได้ดำรงตนอยู่ได้อย่างมีความสุข

๓.๒ กลวิธีการสอนแนวจริยปฏิบัติ

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการสั่งสอนจริยปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน โดยคำสั่งสอนมีทั้งที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ คำสั่งสอนทั้งสองประเภทนี้มีกลวิธีการถ่ายทอดแตกต่างกันไป ในสมัยก่อนคนไทยไม่ค่อยมีผู้รู้หนังสือมากนัก แต่ก็มีถ่ายทอดคำสั่งสอนได้ไม่ขาดตอน ในสังคมไทยนั้นจะเริ่มสั่งสอนสิ่งเหล่านี้ตั้งแต่เด็ก วิธีการสั่งสอนจริยปฏิบัติสำหรับเด็กก็จะเริ่มจากเพลงกล่อมเด็ก วิธีการอบรมสั่งสอนลูกหลานของคนในสังคมไทยก็คือการถ่ายทอดคำสั่งสอนสื่อผ่าน บทเพลงกล่อมเด็ก เมื่อเติบโตขึ้นก็เริ่มที่จะได้ฟังคำสั่งสอนอบรมจากคนในครอบครัว และขณะเดียวกันก็ได้รับการฝึกฝนไปด้วย เช่น ศึกษามารยาท หรือเรื่องการทำงานภายในบ้าน หรืออาจได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนอื่นๆ เช่น สุภาสิต คำพังเพย ซึ่งเป็นคติเตือนใจ ซึ่งจะพบทุกภาคของไทย วิธีการถ่ายทอดวรรณกรรมสั่งสอนที่เป็นมุขปาฐะก็ยังคงถ่ายทอดด้วยวิธีการสื่อผ่านงานวรรณกรรมการแสดง นอกจากจะได้รับความบันเทิงแล้วก็ยังอบรมสั่งสอนจริยปฏิบัติให้แก่บุคคลในสังคมด้วย

สำหรับการถ่ายทอดวรรณกรรมของแต่ละภาคของประเทศไทยก็มีลักษณะที่แตกต่างกันไปบ้างตามลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น และก็มีบางวิธีที่มีส่วนที่เหมือนกัน เช่น เพลงกล่อมเด็ก หรือมีการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมการแสดงต่างๆ แต่เมื่อกลับมาพิจารณาวรรณกรรมลายลักษณ์จะพบว่ามียุทธวิธีการถ่ายทอดไม่แตกต่างกันมากนัก และเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับวรรณกรรมอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ ก็พบว่ากลวิธีการสั่งสอนมิได้ผิดไปจากเดิม เพราะอย่างที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ หลายเรื่องมาจากวรรณกรรมที่มีมาแต่เดิมแล้ว เช่น ฉันทพาสีสอนน้องก็มีเนื้อหากลวิธีสั่งสอนเช่นเดียวกันกับโคลงพาสีสอนน้องในสมัยอยุธยา โคลงโลกนิติก็นำมาปรับปรุงแก้ไข รวบรวมจากฉบับเดิมที่มีอยู่แล้วเช่นกัน โดยจากการวิเคราะห์งานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ทั้ง ๙ เรื่องพบว่าเนื้อหาวรรณกรรมใช้สั่งสอนจริยปฏิบัติบุคคลทุกชนชั้นของสังคม โดยมีกลวิธีที่กว้านำมาใช้สั่งสอนทั้งหมด คือ

- ๓.๒.๑ สอนแบบตรงไปตรงมา
- ๓.๒.๒ สอนโดยบอกผลการกระทำ
- ๓.๒.๓ สอนโดยใช้ปุจฉา วิสัชนา
- ๓.๒.๔ สอนโดยเล่าเรื่องสมมุติ วรรณคดีและนิทาน
- ๓.๒.๕ สอนโดยใช้สำนวน สุภาสิต คำพังเพย
- ๓.๒.๖ สอนโดยใช้การเปรียบเทียบ

๓.๒.๑ การสอนแบบตรงไปตรงมา

การสอนแบบตรงไปตรงมาก็เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้รับฟังคำสั่งสอนสามารถเข้าใจเรื่องราวที่กล่าวสอนได้ชัดเจน กลวิธีนี้ก็จะบอกอย่างตรงไปตรงมาว่าสิ่งใดไม่ควรทำสิ่งใดควรทำ ฉะนั้นการสอนแบบตรงไปตรงมาที่พบในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีทั้งหมด ๗ เรื่อง โดยเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองทั้งหมด โดยกล่าวสั่งสอนด้วยกลวิธีนี้แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

- ๑) สอนโดยห้ามไม่ให้ปฏิบัติ
- ๒) สอนโดยแนะนำให้ปฏิบัติ

๑) สอนโดยห้ามไม่ให้ปฏิบัติ

วรรณกรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ มีการสอนโดยห้ามบุคคลไม่ให้ปฏิบัติ ผิดไปจากบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคม จากการพิจารณาใช้กลวิธีในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มักพบว่ามักจะกล่าวห้ามโดยจะพบคำที่แสดงการห้าม คือ คำว่า อย่า อย่าฟัง อย่าให้ จงอย่า อย่าควร อย่าฟัง ห้าม ห้ามอย่า ห้ามบให้ บ บ่ บมิ บมิควร บ่หอน บควร บ่มิหอน หอน ฟังเว้นไปไปควร ละมละ ควรละ ไม่ควร มิ ตัวอย่างเช่นสอนโดยใช้คำว่า “อย่า” หน้าคำกริยา ในวรรณกรรมโคลงโลกนิติมีเนื้อความสั่งสอนว่า เมื่อเห็นผู้ใดมั่งมีก็อย่าเฝ้าไปตามเขา เป็นคนยากจนอย่าเกียจคร้าน อย่าท้อแท้ในเรื่องทำมาหากิน ดังความว่า

เห็นท่านมี <u>อย่า</u> เคลิ้ม	ใจตาม
เรายากหากใจงาม	อย่าคร้าน
อุสาห์พยายาม	การกิจ
เอาเยี่ยงอย่างเพื่อนบ้าน	อย่าท้อทำกิน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๗๒๐)

ห้ามโดยใช้คำว่า “ฟังเว้น” เช่น ในฉันทวรรณพุดติกกล่าวสั่งสอนให้ข้าราชการฟังเว้นจากการเลียนแบบการแต่งกายของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

อหนึ่งฟังเว้น <u>ล้ำ</u> สรรพ	สมชติยะปวงปัญ	จพิธกาม
ผิวกุชิตพัศตราทรม	บนฤมลเงื่อนงาม	มหิศรา

(ฉันทวรรณพุดติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๔๔๐)

ห้ามโดยใช้คำว่า “จงละ” ตัวอย่างเช่น ห้ามโดยใช้จงละในโคลงโลกนิติกล่าวสั่งสอนให้จงละจากเพื่อนหรือบุคคลที่เป็นพาล ดังความว่า

จงนับสัปรษุ์	บุญกรรม
จงละหลีกพาลอัน	ชั่วร้าย
จงสร้างสืบบุญธรรม	ทุกเมื่อ
(จงสร้างสืบบุญวัน	คำต่อ วายนา)
จงนึกนิตยชีพคล้าย	ดูจด้วยฟองชล

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๘๗)

๒) สอนโดยแนะนำให้ปฏิบัติ

การสอนโดยการแนะนำให้ปฏิบัติเป็นกลวิธีสั่งสอนแบบตรงไปตรงมาอีกแบบหนึ่ง และสิ่งที่แนะนำให้ปฏิบัตินั้นเป็นไปตามบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคม เป็นสิ่งที่บุคคลควรรู้ และควรจะนำไปปฏิบัติในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบกลวิธีสอนโดยการแนะนำ คือ คำว่า จง จงให้ ให้ ฟัง ควร ตัวอย่างเช่น การแนะนำให้ปฏิบัติโดยใช้คำว่า “จง” ในรายสุภาสิตพระร่วงกล่าวสั่งสอนเชื้อฟังก่ำสั่งสอนของผู้ใหญ่ ดังความว่า

ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ

(รายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๖๖)

แนะนำให้ปฏิบัติโดยใช้คำว่า “ฟัง” การใช้คำว่าฟังในการแนะนำพบในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น จากฉันทวรรณพดติกกล่าวสั่งสอนให้ข้าราชการปฏิบัติตามพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ฟังประพฤติโดยพระราชหฤทัย	บช้ดบช้องบคลาศบโคไล
จะหลีกตน	

(ฉันทวรรณพดติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๔๕๕)

แนะนำให้ปฏิบัติโดยใช้คำว่า “ควร” การใช้คำว่าควรแนะนำบุคคลที่ควรหลีกเลี่ยงจากคนพาลทั้งหลาย ดังความว่า

ลามกประเทศทั้ง	ทรมิตร
อีกตระกูลเผ่าซิด	ชั่วร้าย
ภรรยาทาสทุรจิตร	จำพวก นี้พ่อ
ควรบุคคลพึงฝ้าย	ผอนลี้ลิกหนี

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๖๕)

๓.๒.๒ สอนโดยบอกผลการกระทำ

การสอนโดยบอกผลการกระทำก็เพื่อให้ผู้อ่านรู้ถึงประโยชน์และโทษที่เกิดขึ้นเมื่อปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติฝ่าฝืนคำสั่งสอนที่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม จากการศึกษางานในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ที่ได้ใช้กลวิธีนี้พบว่าไม่ว่าจะเป็นการสอนโดยบอกโทษหรือผลเสียของการกระทำ หรือการสอนโดยบอกประโยชน์หรือผลดีของการกระทำ เป็นที่น่าสังเกตว่าจะมิได้บอกผลการกระทำเพียงอย่างเดียว แต่จะใช้ร่วมกับการสอนแบบตรงไปตรงมาทั้งสองประเภท คือการสอนโดยห้ามไม่ให้ปฏิบัติและสอนโดยแนะนำให้ปฏิบัติควบคู่อยู่ด้วยเสมอ ซึ่งพบว่ามีกรนำกลวิธีนี้ไปใช้ในวรรณกรรมครบทั้ง ๙ เรื่อง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกัน แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

- ๑) สอนโดยบอกโทษหรือผลเสียของการกระทำ
- ๒) สอนโดยบอกประโยชน์หรือผลดีของการกระทำ

๑) สอนโดยบอกโทษหรือผลเสียของการกระทำ

การสั่งสอนโดยการบอกโทษหรือผลเสียจะต้องประกอบไปด้วยเหตุและผลที่น่าเชื่อถือ ซึ่งในกรณีคนไทยเชื่อถือในเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เหตุนี้จึงเกรงกลัวต่อการกระทำผิดนั้น และโทษหรือผลที่กล่าวถึงก็จะมีทั้งโทษที่ส่งผลโดยตรงกับตนเองหรือบุคคลรอบข้างไปจนถึงสังคมโดยส่วนรวม เมื่อพิจารณาวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีกรนำกลวิธีนี้ไปใช้ในงานวรรณกรรมทั้ง ๙ เรื่อง และได้กล่าวถึงโทษที่จะได้รับจากโลกปัจจุบันและโลกหน้าเมื่อสิ้นชีวิตไป ดังนี้

(๑) การบอกโทษหรือผลเสียที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน

การกล่าวถึงโทษที่จะได้รับในโลกปัจจุบันจะเป็นโทษที่ส่งผลเสียให้เห็นในปัจจุบัน ประพฤติตนผิดไปจากคำสั่งสอนขณะยังมีชีวิตอยู่ และจากการศึกษางานในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีกรกล่าวถึงโทษหรือผลเสียที่จะส่งผลกระทบต่อ แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ ดังนี้

ก. โทษหรือผลเสียที่เกิดขึ้นกับตัวผู้ปฏิบัติ

การกล่าวถึงโทษหรือผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับบุคคลผู้ปฏิบัติผิดตามบรรทัดฐาน ค่านิยมของสังคมที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งก็จะพบว่าในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวถึงโทษที่จะส่งผลกระทบต่อผู้ปฏิบัติเองมากที่สุดเป็นโทษที่เกิดขึ้นกับร่างกายเช่น เสียสุขภาพ เสียสินทรัพย์ เสียชื่อเสียง ไม่มีผู้ใดเชื่อถือ แต่ถ้าหากละเว้นก็จะทำให้บุคคลนั้นมีความสุข ประสบความสำเร็จในชีวิต ตัวอย่างเช่น คำสั่งสอนในฉันทวรรณพฤติ กล่าวถึงโทษจากการเสพย์สุรา ดังความว่า

โทษเสพยาไชยบาน	บรรหารเหตุหก	สัพพันญญก
จำแนกแจกแจง	แก้เวไนยชาติ	อวยสาสน์สำแดง
หลากหลายร้ายแรง	ปราภาโลกา	
คือศุนยสินทรัพย์	ย้อยยับบวรลย์	.....
หนึ่งจักวิวัฒนา	กลหาเหตุร้าย	.....
หนึ่งเกิดโรคา	นานาพยาธิภัย	.....
หนึ่งเกิดดำเนียงล	บันเบียนยินร้าย	.....
หนึ่งปราศจากอาย	เว้นกายสังวร	.....
หนึ่งเสื่อมปรีชา	ปัญญาทุพพล	.....

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๓๕๓-๓๕๔)

ข. โทษที่เกิดแก่ครอบครัว

การปฏิบัติตนผิดของบุคคลในบางครั้ง ผลเสียมิได้เกิดกับตนเองเพียงอย่างเดียว แต่ยังส่งผลกระทบต่อบุคคลรอบข้าง โดยเฉพาะคนในครอบครัว ซึ่งเป็นบุคคลที่ใกล้ชิด มีความรักใคร่ผูกพันกัน และเมื่อผลเสียกระทบถึงบุคคลที่เป็นที่รักใคร่ ก็จะทำให้บุคคลที่จะกระทำผิดต้องเกรงกลัวต่อผลกระทบที่จะเกิดกับบุคคลอันมีความผูกพัน ถึงยับยั้งไม่ทำผิด ตัวอย่างเช่น โทษของบุคคลที่เที่ยวกกลางคืน ซึ่งมีทั้งหมด ๖ ประการ ตัวอย่างเช่นกล่าวถึงผลเสียที่เกิดขึ้นกับครอบครัว คือทำให้เกิดการแตกแยกกันในครอบครัว ดังความว่า

โทษจรดล	หนถละมารค	เคหประจาก	พานิจร
รัตตติกาล	พานภยะรอน	ควรอนุสร	พุทชะกถา

.....

บุตรก็จะเสีย	เมียก็จะชั่ว	เหตุเพราะตัว	เลยละบครอง
จักทุจริต	ผิดกลปอง	พักตรจะหมอง	มัวหฤทัย

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๓๕๕)

ค. โทษที่เกิดขึ้นแก่สังคม

การปฏิบัติตนของบุคคลที่มีโอกาสที่จะสร้างผลเสียและโทษให้แก่บุคคลและสังคมส่วนรวมมากที่สุดก็คือผู้ที่มีอำนาจอยู่ในฐานะผู้ปกครอง เนื้อความในฉันทวรรณพฤติกล่าวไว้ว่า ผู้ปกครองที่ไม่ดีจะทำให้ประชาชนเดือดร้อน เป็นที่ติฉินของบุคคลในสังคม ทำให้ส่งผลกระทบต่อสถานภาพของผู้ปกครองเอง ดังความว่า

ถวายเป็นสมเด็จเด	ชมกฎโลกา
โลกศรราชา	ทฤพราชภูธร
ว่ากรุงพิภพใด	แลมนตริภระลำภร
ปิตานรากร	นรราชภูรจุกเขา
ตั้งฤาแลพระบาท	ภูมิศรชราชา
เว้นจากนราเนา	นรโลกยกกล่าวฉิน

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๗๘)

(๒) การบอกโทษหรือผลเสียที่เกิดในโลกหน้า

กวีใช้กลวิธีนี้มาใช้โดยอาศัยความเชื่อถือของบุคคลที่มีต่อพระพุทธศาสนา วรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ได้นำผลเสียซึ่งเป็นการเชื่อถือมาใช้ในการสั่งสอนมากที่สุด ในวรรณกรรม ๒ เรื่อง คือ นิรียกธา และ เปตกธา และโทษที่น่ากลัวแก่ผู้กระทำผิดคือโทษที่จะได้รับในโลกหน้า คือ การตกนรก และการเกิดเป็นเปรต ซึ่งก็สอดคล้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เหตุที่กวีใช้กลวิธีนี้เพราะโทษในนรกใน ความเชื่อถือจากคำสั่งสอน บอกเล่าสืบต่อกันมา หรือในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและในงานวรรณกรรม กล่าวไปในทำนองเดียวกันเกี่ยวกับความทุกข์ทรมาน ความน่าสยดสยองและการลงโทษที่หนักหนาสากลส โหดร้ายทารุณของนรก ซึ่งเป็นโทษที่รุนแรงกว่าโทษที่จะได้รับในโลกมนุษย์มากนัก ผู้ที่ต้องรับโทษจะต้องรับโทษเป็นเวลานานหลายร้อยหลายพันปีซึ่งการอ้างถึงโทษที่รุนแรงน่ากลัวในนรก จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้มนุษย์เกรงกลัวไม่กล้าประพฤติดิฉิน ภาพของนรกมิใช่สิ่งที่มนุษย์อยากจะไปหลังความตาย วรรณกรรมวัด

พระเชตุพนฯ ก็ได้ใช้กลวิธีการสอนเช่นเดียวกับไตรภูมิพระร่วงคือ นิรียกถา เนื้อความในวรรณกรรมเรื่องนี้ก็ได้แสดงให้เห็นโทษที่บุคคลผู้กระทำผิดจะได้รับ เช่น บุคคลที่ฆ่าสัตว์ บุคคลที่ลักขโมยของในศาสนาจะต้องไปชดใช้กรรมในโรจวนรก ดังความว่าอนึ่งบุคคลอันประหารศีระษะมนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานถึงแก่ความตายก็ดี บุคคลอันฆ่าสัตว์ทั้งเป็นก็ดี เอาไฟสุมปล่องและโพรงให้สัตว์อันอยู่ในปล่องโพรงตายก็ดี บุคคลอันลักลวงฉ้อกระบัตเอาซึ่งของแห่ง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ก็ดี ใช้ผู้อื่นให้กระทำก็ดี ก็ยอมไปตกในมหาโรจวนรกทนทุกขเวทนาจมอยู่ในดอกบัวเหล็ก อันรุ่งโรจน์เป็นเปลวเพลิง มีประมาณได้ ๘๐๐๐ ปีในมหาโรจวนรกแต่ละวัน ๆ นับได้ ๒๓๐ โกฎิ กับ ๔ ล้านปีในมนุษย์โลก

อนึ่งบุคคลอันประหารศีระษะมนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานถึงแก่ความตายก็ดี บุคคลอันฆ่าสัตว์ทั้งเป็นก็ดี เอาไฟสุมปล่องและโพรงให้สัตว์อันอยู่ในปล่องโพรงตายก็ดี บุคคลอันลักลวงฉ้อกระบัตเอาซึ่งของแห่งพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ก็ดี ใช้ผู้อื่นให้กระทำก็ดี ก็ยอมไปตกในมหาโรจวนรกทนทุกขเวทนาจมอยู่ในดอกบัวเหล็กอันรุ่งโรจน์เป็นเปลวเพลิง มีประมาณได้ ๘๐๐๐ ปีในมหาโรจวนรกแต่ละวัน ๆ นับได้ ๒๓๐ โกฎิ กับ ๔ ล้านปีในมนุษย์โลก

(นิรียกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๑๕๘)

สำหรับงานวรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ก็มีงานวรรณกรรมที่กล่าวถึงโทษสำหรับผู้ประพฤตินิ็ดต้องได้รับโทษไปเกิดเป็นเปรต ตัวอย่างเช่น บุคคลที่ทำตนเป็นมารศาสนาจะต้องไปเกิดเป็นปีพพตั้งคาเปรต ดังความว่า

ปีพพตั้งคาเปรตนั้น มีกายใหญ่เท่าภูเขา เพลิงไหม้อยู่เป็นนิจอาศัยกรรมอันใด วิสัยนาว่า สัตว์เหล่านี้เผาเสียซึ่งที่วิหารอาวาสแห่งท่านผู้มีศีล อนึ่งบุคคลอันเผาเสียซึ่งคามนิคมและเผาเสียซึ่งผ้านุ่งห่มแห่งท่านก็ดี เผาของพระรัตนตรัยเจ้าก็ดี คนเหล่านี้ก็ไปเกิดเป็นปีพพตั้งคาเปรต

(เปตกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๑๗๐)

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวโทษที่จะได้รับในโลกหน้าอีกประเภทหนึ่ง คือผู้ที่กระทำความผิดจะไปเกิดเป็นเปรต ได้รับทุกขเวทนา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ก็มีที่มาเช่นเดียวกับความเชื่อในเรื่องนรก ตัวอย่างเช่นวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วงบรรยายถึงเปรตไว้ในเปตภูมิ กล่าวถึงเปรตชนิดหนึ่งว่า

เปรตลงจำพวกยืนได้ ๑๐๐ ปี ลงพวกยืนได้ ๑๐๐๐ ปี
 ลงจำพวกยืนชั่วพุทธันดรก็กลับ แน่นว่าข้าวเมล็ด ๑ กิติ น้ำหยาด ๑
 กิติ และจะได้เข้าไปในปากเขาน้อยเท่ารูเข็มนั่นก็มี

(พระญาติไทย, ๒๕๐๔:๕๘)

๒) สอนโดยบอกประโยชน์หรือผลดีของการกระทำ

การสั่งสอนโดยการบอกประโยชน์หรือผลดีที่บุคคลจะได้รับหากปฏิบัติตามสิ่งที่สังคมต้องการก็เพื่อจะจูงใจให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตาม และอยากได้รับผลดีที่จะเกิดขึ้นกับตนเองเมื่อปฏิบัติ หรือเมื่อไม่กระทำตามคำแนะนำ เมื่อพิจารณางานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีการกล่าวถึงผลดีหรือประโยชน์ที่บุคคลจะได้รับ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ประโยชน์หรือผลดีในโลกปัจจุบัน

เมื่อพิจารณางานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ใช้กลวิธีสอนโดยกล่าวให้ผู้อ่านเห็นประโยชน์หรือผลดี ดังนี้

ก. ประโยชน์หรือผลดีที่เกิดกับตนเอง

การบอกประโยชน์หรือผลดีที่จะเกิดขึ้นกับตนเองเป็นอีกวิธีที่จะโน้มน้าวใจให้บุคคลปฏิบัติตาม ตัวอย่างเช่น ในฉันทวรรณพุดติสั่งสอนให้บุคคลควรมีศิลปะในการทำงาน การมีศิลปะก็คือการมีความเชี่ยวชาญชำนาญ รู้และทำสิ่งที่รับผิดชอบนั้นให้ได้คืออย่างไร ทำให้เกิดผลดีต่อตนเอง คือเป็นผู้มีชื่อเสียงไปไกลในเรื่องความสามารถนั้น เกิดผลดี เช่น ได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ มีทรัพย์สมบัติ ดังความว่า

กลุ่พิเศษศาสตร์
 คฤหัสถ์กอบการ

ศิลปชาติเชี่ยวชาญ
 กรกรรมแกล้งเกล้า

มณิการะเป็นอาที	แลฉลาดฉลักฉลา
คุณยิ่งหย่อนเยาว์	ยศเลื่องธรราดล
ผิวพรหมจรรยา	บริขาระโกศล
จิรวาทิกรรมกล	ก็ประกิจขจิตเป็น
ชินนัสมงคล	ศิริยลประโยชน์เห็น
อิธภกัอันเพ็ญ	ผลวัฒนาปรา
กฎลามแลยศัก	ดิประจักษ์ประเจตสา
กลโลกยภาษา	กิตศัพทสรรเสริญ

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๔๒๐)

ข. ประโยชน์หรือผลดีที่เกิดกับครอบครัว

การปฏิบัติตนดี นอกจากผลดีที่จะเกิดกับตนเองแล้ว บางครั้งผลดีนั้นยังส่งผลถึงบุคคลรอบข้าง โดยเฉพาะบุคคลในครอบครัวซึ่งเรามีความรัก ความผูกพัน เช่น อาจเป็นลูก ภรรยา พ่อแม่ ฯลฯ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะเป็นแรงจูงใจที่สำคัญในการปฏิบัติดี ตัวอย่างเช่น การสั่งสอนให้บุคคลดูแลกิจการงานต่างๆ ภายในครอบครัว ก็จะส่งผลดีให้ครอบครัวนั้นมีกิน มีใช้ไม่ขาดแคลน ยากจน ดังความว่า

หนึ่งผิวเคหตณสกนธกิจ	จะแจ้งจะจัดก็จงพิณิจ
บหน้ายงาน	
.....	.....
ตวงณะยั้งแลหุงก็พอประสงค์	อนกนราคณณวงค์
นिरาศสถาน	
ควรประโยชน์โภชนภักษ์ประมาณ	บเสียบศุนย์บเหลืออบลาญ
ณัตถ์ณชูลา	

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๔๕๖)

ค. ประโยชน์หรือผลดีที่เกิดกับสังคม

ผลดีต่อสังคมเป็นผลดีที่เกิดจากการปฏิบัติตนของบุคคลที่อยู่ในชนชั้นปกครองเป็นส่วนใหญ่ วรรณกรรมเรื่องโคลงโลกนิติได้กล่าวถึงผลดีที่บุคคลชั้นปกครองมีความประพฤติดี ชื่อสัตย์จะทำให้เกิดประโยชน์และผลดีต่อสังคมโดยส่วนรวม ประชาชนจะอยู่ร่วมกันอย่างสุขสงบ ดังความว่า

ราชาธิราชน้อม	ในสัตย์
อำมาตย์เป็นบรรทัด	ถ่องแท้
ฝูงราษฎร์อยู่ศรีสวัสดิ์	ทุกเมื่อ
เมืองดังนี้เลิศล้ำ	ไพร่ฟ้าเปรมปรีดิ์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๗๑๘)

(๒) ประโยชน์หรือผลดีในโลกหน้า

คำสั่งสอนในพุทธศาสนามีการกล่าวถึงโลกหน้าหลังความตาย เชื่อว่าบุคคลใดประกอบกรรมดีก็จะส่งผลดีตอบแทน โดยเฉพาะผู้ทำความดีมากเชื่อว่าเมื่อตายไปจะไปเกิดในแดนสวรรค์ มีชีวิตที่ดีกว่าในโลกมนุษย์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นความใฝ่ฝันของคนที่ยากมีชีวิตที่ดี กวีจึงได้ใช้กลวิธีนี้ชักจูงให้คนกระทำความดีเพื่อจะได้ไปเกิดในที่ที่ดีกว่านั้นคือสวรรค์ เหตุที่มนุษย์ทุกคนอยากไปสวรรค์เพราะจากการเล่าสืบต่อกันมาทั้งจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและงานวรรณกรรมที่กล่าวถึงสวรรค์ กล่าวไปในทิศทางเดียวกันว่าสวรรค์เป็นที่งดงาม กว้างขวาง สะดวกสบายกว่าโลกมนุษย์มากมาย เต็มไปด้วยความสุข วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้นำกลวิธีนี้มาใช้ในการชักจูงใจให้บุคคลเห็นประโยชน์หรือผลดีดังความในฉันท์วรรณพฤติได้กล่าวถึงบุคคลที่ประพฤติดีไม่ทุจริตผิดคุณธรรมเมื่อตายไปจะได้ไปเกิดในแดนแห่งความสุขคือสวรรค์ ดังความว่า

ทุจริตพาทิ	นिरคุณสัตยา
อกุลศลโทษา	ทุรคตเพศพาล
มิแลบมิอ้างอรรณ	ดุจอธิบายสาร
สุจริตบันดาล	คติสุขสู่สวรรค์

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๔๐๒)

วรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ได้ใช้กลวิธีบอกผลดีไว้ในวรรณกรรม ๖ เรื่อง ซึ่งการกล่าวถึงผลดีของผู้ประพฤติปฏิบัติดีว่าจะไปถึงแดนนิพพาน เช่น ในฉันทวรรณพดติกกล่าวว่ามีผู้ถือศีล ๕ ศีล ๘ ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ผู้มีศีล ผลดีที่บุคคลกระทำในชาตินี้ก็ส่งผลให้ไปเกิดในแดนนิพพาน ดังความว่า

เจริญอัฐปางคิกศีลสะกามะปสิโพธ	อุโบสถกัปปราโมทย์
กรรมล	
อีกเบญจางคิกศีละสังวรจล	เนื่องนิจะกาลดล
บชาด	
ถวายทานบรรพชิตาแลทวิชคนปราชญ์	โภชาติอิมอาตม์
ฤแคลน	
อาจวัฒนาศุภผลจะดลสุภูมิแสน	ตราบปวงประเวศแดน
นิพพาน	

(ฉันทวรรณพดติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๔๕๒)

๓.๒.๓ สอนโดยใช้ปุจฉา - วิสัชนา

กลวิธีปุจฉา - วิสัชนา ที่นำมาใช้ในวรรณกรรมคำสอน เพื่อช่วยเพิ่มความเข้าใจในเนื้อหาคำสั่งสอนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกวิธีหนึ่ง การใช้กลวิธีปุจฉา - วิสัชนาเป็นกลวิธีสอนอีกแบบหนึ่งที่น่าสนใจ การตั้งคำถามตั้งประเด็นให้เกิดความสงสัยทำให้คนติดใจอยากทราบคำตอบ โดยวิสัยมนุษย์มักอยากรู้คำตอบ เป็นการกระตุ้นความสนใจที่จะฟังหรือหาคำตอบจึงถือว่าการตั้งคำถามนี้สามารถดึงดูดความสนใจผู้อ่านได้มากกว่าการอธิบายไปเรื่อยๆ โดยเฉพาะหากเป็นเรื่องที่ไม่เคยรู้มาก่อน ก็จะเพิ่มความสนใจใคร่รู้มากขึ้น

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีการใช้กลวิธีนี้ในงานวรรณกรรมประเภทร้อยแก้ว ๒ เรื่อง คือ นิรียกถา และเปตกถา โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่องเปตกถามีการถาม - ตอบตลอดเรื่อง ตัวอย่างเช่น มีการถามถึงผลกรรมที่เปรตต้องทนทุกข์เวทนาเช่นนี้ เหตุเพราะเขาทำกรรมอะไรไว้ จากนั้นก็จะตอบว่าเปรตผู้นั้นทำกรรมอะไรไว้ ดังความว่า

ค้นหาชิตาเปรตนั้น อดน้ำอยู่เป็นนิจ ถ้าเห็นที่อันมีน้ำ
เป็นต้นห้วยคลอง สระ บ่อ ก็แล่นไปเพื่อจะกินน้ำๆ ก็กลายเป็น
เกลบและเข้าสืบเป็นถ่านเพลิง อาศัยกรรมอันใด วิสัชนาว่า

บุคคลที่หวนน้ำ เทียวปิดบ่อสระไว้มิให้มนุษย์และสัตว์เดียรัจฉาน
บริโภค กรรมอันนี้ส่งผล จึงไปเกิดเป็นต้นหาชาติตาเปรต

(เปตกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๑๖๙)

ส่วนงานวรรณกรรมเรื่องที่สอง ที่ใช้กลวิธี ถาม ๒ ตอบ คืออนิรยภพเพียงแห่งเดียวซึ่งมีลักษณะ
เช่นเดียวกับเปตกถาดังกล่าว

นายนิรยบาลเอาสายบรรทัดดีดกายสัตว์นรกให้ภินทนาการ
แตกออก บางทีนายนิรยบาลมัดสัตว์นรกเข้าแล้วถากด้วยพราและ
ขวานครุณาตุจถากไม้ บางทีมีพีชเหล็กรุ่งเรื่องเป็นเปลวเพลิงพัน
ศีรษะสัตว์นรกไว้ได้ละร้อยชั้นพันชั้น อาศัยกรรมอันใด วิสัยเห็นว่า
สัตว์เหล่านี้เป็นสมณไม่มีศีล อนึ่งบุคคลอันเฝ้าสัตว์อันอยู่ในโพรงก็
ดี ก็ไปตกในกาลสูตนรก

(นิรยภพในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๑๕๖-๑๕๗)

การสอนโดยใช้ปุจฉาวิสัชนามีใช่เพียงพบในวรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ แต่พบว่ามีกลวิธีนี้ใช้มา
นานแล้วโดยใช้สั่งสอนหลักธรรมเช่น พบในอรรถกถาของพระพุทธโฆษาจารย์ซึ่งเป็นการอธิบาย การถาม-
ตอบข้อธรรมะที่ยากๆ เช่น อรรถกถาอธิบายคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคที่ใช้ ปุจฉา วิสัชนา ตัวอย่างเช่น

ลำดับนั้นจึงตรัสเป็นกถาถามตามปุจฉาอีกแล้วว่า "กถ์-
อนุส-สติ" ภัทธานซึ่งพิจารณาที่ดับที่ทำลายเนื่องๆ เห็นดับด้วย
ทำลายเนื่องๆ นั้นเห็นด้วยอาการเป็นดังกถา ตรัสปุจฉาจะนี้แล้ว
จึงตรัสวิสัชนาว่า "อนิจจโต อนุสสติ โนนิจจโต ทุกขโต อนปสสติ โน
สุขโต อนตตโต อนุสสติ โน อตตโต นิพพิทติโน วิรชชติ โน รชชติ
ฯลฯ อทานํ ปทหติ" อธิบายว่าภัทธานนั้น พิจารณาเห็นทำลาย
โดยอาการเป็นอันมาก มีต้นว่าเห็นโดยอนิจจจึงคือเห็นว่าไม่เที่ยงนั้น
โดยฝ่ายเดียวจะได้เห็นว่าเที่ยงหาได้.....

(พระพุทธโฆษาจารย์, ม.ป.ป : ๑๖๙)

๓.๒.๔ สอนโดยใช้นิทาน

การนำนิทานมาใช้ในการสั่งสอนมีจุดมุ่งหมายไม่แตกต่างจากการใช้กลวิธีอื่นๆ มาอธิบาย แต่การใช้นิทานมาเปรียบสั่งสอนช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องราวที่สอน การใช้นิทานมาเปรียบเทียบจะเป็นการเปรียบเทียบเนื้อหาทั้งที่เล่าเป็นเรื่องสมมุติ หรือนำเนื้อหาจากนิทานก็จะต้องเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับเนื้อหาที่ต้องการสอน โดยเนื้อหาที่นำมาเปรียบเทียบจะนำมาจากนิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน หรือจากวรรณกรรมที่คนทั่วไปรู้จักคุ้นเคยได้ยินได้ฟังมาก่อน การใช้นิทานมาใช้ในการสั่งสอนมีมาก่อน แต่เดิมแล้วในสังคมไทย พระพุทธเจ้าได้ใช้กลวิธีสอนโดยนำนิทานมาใช้ในการสั่งสอนควบคู่กันตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งอาจจะเป็นเพราะนิทานสามารถที่จะเข้าถึงคนทุกเพศ ทุกวัย และทุกชนชั้นในสังคม จึงทำให้ง่ายต่อการสั่งสอน และความเพลิดเพลินของนิทานจะทำให้ผู้คนไม่รู้สึกรู้สึกว่าหนักเกินไปในการฟังคำสั่งสอน เพราะนิทานมีส่วนช่วยให้เกิดความเพลิดเพลินและคนก็สามารถจะซึมซับคำสั่งสอนโดยไม่รู้ตัวด้วย จึงจะเห็นว่ากลวิธีนี้มีความแยบยลมาก จากการพิจารณางานวรรณกรรมคำสอนในวัดพระเชตุพนฯ พบว่าได้นำกลวิธีนี้ไปใช้ช่วยในการอธิบายสิ่งที่วิธิต้องการสอน โดยนิทานที่นำมาใช้ในการสั่งสอนเปรียบเทียบ เช่น ในโคลงโลกนิติว่า นิทานชาดกมาใช้ในการกล่าวสอนพฤติกรรมของคนทีบุคคลอื่นไม่ควรที่จะไปคบหาด้วย

ตัวอย่างเช่น นิทานชาดกเรื่องนกแขกเต้า ซึ่งเป็นชาดกในพระสุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย กล่าวถึงเรื่องราวว่ามีนกแขกเต้า ๒ ตัวพี่น้องถูกลมพัดตกไปอยู่ในสำนักฤาษี และตกไปอยู่ในหมูเฒ่า ต่างก็ได้รับการอบรมที่แตกต่างกัน มีอุปนิสัยแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อม เมื่อพระราชาราชเดินทางเข้าไปในวังเฒ่าก็ได้ถูกนกแขกเต้าผู้เป็นพี่กลั่นแกล้ง แต่เมื่อเดินทางมายังสำนักของฤาษีก็ได้รับการต้อนรับอย่างดีจากนกแขกเต้าผู้เป็นน้อง ซึ่งเนื้อหาในนิทานชาดกนำมาใช้สั่งสอนเปรียบเทียบให้รู้จักคบหามิตร รู้จักที่จะสมาคมกับคนที่ดี เพราะหากไปคลุกคลีอยู่ร่วมกับคนชั่ว ก็จะทำให้เป็นคนชั่วตามไปด้วย ดังความในโคลงโลกนิติว่า

ได้เห็นนักปราชญ์ใช้	เป็นสุข
อยู่ร่วมเรือนหายทุกข์	ค่าเช่า
ผู้พาลสั่งสอนปลุก	ใจดัง พาลนา
ยลเยี่ยงนกแขกเต้า	ตกต้องมือเฒ่า

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๘๖)

นอกจากนี้ยังมีการนำนิทานพื้นบ้านของไทยมาเปรียบเทียบสั่งสอนให้บุคคลรู้จักพิจารณา รู้จักคนชนิดต่างๆ เช่น คนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน ออกตัญญู โดยเปรียบคนชนิดนี้กับนกยูง โดยในเนื้อหาของนิทาน

กล่าวว่า กาและนกยูงได้สัญญาว่าจะระบายสีให้แกกัน นกยูงหลังจากที่กาได้ระบายสีให้จนสวยงามกลับ ผิดสัญญาเขาหมึกชะโลมตัวจนกามีสีดำมาจนทุกวันนี้ ดังความในโคลงว่า

ทำคุณท่านห่อนรู้	คุณสนอง
ท่านบ่แทนคุณปอง	โทษให้
กลกาแต่งยุงทอง	ลายเลิศ
ยุงเอาหมึกม่อได้	ลูบสิ้นสรรพางค์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๙๙)

นอกจากนี้ยังมีการนำนิทานเรื่องอิหร่านราชธรรม นิทานเรื่องที่ ๑๐ พระเจ้าวะดินชาพิพากษาโทษ พระราชาบุตร โดยเนื้อความ พระเจ้าวะดินชาได้สั่งประหารชีวิตพระราชาบุตร ซึ่งกระทำความผิดฆ่าบุตรของหญิงชราผู้หนึ่งเพื่อชิงเอานกสาลิกา แต่เสนาบดีได้ทูลคัดค้านโดยเห็นว่าพระราชาบุตรนั้นยังเด็ก โดยเปรียบเทียบ ดังความว่า

ข้าพเจ้าผู้เป็นเสนาบดีอยู่ใต้ละอองธุลีพระบาทนั้น เห็นว่าอัน ธรรมนิยมผลมะม่วงเมื่ออ่อนนั้นฝาดเปรี้ยว ครั้นแต่แก่จัดแล้วรส นั้นจึงหอมหวานเป็นที่ชื่นใจราษฎรทั้งปวง อันผลมะม่วงนั้นจะเป็น มะขามหามีได้ และพระราชาบุตรกุนารนั้นเป็นพระราชโอรสแก่พระองค์เจ้า บัดนี้ยังทรงพระเยาว์อ่อนอยู่ ถ้าและได้ผ่านพิภพแล้วก็จะ เมตตาแก่อาณาประชาราษฎรดุจหนึ่งพระองค์เจ้าจะนี้

(อิหร่านราชธรรมฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป. : ๕๘)

เมื่อพิจารณาเนื้อความในอิหร่านราชธรรมแล้วพบว่ามีความเช่นเดียวกับโคลงโลกนิติ ดังความว่า

ธรรมดาผลม่วงไม้	ตระการ
เมื่ออ่อนรสเผือดพาน	ยากเคี้ยว
ครั้นสุกรสสวายหวาน	เอมโอช
หมากม่วงนั้นถาเปรี้ยว	เปรียบด้วยหมากขาม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๓๖)

นอกจากนี้ยังมีการสอนโดยเล่าเรื่องราวนั้นก็สอน เช่น ในโคลงโลกนิติที่กล่าวได้มิให้เอาเยี่ยงอย่าง หมูซึ่งไม่มีอำนาจอะไรแต่ก็หยิ่งผยองและอวดตัว แต่ให้เอาเยี่ยงอย่างของราชสีห์ที่มีอำนาจแต่ก็ไม่แสดง อำนาจ โดยเนื้อหาสั่งสอนให้คนที่มีความจริงปฏิบัติตัวเอาเยี่ยงอย่างราชสีห์ ดังความว่า

หมูเห็นสีหราชทำ	ชวนรบ
กูสีตีนกูพบ	ท่านใช้
อย่ากลัวท่านอย่าหลบ	หลีกจาก กูนา
ท่านสีตีนอย่าได้	วากเว้วางหนี
สีหราชร้องว่าไอ้	พาลหมู
ทราชาติครันเห็นกู	เกลียดใกล้
ถามึงใครรบคนู	มึงนาค เองนา
กูเกลียดมึงกูให้	พ่ายแพ้กัยตัว

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๘๕)

๓.๒.๕ สอนโดยใช้สำนวน สุภาพสิต คำพังเพย

การสอนโดยใช้สำนวน สุภาพสิต คำพังเพยเป็นข้อความสั้นๆ กระชับ บางครั้งมีลักษณะการกล่าว สอนอย่างตรงไปตรงมา บางครั้งก็ต้องนำเนื้อความมาพิจารณาตีความ การใช้กลวิธีสอนโดยยกตัวอย่าง สำนวน สุภาพสิต คำพังเพยมากล่าวสอน หรืออธิบายเนื้อความที่ต้องการสอนก็มีจุดมุ่งหมายเหมือนกับกล วิธีอื่นที่นำมาใช้ในการสั่งสอน แต่การใช้สำนวน สุภาพสิต คำพังเพยซึ่งเป็นข้อความที่สั้น กระชับ ใช้คำน้อย แต่กินความมาก และมีสัมผัสคล้องจองกันจะทำให้คนจดจำคำสั่งสอนได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะคนในสมัย ก่อนมีผู้รู้หนังสือน้อย คนจะทราบคำสั่งสอนจากการบอกเล่าและจะจดจำไว้ ซึ่งข้อดีเหล่านี้ทำให้กลวิธีที่ จะนำมาใช้ในการสั่งสอน การใช้สำนวน สุภาพสิต คำพังเพยจึงมีใช้กลวิธีสอนที่เพิ่งเกิดขึ้น แต่มีมานานแล้ว ในสังคมไทยและนิยมใช้วิธีแพร่หลายทุกท้องถิ่นของไทย โดยจะเห็นว่ามีสำนวน สุภาพสิต คำพังเพยใช้อยู่ทุก ภาคของสังคมไทย มาเป็นเวลานานแล้ว

สำหรับงานวรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ ได้มีการนำกลวิธีสอนโดยใช้ิทานมาใช้สั่งสอนโดยนำ สำนวน สุภาพสิต คำพังเพยมาขยายความ เพื่อให้ผู้อ่าน ผู้ฟังเข้าใจดียิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น การนำสุภาพสิตที่ว่า “ฝนทั่งให้เป็นเข็ม” มาขยายความโดยนำมาสั่งสอนให้คนมีความเพียรพยายามในการศึกษาเล่าเรียน ดัง ความว่า

ความรู้ผู้ปราชญ์นั้น	นักเรียน
ฝนทั่งเท่าเข็มเพียร	ฝ่ายหน้า

คนเกียจเกลียดหน่ายเวียน	วนจิตร
กลอุทกในตะกร้า	เปี่ยมล้นฤามี

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๘๗)

มีการนำสุภาษิตมาเป็นกระทู้หน้าคำประพันธ์ประเภทโคลง แล้วขยายความสิ่งที่ต้องการสั่งสอนซึ่งมีเนื้อความตรงกับสำนวน สุภาษิต คำพังเพยที่เป็นกระทู้ข้างหน้า ตัวอย่างเช่น ซ้ำงสารงูเห่าซ้ำเก่าเมียรัก เนื้อหาในโคลงขยายความสั่งสอนมิให้ไว้ใจสัตว์ เช่น ซ้ำง งูเห่า ซึ่งมีพิษ ซ้ำรับใช้เก่าแก่และเมียที่อยู่รับใช้ใกล้ชิด เพราะอาจถูกทำร้ายได้หากเกิดความไม่พอใจ ดังความว่า

ซ้ำงสาร หกศอกใช้	เสียดงา
งูเห่า กลายเป็นปลา	อย่าต้อง
ซ้ำเก่า เกิดแต่ตา	ตนปู่ ก็ดี
เมียรัก อยู่ร่วมห้อง	อย่าไว้วางใจ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๖๒)

นอกจากนี้ยังมีงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ คือร้อยสุภาษิตพระร่วง ร้อยสุภาษิตพระร่วงเป็นสุภาษิตที่มีมาแต่โบราณ ถือเป็นต้นแบบของสุภาษิตซึ่งมักมีผู้คนนำมาอ้าง นำมาใช้สั่งสอน โดยพบทั้งที่เป็นข้อความสั้นๆ มีประมาณ ๕ คำ นำมาเรียงต่อกันเป็นวรรคๆ และมีการขยายความบ้างเล็กน้อย บางครั้งไม่มีการขยายความ ตัวอย่างสุภาษิตที่มีเนื้อความสั่งสอนมิให้เข้าไปยุ่งเกี่ยวขัดขวางผู้ที่มีอำนาจมากกว่า ดังความว่า

น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ

(ร้อยสุภาษิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๖๖)

สุภาสิตที่มีลักษณะ มีเนื้อความจบใน ๒ บรรค โดยวรรคที่ ๒ จะขยายความ ตัวอย่างเช่น สุภาสิตที่สั่งสอนไม่ให้ขอสิ่งที่เป็นสิ่งที่เพื่อนรัก เพื่อนหวงแหน จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนไม่ดีเช่นเดิมได้ ดังความว่า

อย่าขอของรักมิตร ชอบชิดมักจางจาก

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๖๖๖)

๓.๒.๖ การสอนโดยการเปรียบเทียบ

การสอนโดยการเปรียบเทียบก็เป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่กวีนำมาใช้ในการสั่งสอนเนื้อหาทางจริยปฏิบัติ และเป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่จะทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจจุดมุ่งหมายของผู้เขียนได้ชัดเจนมากขึ้น ซึ่งวิธีการสอนโดยการเปรียบเทียบจะสามารถจูงใจให้บุคคลคล้อยตามความคิดจากการเปรียบเทียบสร้างภาพให้เกิดขึ้นกับผู้อ่านได้ แม้ในบางครั้งเรื่องที่สั่งสอนจะเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก เป็นเรื่องของนามธรรม กลวิธีการเปรียบเทียบก็จะสามารถช่วยทำความเข้าใจกับผู้อ่านได้ สำหรับวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการนำกลวิธีเปรียบเทียบมาใช้ในการสั่งสอนบุคคลทุกชนชั้นและมีการใช้ความเปรียบเทียบเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

(๑) เปรียบเทียบเนื้อหาคำสั่งสอนกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือธรรมชาติรอบตัว

การนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบจะต้องสามารถช่วยอธิบายสิ่งที่กวีจะสื่อไปยังผู้อ่าน โดยเฉพาะเรื่องที่มีเนื้อหาคำสั่งสอน การเปรียบนั้นจะต้องสามารถอธิบายคำสั่งสอนให้ผู้อ่านเข้าใจได้มากยิ่งขึ้น ในการเปรียบเทียบนั้นกวีจะนำเอาสิ่งที่บุคคลสามารถเห็นได้ในชีวิตประจำวัน สิ่งที่เคยเห็น หรือเป็นสิ่งที่พบเห็นได้โดยทั่วไปในธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมรอบตัว และในบางครั้งการเปรียบเทียบก็ช่วยอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม การสอนเกี่ยวกับจิตใจ ซึ่งเข้าใจยาก กวีจึงต้องหาสิ่งที่เป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบอธิบายให้เข้าใจ ซึ่งการเปรียบเทียบจะเป็นการเปรียบเทียบ ๒ ลักษณะ คือ

ก. การเปรียบสิ่งที่เหมือนกัน

การเปรียบสิ่งที่เหมือนกัน เช่น ในโคลงโลกนิติบทที่กล่าวเปรียบเทียบไม้ที่มีผลกิ่งย่อยโน้มลงดูสวย เหมือนคนดีที่สามารถสอนง่าย ส่วนไม้นั้นเหมือนกันคนชั่วสอนยาก ชินจะดัดก็หัก ดังความว่า

ไม้ค้อมมีลูกน้อม

นวยงาม

คือสัปรุชสอนตาม

ง่ายแท้

ไม้ผู้ดั่งคนทราวม
ดัดก็หักแหลกแล้ว

สอนยาก
หอนรื้อโดยตาม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๘๖)

ข. การเปรียบเทียบที่ไม่เหมือนกัน

การเปรียบเทียบที่ไม่เหมือนกันก็เพื่อให้ผู้อ่านสามารถแยกแยะความแตกต่าง ความสำคัญ ของคำสั่งสอน เช่น เปรียบให้เห็นว่าการทำผิดนั้นร้ายแรงมากไม่ควรทำ การกระทำดีนั้นมีประโยชน์ควร ปฏิบัติอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น ในโคลงโลกนิติได้กล่าวถึงพิษของสัตว์แต่ละประเภทซึ่งจะสะสมพิษไว้ที่ส่วน ไตส่วนหนึ่งของร่างกาย เช่น มดแดง แมลงปอง พิษอยู่ที่ก้น งู ตะเข็บตะขาบ พิษอยู่ที่เขี้ยว แต่คนชั่ว นั้นมี พิษมีอันตรายอยู่รอบตัว ซึ่งเนื้อความสั่งสอนให้บุคคลหลีกเลี่ยงไกลจากคนชั่วเพราะคนชั่วอาจทำร้ายเอาได้โดย วิธีใดวิธีหนึ่ง ซึ่งเราอาจคาดไม่ถึง ดังความว่า

มดแดงแมลงปองไว้
งูจะเข็บพิษวาง
ทรชนทั่วสรรพางค์
เพราะประพุดมีนเกี่ยว

พิษหาง
แห่งเขี้ยว
พิษอยู่
เกี่ยวร้ายแกมดี

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๘๗)

(๒) การเปรียบเทียบโดยมีความหมาย ๒ นัย

การเปรียบเทียบที่มีความหมายสองนัย ผู้อ่านต้องตีความ โดยกวีมักจะเน้นความหมายนัยที่สอง ตัวอย่างเช่น การเปรียบเทียบของเหลือจะจัดครบสกปรกให้หมดไปนั้นไม่ได้ แต่ของนพคุณเมื่อขัดสิ่งสกปรก ออกไปแล้วถึงเอาวางไว้เฉยก็ยังคงสีสดอยู่เช่นเดิม ส่วนความหมายนัยที่สองก็คือคนชั่วโดยสันดานจะสั่ง สอนขัดเกลาเช่นไรก็ยังเป็นคนชั่วอยู่เช่นเดิม แต่ผู้เป็นคนดีหากได้รับการขัดเกลาแม้มิได้เชิดชู เขาก็ยังเป็น คนดีเช่นเดิม ดังความว่า

ทองเหลืองเปลืองร้ายหอน
ขัดเท่าขัดราศี
นพคุณหมดใสสี
ถึงบ่แต่งตั้งไว้

เห็นมี
เล่าใช้
เสร็จโทษ
แจ่มแจ้งไพบูลย์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐: ๖๘๕)

การสั่งสอนผู้ชายในการเลือกคู่ครอง โดยกล่าวเปรียบว่าไม่ให้เอื้อมเด็ดดอกไม้ซึ่งขึ้นอยู่บนสวรรค์ เพราะสูงจนไม่สามารถเด็ดได้ ให้เก็บดอกพยอมซึ่งขึ้นอยู่บนดิน แม้ว่าดอกพยอมจะอยู่สูงก็ยังไม่สอยลงมาได้ ส่วนความหมายนัยที่สองซึ่งเป็นนัยที่กล่าวสั่งสอนคือ ผู้ชายไม่ควรหมายปองหญิงที่สูงศักดิ์กว่าตนเอง มีแต่จะทำให้เข้าใจได้เพราะรักไม่สมหวัง ควรจะหาคู่ครองที่เหมาะสมกับฐานะของตนเองก็จะสมหวังในความรัก ดังความว่า

อย่าเอื้อมเด็ดดอกฟ้า	มาถนอม
สูงสุดมือมักตรอม	อกไข่
เด็ดแต่ดอกพยอม	ยามยาก ชมนา
สูงก็สอยด้วยไม้	อาจเอื้อมเอาถึง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๔๐)

นอกจากนี้ยังมีการใช้กลวิธีเปรียบเทียบกับกลวิธีอื่นๆ เช่น ใช้กลวิธีเปรียบเทียบกับกลวิธีบอกผลการกระทำ โดยเนื้อความได้กล่าวสั่งสอนให้บุคคลควรมีวาจาสุภาพ อ่อนหวาน ผลดีคือจะทำให้มีมิตรสหายมาก ซึ่งก็เปรียบกับดวงจันทร์ที่มีแสงสีเหลืองอ่อนก็จะมีดาวแวดล้อมอยู่มากมาย ส่วนคนที่มีความหยาบคาย ผลเสียคือไม่มีมิตร เปรียบเหมือนพระอาทิตย์ที่สาดแสงร้อนแรงในเวลากลางวันอย่างโดดเดี่ยว ดังความว่า

อ่อนหวานมานมิตรล้น	เหลือหลาย
หยาบมีเกลอกราย	เกลื่อนไถล
ดุจดวงศศิฉาย	ดาวดาษ ประดับนา
สุริยส่องดาราไร	เมื่อร้อนแรงแสง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึก, ๒๕๑๐:๗๖๕)

การใช้กลวิธีเปรียบเทียบกับกลวิธีการสอนแบบตรงไปตรงมาแบบแนะนำให้ปฏิบัติและบอกผลการกระทำดี โดยสั่งสอนว่า การตื่นเช้าทำให้หน้าตาสดชื่นเหมือนดอกบัวที่คลีบาน การพูดจาควรพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน เมื่อต้องสั่งงานแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาควรสั่งจริงจังเหมือนโกรธ เมื่อปฏิบัติเช่นนี้จะทำให้พระมหากษัตริย์ชูปเลี้ยง ดังความว่า

ต้นนอนหน้าขึ้นช้อย	บัวบาน
ค้ำกล่าวจ้ำเจ็ยหวาน	เพราะพร้อม
เมื่อจักสั่งการงาน	ดุจโกรธ
สามประการนี้ต้อง	ที่ให้ชูปชู

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐:๗๕๑)

จากการศึกษาวิเคราะห์ แนวคิดทางจริยปฏิบัติในวัดพระเชตุพนฯ พบว่าเนื้อหาคำสั่งสอนในวรรณกรรมทั้ง ๙ เรื่อง มีเนื้อหาสั่งสอนจริยปฏิบัติแก่นุคคล ๕ กลุ่ม คือ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ สมณสงฆ์ และประชาชนทั่วไปในเรื่องบทบาทหน้าที่ตามสถานภาพของตนเอง เมื่อพิจารณาจากคำสั่งสอนพบว่า เนื้อหาคำสั่งสอนอยู่ในกรอบของขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้ยังได้ศึกษาถึงกลวิธีการเสนอแนวคิดทางจริยปฏิบัติ จากการวิเคราะห์พบกลวิธีที่นำมาใช้ในการเสนอแนวคิดทางจริยปฏิบัติทั้งหมด ๖ วิธีคือ การสอนแบบตรงไปตรงมา การสอนแบบบอกผลการกระทำ การสอนแบบปุจฉา-วิสัชนา การสอนโดยใช้วรรณกรรมนิทาน การสอนโดยใช้สำนวนสุภาษิต คำพังเพย และการสอนโดยการเปรียบเทียบ กลวิธีต่างๆ ที่นำมาใช้ในการสั่งสอนมีจุดเด่นที่สร้างความเข้าใจ และความน่าสนใจแก่ผู้อ่านแตกต่างกันไป แต่ทุกวิธีการก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ การสื่อคำสั่งสอนไปสู่ผู้อ่าน